

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

МОРОЗ Андрій Сергійович

УДК: 323.21–053.81:008(477)(043.3)

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ
ТА ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ УКРАЇНИ:
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Науковий керівник:

ТЕЛЕСУН Сергій Олександрович

доктор політичних наук, професор

Київ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
-------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ.....	12
--	-----------

1.1. Політичні цінності як предмет політологічного дослідження: теоретичний та методологічний аналіз.....	12
--	----

1.2. Ціннісні орієнтації молоді в трансформаційному українському суспільстві.....	31
--	----

1.3. Аксиологічний аспект визначення курсу зовнішньополітичного розвитку України.....	48
--	----

Висновки до першого розділу.....	66
----------------------------------	----

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	68
--	-----------

2.1. Роль державної молодіжної політики у становленні зовнішньополітичних орієнтацій молоді.....	68
---	----

2.2. Вплив молодіжних громадських організацій на формування цінностей та орієнтацій молоді зовнішньополітичного характеру.....	82
---	----

2.3. Освіта як соціальний інститут та її роль у вихованні громадянської позиції молоді.....	98
--	----

Висновки до другого розділу.....	113
----------------------------------	-----

РОЗДІЛ 3**ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ ЯК ЧИННИКИ
ВИБОРУ ПРІОРИТЕТІВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ
УКРАЇНИ.....116**

3.1. Динаміка зовнішньополітичних орієнтацій молоді в незалежній
Україні.....116

3.2. Мас-медіа як інструмент становлення зовнішньополітичних цінностей
та орієнтацій молоді.....139

3.3. Шляхи формування активної громадянської позиції молоді щодо
визначення пріоритетів зовнішньої політики України.....157

Висновки до третього розділу.....176

ВИСНОВКИ.....179

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....185

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлюється, насамперед, роллю і значенням молоді у процесах політичного, соціально-економічного та культурного розвитку кожного суспільства. Ефективність цього розвитку значною мірою визначається якістю процесу зміни поколінь. Він залежить не лише від того, як молоде покоління засвоїть набутий попередниками досвід, але й від того, наскільки зуміє примножити його, долучитись до творення системи цінностей, адекватних вимогам часу. Цінності у процесі життєдіяльності людини відіграють функції регуляторів людської поведінки, визначають зміст і спрямованість її вчинків. Наявність у суспільстві загально визнаної системи політичних цінностей та орієнтацій є важливою умовою формування конкурентного молодого покоління з високим рівнем політичної культури.

Становлення кожного молодого покоління відбувається за певних обставин: особливостей народження і життя, соціокультурного середовища, умов освіти та дозвілля, шляхів соціалізації, ціннісної системи тощо. Вступ у життя молодого покоління сучасної України відбувається в умовах трансформаційних змін. Вони, з одного боку, характеризуються демократизацією суспільно-політичного життя, суттєвим інформаційним та глобалізаційним поступом, з іншого – сукупністю політичних, соціально-економічних та гуманітарних криз і суперечностей. Інформаційна революція породжує ситуацію, в якій поступово нівелюється зміст гуманістичних цінностей та орієнтацій, стає все менш помітною межа між добром і злом. Внаслідок цього змінюються основи соціокультурної взаємодії, виникають нові моделі людської поведінки, які не завжди наповнені демократичним змістом.

Зумовлений суспільними трансформаціями, процес «ціннісної революції» утворює своєрідний «вакуум» у сфері політичної культури. За таких умов молодь залишається без чітких орієнтирів суспільно-політичного

розвитку. Це ускладнює процес соціалізації молодшої особистості, яка не здатна серед усього розмаїття політичних цінностей обрати ті, які були б корисними як для успішної її самореалізації, так і для загальносуспільного розвитку взагалі. Як наслідок, доводиться констатувати певну відчуженість молоді від громадсько-політичної діяльності, низький рівень її політичної культури і свідомості. Несформованість ціннісного простору спонукає науковців замислитись над перспективами формування конкурентоспроможного молодого покоління, пріоритетними цінностями для якого стануть демократія, гуманізм, соціальна відповідальність тощо.

Особливу роль для молоді відіграють цінності та орієнтації зовнішньополітичного характеру. В сучасному українському суспільстві вони характеризуються певною амбівалентністю, мінливістю, залежністю від електоральних процесів. Молодь не повною мірою розуміє перспективи зовнішньополітичного розвитку, оскільки їй бракує об'єктивного інформування, знань, життєвого досвіду, необхідної підтримки з боку держави та громадських організацій. Такі умови життя та соціального становлення молоді вимагають розроблення системи цінностей та орієнтацій, спрямованих на однакове розуміння нею пріоритетів зовнішньополітичного розвитку України не залежно від її регіональних, расових, етнічних чи релігійних особливостей. Спільне розуміння пріоритетів зовнішньої політики покликане забезпечити консолідовану позицію громадськості та спрямованість політичної участі молоді в державотворчих процесах.

У наукових дослідженнях філософського, політологічного, соціологічного, психолого-педагогічного спрямування достатньо широко розроблена молодіжна проблематика, зокрема питання політичної культури молоді, її соціалізації, статусу в суспільстві тощо. Разом із тим, існує потреба в подальшому науковому опрацюванні таких проблем, як: місце і роль політичних цінностей та орієнтацій молоді в контексті її зовнішньополітичного визначення; вплив трансформаційних процесів на зміну політичних цінностей та орієнтацій молоді; формування

загально визнаної системи цінностей та орієнтирів молоді як однієї з передумов становлення правової, економічно розвиненої держави з високим рівнем демократичної політичної культури. Окреслені наукові проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили її структуру і зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано в рамках планової науково-дослідної тематики кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Проблеми політичної модернізації та трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М.П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», затверджений Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 31 січня 2008 року). Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 24 квітня 2008 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у науково-теоретичному обґрунтуванні місця і ролі політичних цінностей та орієнтацій молоді в контексті визначення Україною головних векторів зовнішньополітичного розвитку. Реалізація поставленої мети зумовила розв'язання таких **дослідницьких завдань**:

- проаналізувати теоретико-методологічні засади дослідження політичних цінностей та орієнтацій молоді в умовах пострадянських трансформацій;
- виокремити аксіологічний аспект у визначенні та реалізації засад зовнішньої політики України;
- виявити особливості формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді під впливом окремих агентів соціалізації (державної молодіжної політики, молодіжних організацій та інституту освіти);

- проаналізувати динаміку зовнішньополітичних орієнтацій молоді періоду української незалежності під впливом внутрішньополітичних процесів;
- дослідити роль мас-медіа у становленні політичних цінностей та орієнтацій молоді зовнішньополітичного характеру;
- запропонувати шляхи формування активної громадянської позиції молоді щодо визначення пріоритетів зовнішньої політики України.

Об’єктом дослідження є політичні цінності суспільства як складові політичної культури.

Предметом дослідження є умови формування та особливості трансформації політичних цінностей та зовнішньополітичних орієнтацій сучасної української молоді.

Методологічну основу дослідження становить сукупність філософських, загальнонаукових та спеціальних методів, які використовуються у взаємозв’язку та цілісності, що забезпечує єдність гносеологічного, соціально-філософського та політологічного аналізу політичних цінностей та орієнтацій молоді як складових політичної культури і свідомості. Аналіз предмета дисертаційного дослідження здійснено у відповідності до принципів об’єктивності, історизму, плюралізму та соціального підходу.

Основними методами при здійсненні дослідження стали: діалектичний, який дозволив глибоко вивчити сутнісні основи політичних цінностей і орієнтацій як цілісності у взаємозв’язку окремих складових проблеми; системний, що дав можливість розглянути систему політичних цінностей суспільства у єдності з нормами, ідеалами, принципами; історіографічний, за допомогою якого проаналізовано еволюцію цінностей та орієнтацій молоді щодо перспектив зовнішньополітичного розвитку незалежної України; структурно-функціональний, який дав змогу проаналізувати феномен політичних цінностей та орієнтацій і дослідити особливості їх формування в контексті діяльності окремих агентів політичної соціалізації; компаративний,

що став інструментом з'ясування відмінностей між «пострадянською» та «європейською» системами цінностей; логіко-формальний, на основі якого формулювалися висновки і пропозиції до окремих розділів і дисертаційного дослідження взагалі. Використовувався також міждисциплінарний підхід до вивчення феномену політичних цінностей та орієнтацій молоді, що дав змогу врахувати фундаментальні положення філософії, політології, соціології, педагогіки та психології.

Серед емпіричних методів широко використовувався метод аналізу документів. Із його допомогою проаналізовано нормативно-правові акти, програмні документи політичних партій та молодіжних організацій, соціологічні і статистичні дані тощо. Емпірична основа дослідження ґрунтується на результатах соціологічних досліджень, які проводилися: Інститутом соціології НАН України, Українським НДІ проблем молоді, Національним інститутом стратегічних досліджень, Українським Інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка, Українським центром економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, Київським інститутом проблем управління імені Горшеніна, фондом «Демократичні ініціативи», центром «Соціальний моніторинг» та іншими соціологічними службами.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у здійсненні комплексного аналізу трансформації політичних цінностей та орієнтацій молоді щодо визначення нею пріоритетів зовнішньої політики країни в умовах соціально-політичних змін сучасного українського суспільства. У дисертації:

Уперше:

– комплексно досліджено динаміку зовнішньополітичних орієнтацій молоді протягом незалежності України і запропоновано періодизацію змін політичних цінностей та орієнтацій молоді зовнішньополітичного характеру в залежності від внутрішньополітичних процесів та ідеологічної спрямованості владної еліти. Виокремлено чотири

періоди, протягом яких зовнішньополітичні орієнтації молоді зазнавали суттєвих змін: 1991-1994 рр. (орієнтація на СНД), 1995-2002 рр. (самостійницькі тенденції), 2003-2008 рр. (євроінтеграційна домінанта); 2009-2011 рр. (період орієнтаційної невизначеності);

– обґрунтовано, що молодь здатна сприяти реалізації курсу зовнішньополітичного розвитку України, виходячи, насамперед, із сприятливих внутрішньополітичних умов самореалізації; запропоновано шляхи формування активної громадянської позиції молоді щодо зовнішньої політики: налагодження партнерського взаємозв'язку в трикутнику «молодь – держава – світове співтовариство»; створення ефективної системи національно-патріотичного виховання молоді; формування в молоді відчуття соціально-економічної стабільності та захищеності; вдосконалення системи організації дозвілля молоді.

Поглиблено:

– дослідження особливостей взаємодії між політичними цінностями та ціннісними орієнтаціями в політиці, які полягають в тому, що політичні цінності є явищем об'єктивним, загальновизнаним, а ціннісні орієнтації – суб'єктивним. Ціннісні орієнтації особистості зумовлюють виникнення політичних цінностей і, навпаки, – шляхом інтеріоризації політичні цінності включаються у внутрішній світ особистості, формуючи, таким чином, її думки, оцінки, ціннісні орієнтації;

– теоретичні положення про особливості зовнішньополітичного визначення молоді, що зумовлюються з одного боку специфічним розташуванням України на політичній мапі світу, внаслідок якого країна є об'єктом геополітичних інтересів головних світових лідерів, з іншого – знаходженням на межі «пострадянської» та «європейської» систем цінностей, що породжує ряд суттєвих розбіжностей у розумінні молоддю різних регіонів перспектив зовнішньополітичного розвитку України;

– комплекс теоретичних уявлень про вплив окремих агентів соціалізації (державної молодіжної політики, молодіжних організацій та

інституту освіти) на формування політичних цінностей та орієнтацій молоді зовнішньополітичного характеру в залежності від специфіки їх діяльності в політичному просторі;

– положення про те, що між трансформацією зовнішньополітичних орієнтацій молоді, виборчими процесами в країні та участю мас-медіа у цих процесах існує нерозривний взаємозв'язок, що характеризується загостренням зовнішньополітичної риторики в інформаційному просторі. На основі цього запропоновано рекомендації з вдосконалення комунікаційного аспекту впливу мас-медіа на процес зовнішньополітичного визначення молоді.

Набули подальшого розвитку:

– теоретичні напрацювання щодо дослідження феномена політичних цінностей та їх впливу на політичні процеси, в тому числі на процеси прийняття політичних рішень;

– дослідження ролі політичних цінностей та орієнтацій як спонукальних чинників у процесі відстоювання молоддю своїх прав та інтересів, розгляд їх функціонування через призму молодіжного лобіювання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що, відповідно до сучасних викликів, вони можуть бути використані: а) як теоретико-методологічна основа в подальших дослідженнях проблем трансформації ціннісної сфери суспільства; б) у розробці та вдосконаленні навчальних дисциплін, курсів та спецкурсів з питань розвитку політичної культури та ідеології в умовах суспільних трансформацій у структурі загальної теорії політики, прикладної та порівняльної політології; в) результати дослідження дають змогу визначити напрями подальшого вдосконалення взаємовідносин у трикутнику «молодь – держава – світове співтовариство».

Окремі положення дисертації можуть бути використані: у державно-правовій роботі; органами влади та місцевого самоврядування при підготовці щорічних програм соціально-економічного та культурного розвитку; при

виробленні та реалізації засад державної та регіональної молодіжної політики; лідерами політичних партій та громадських організацій при написанні програмної та статутної документації, веденні агітаційної діяльності і т. ін.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на міжнародних та всеукраїнських конференціях і круглих столах, а саме: Четвертій міжнародній науковій конференції «Юридичні читання» (Київ, 2008); Круглому столі «Соціально-політичні виклики для української влади у 2010 році» (Київ, 2010); Шостій міжнародній науковій конференції «Юридичні читання» (Київ, 2010); Науково-практичній конференції за міжнародною участю «Галузь науки «Державне управління»: історія, теорія, впровадження» (Київ, 2010); Четвертій міжнародній науково-практичній конференції «Стратегії розвитку України у глобальному середовищі» (Ялта, 2010); Всероссийской научно-практической конференции «Проблемы социальной работы с молодежью и молодежная политика: история, теория и практика» (Санкт-Петербург, 2010).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження опубліковано у 6 наукових працях у фахових виданнях із політичних наук, затверджених ДАК Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України та у 5 тезах доповідей на наукових конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який включає 250 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, основна частина – 184 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ

1.1. Політичні цінності як предмет політологічного дослідження: теоретичний та методологічний аналіз

В процесі еволюційного розвитку кожного суспільства особливе значення відіграє сукупність цінностей (моральних, духовних, соціальних, політичних тощо). Вони, як невід’ємні складові цивілізаційної культури, є синтезом вікових засад існування людини в конкретному соціально-економічному та політичному просторі, її відносин з іншими людьми, соціальними групами та інститутами. Цінності створюються людиною на основі її емоційного відношення до певних типів поведінки, речей, символів, знаків і явищ дійсності та, будучи згодом визнаними суспільством, визначають зміст і спрямованість соціальної дії. Кожна людина також є елементом ціннісної структури суспільства. В процесі своєї життєдіяльності вона вступає у взаємні стосунки з іншими учасниками соціальної системи, в результаті яких відбувається обмін інформацією, передача набутого досвіду. Таким чином люди формують оцінки, уявлення, ціннісні орієнтації. Особливість функціонування цінностей в сучасному інформаційному суспільстві полягає в тому, що вони культивуються людьми в результаті їх життєдіяльності, але водночас сама людина виступає найвищою цінністю соціального розвитку. Тому категорії «цінності» та «ціннісні орієнтації» належать до числа тих, методологічне значення яких має суттєвий теоретико-праксеологічний потенціал для дослідження суспільно-політичних детермінант сучасного соціуму.

Дослідженню поняття «цінність» присвячено чимало праць вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі філософії, психології,

культурології, соціології та політології. Вважається, що воно введено в науковий обіг наприкінці XVIII ст. відомим німецьким філософом І. Кантом, який особливу увагу приділяв суб'єктивному аспекту цінностей, зазначаючи, що «всякий предмет оцінки має лише зумовлену цінність, бо якби не було схильностей і потреб, які на них ґрунтуються – предмет не мав би ніякої цінності» [70, с. 269]. Широкий же інтерес науковців до ціннісної проблематики з'явився в другій половині XIX ст., коли аксіологія почала виділятися у самостійну галузь філософської науки. Основоположником аксіології як вчення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей прийнято вважати німецького філософа Р. Лотце, який стверджував, що цінності допомагають відшукати істину в процесі пізнання. Відтоді в рамках аксіології сформувались декілька теорій цінностей, кожна з яких пропонує власне бачення їх сутності. Розглянемо деякі з них.

Аксіологічний трансценденталізм. Представники пропонованої теорії, одні із засновників баденської школи неокантіанства, німецькі філософи С. Віндельбанд і Р. Ріккерт [173] розглядали цінності не як об'єктивну дійсність, а як ідеальне буття. Згідно з цим підходом категорія цінностей належить до ідеалістичної сфери, незалежної від людських бажань. У розумінні Р. Ріккерта реальні об'єкти і речі, що мають певне практичне значення для людей, є благами. Цінності ж мають самодостатнє значення, співвідносяться не з емпіричною, а з чистою, трансцендентальною свідомістю [173, с. 22–23]. Це такі цінності, як істина, добро, краса, любов тощо. Вони – цілі самі по собі і не можуть бути засобами для досягнення інших цілей. Таким чином, цінність не є чимось явним, не може існувати в реальних умовах. Вона – ідеал, а її носієм є «свідомість взагалі», тобто трансцендентальний (потойбічний, позамежний) суб'єкт [173, с. 28–29].

Натуралістичний психологізм. Представлений працями таких науковців як Дж. Дьюї, К. Льюїс, А. Мейнонг і Р. Перрі. Американський філософ Дж. Дьюї вважав, що цінності об'єктивно існують в реальному світі та не потребують будь-якого обґрунтування. Вони виникають як наслідок

природних особливостей та життєвих потреб індивіда і змінюються, якщо оновлюються умови його існування. Відповідно цінністю може стати будь-який об'єкт, якщо він є корисним для людини чи суспільства. До абсолютних цінностей суспільства вчений зараховує демократію, справедливість, свободу і рівність, а людина розглядається ним як мета, а не як засіб.

Дуже подібними до концепції натуралістичного психологізму за своєю суттю є твердження американського і польського соціологів В. Томаса і Ф. Знанецького, які характеризували цінності як «будь-який предмет, що наповнений певним змістом і має значення для членів якої-небудь соціальної групи» [Цит. за 13, с. 114]. На думку вчених, цінності здатні виступати засобами регуляції людської поведінки і соціального контролю. Вони є своєрідними «правилами поведінки, за допомогою яких група зберігає, регулює та розповсюджує відповідні типи діяльності серед членів цієї групи» [Цит. за 13, с. 133].

Персоналістичний онтологізм. Постулати зазначеної концепції базуються в основному на працях німецького філософа М. Шелера [225] і його послідовника Н. Гартмана. На думку М. Шелера, цінності складають онтологічну основу людини, є незалежними від свідомості індивіда об'єктами, які впливають на суб'єкт за допомогою своїх носіїв. Носіями можуть виступати окремі речі, явища, особистості тощо. Проте вчений розмежував буття цінностей від буття їх носіїв. Зокрема, він зазначав: «Подібно до того, як червоне дане мені у вигляді чистої протяжної якості, як, наприклад, у чистому кольорі світла, а не як настил тілесної поверхні, так і цінності, такі як «приємне, корисне, миле, радісне, благородне», досяжні мені, в принципі, без того, щоб при цьому уявляти їх собі у вигляді властивостей речей або людей» [225, с. 250]. Пізнання цінностей за М. Шелером неодмінно пов'язане з філософським питанням про взаємодію діалектичної пари «добро і зло». «Подібно до того, як носіями цінностей «добро» і «зло» є особистості, так і носіями цінностей «благородність» і «нищість» є живі істоти» [225, с. 305]. В ієрархії цінностей найвище місце

займають довговічні цінності, або ті, від яких особа найчастіше отримує задоволення. У згаданому контексті цінності «святого» та цінності «пізнання» займають верхні позиції ієрархічної структури, в той час як цінності, пов'язані із задоволенням матеріальних благ, розташовані внизу.

Соціологічна концепція цінностей. Одним із перших, хто ввів та глибоко почав аналізувати ціннісну проблематику в сфері соціально-політичних процесів, був відомий соціолог М. Вебер [20]. Вчений здійснив спробу послідовно, змістовно та аргументовано запровадити культурологічний та цивілізаційний підхід до розуміння соціальних процесів. Це має неабияке значення для раціонального пояснення діяльності людей, їх вчинків і поведінки. М. Вебер був прихильником пізнання кожного людського вчинку через співставлення його з цінностями, які визначають норми поведінки та соціальної дії. На його переконання, «виключно ціннісно-раціонально діє той, хто, незважаючи на можливі наслідки, дотримується своїх переконань щодо обов'язку, гідності, краси, релігійних поглядів, благочестивості або важливості «предмета» будь-якого роду» [20, с. 629]. Цінності, за М. Вебером, знаходяться з іншого боку емпіричної реальності, не є тотожними їй і можуть бути предметом лише віри, а не наукового пізнання.

Спираючись на суспільно-культурологічну традицію М. Вебера, український філософ А. Гордієнко зазначає, що джерелом фундаментальних цінностей є релігія. Аналізуючи ціннісний зміст таких категорій, як політика, релігія та культура, вчений робить висновок, що політика, «розширюючи межі й можливості свого впливу, стає тим чинником, який зумовлює аксіологічні кризові й передкризові стани... Політикові байдуже до моралі, мистецтва й науки як самостійних цінностей, він спокійно грубо чи більш-менш елегантно обминає їх, торуючи собі шлях до влади й підкорення інших» [42, с. 12–13]. Окрім окреслених вище концепцій, у спеціалізованій літературі можна відшукати ряд інших підходів до визначення поняття цінності в залежності від того, що покладається в першооснову пізнання цієї

категорії. Так, цінність може розглядатися як ідеал, як предмет, як явище, які є потрібними та загально визнаними в суспільстві і мають важливе значення для забезпечення людського існування. На наш погляд, всі ці підходи мають право на існування, тому що кожен з них характеризує певну сторону цінностей, яка є найбільш значимою для різних суб'єктів оцінки.

Особливе місце в системі суспільно-політичних відносин займають політичні цінності як один із різновидів цінностей соціальних. Поняття «політичні цінності» виникло наприкінці XVIII ст. Витоки його еволюції можна пов'язати із введенням в науковий обіг німецьким мислителем Й. Гердером терміну «політична культура». Оскільки ціннісний простір є складовою політичної культури, то в політологічних дослідженнях політичні цінності, як правило, вивчають в контексті таких явищ, як: політична ідеологія, поведінка, норми, ідеали, потреби, інтереси тощо. Серед сучасних вітчизняних дослідників політичних цінностей та ціннісних орієнтацій можна виділити Е. Афоніна, О. Бабкіну [4], О. Балакіреву [7; 8], О. Бандуру, М. Бургіна, І. Варзара [18], В. Василенка, В. Горбатенка, А. Гордієнка [42], Н. Жабінець, Ф. Кирилюка, В. Климончука, В. Козьму [79], В. Корнієнка, І. Кресіну [87], В. Кузнецова, А. Левенця, А. Лобанову [100], Н. Мазіну, М. Михальченка [112], Л. Нагорну [127], М. Обушного, А. Пашука, П. Сліпця [184], С. Телешуна [197, 198, 199], Н. Черниш, М. Шульгу [229], Ю. Щербакову та інших.

У працях більшості з цих авторів цінності досліджуються в контексті таких явищ як: політика, суспільство, культура, політична система тощо. Проблеми формування духовних цінностей та їх роль в процесі виховання особистості досліджують Л. Губерський, І. Надольний, С. Пролєєв, В. Табачковський, В. Шинкарук. Функціонування цінностей в контексті політичної і національної культури вивчають В. Андрущенко [2], С. Кримський, М. Попович, Ю. Шайгородський [219; 220; 221; 222] та ін. Вивченням ціннісної проблематики в історико-соціологічному зрізі займаються І. Гавриленко, П. Мельник та М. Недюха [24], які намагаються

визначити вказане поняття через аналіз ціннісних детермінант сусідніх країн в процесі суспільно-політичного розвитку та співвідношенням цінностей соціальних груп і суспільства. На їх переконання, «між соціальними групами і «глобальним» суспільством здійснюється постійна взаємна трансмісія цінностей. Загальні цінності, йдучи «донизу», стають груповими орієнтаціями, нормами реальної колективної поведінки. У той же час групові цінності виступають тією первинною сировиною, з якої шляхом селекції, сполучення, інтеграції формуються загальні ціннісні орієнтації» [24, с. 132].

Серед науковців немає одностайності стосовно визначення поняття «політичні цінності». Один із розробників теорії цінностей в марксистській філософії, російський науковець В. Тугарінов вважав, що політичні цінності – «це предмети, явища і їх властивості, які потрібні (необхідні, корисні, приємні та ін.) членам певного суспільства, або класу, або окремій особі як засоби для задоволення їх потреб і інтересів» [200, с. 261]. Ряд вчених вивчають феномен політичних цінностей у контексті боротьби за політичну владу. Так, російський дослідник В. Шилов вважає, що «політичні цінності – це ті цінності, які реалізуються за допомогою політичної влади, спираючись на всю потугу державного апарату, або заради яких ведеться боротьба за політичну владу, за володіння державним апаратом» [226, с. 10].

Досліджуючи політичні цінності через призму політичної культури, український вчений Ю. Шайгородський зазначає, що «це своєрідний культурний «код». Його специфічність обумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему. Цей своєрідний «код» забезпечує процес культурної ідентифікації особистості, народу, нації, розвитку національної свідомості» [222, с. 41]. У політологічному енциклопедичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка зустрічаємо наступне визначення: «Цінності політичні – об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає у сферу своєї життєдіяльності... цінності політичні є невід'ємною частиною

політичної культури суспільства і віддзеркалюються в політичній свідомості людей» [146, с. 719]. Узагальнюючи наведені визначення, політичні цінності, на наш погляд, слід розглядати як сукупність соціально-психологічних утворень у політичній культурі суспільства, ідеалізованих буденною свідомістю громадян, що відображають значення певних об'єктів, явищ, ідей, подій і процесів суспільно-політичного буття для людини, групи людей чи суспільства в цілому, виражають їх орієнтаційну спрямованість і є комплексними ознаками політичного режиму. Зважаючи на це, політичні цінності можуть виступати характеристиками різних явищ – певного культурного простору, історичної епохи, соціально-економічного устрою, нації, демографічної групи чи інших об'єднань людей.

Вивчення проблем політичних цінностей, їх місця і ролі в системі соціально-політичних відносин неможливе без з'ясування методологічних засад їх дослідження. Оскільки політичні цінності як елементи політичної культури суспільства складаються із багатьох взаємопов'язаних компонентів (філософського, антропологічного, морального, почуттєвого і т.д.), то методологічний арсенал їх дослідження є досить суттєвим. У науково-пошуковому просторі методологію найчастіше розглядають із двох ключових позицій: як «методологію науки взагалі», тобто таку, що «обслуговує» науку як теоретико-дослідницьку діяльність, і як «методологію конкретної науки», яка є специфічною в кожній окремо взятій науці [18, с. 117]. Специфіка нашого дослідження спонукає в однаковій мірі застосовувати методологію науки взагалі та методологію конкретної науки, а саме політичної, в контексті якої розглядаються політичні цінності та орієнтації молоді особистості. Український вчений І. Варзар під методологією конкретної науки розуміє: «а) спосіб наукового пізнання реальності, б) принцип організації знань про реальність, в) теоретичну аксіологізацію (і систематизацію) одержаних знань про реальність» [18, с. 117]. Відома українська вчена О. Бабкіна вважає, що «головне завдання методології політичної науки – забезпечення теоретичної і практичної діяльності певною

програмою політичної дійсності» [4, с. 3]. Таким чином, методологічною основою дослідження слід вважати сукупність загальнофілософських та специфічних принципів, підходів і методів дослідження, які забезпечують єдність філософського, гносеологічного, соціологічного та політологічного аналізу політичних цінностей та орієнтацій молоді.

У вивченні політичних процесів, вважає О. Бабкіна, застосовуються такі основні методологічні принципи: об'єктивність, історизм, соціальний підхід. «Об'єктивність політичних знань передбачає, що процес їх здобуття відповідає реальній дійсності, незалежним від людини законам пізнання. Об'єктивність наукових висновків базується на доказовості наукових фактів» [4, с. 5]. «Сучасна аксіологія виходить з того, що цінність – це поняття, що вказує на суспільне або особистісне значення (значимість) явищ, фактів, подій. Саме тому, аналізуючи його, традиційно застосовують критерій об'єктивності» [222, с. 41–42]. Принцип об'єктивності у вивченні політичних цінностей та орієнтацій, на наш погляд, полягає в уникненні суб'єктивізму, наукової фрагментарності, вибіркості, не порушенні логіки побудови дослідження. Це дозволяє робити обґрунтовані та неупереджені висновки, побудовані на достовірних фактах. За допомогою цього в дисертації виявляються об'єктивні умови існування молоді особистості в соціокультурному просторі, з'ясовуються молодіжні проблеми, простежуються реальні тенденції еволюції громадської думки молоді щодо головних зовнішньополітичних орієнтирів України періоду незалежності.

Для дослідження політичних явищ, поряд із принципом об'єктивності, широко застосовується принцип історизму. «Він передбачає розгляд фактів і політичних явищ у конкретно-історичній обстановці, у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням розстановки та політичної орієнтації соціальних, національних груп, верств, громадських організацій» [4, с. 5]. Виходячи з цього, політичні цінності слід досліджувати в контексті генези політичної системи загалом та громадсько-політичного руху зокрема. Кожна наступна цінність, що формується суспільством, не виникає сама по собі,

вона обов'язково взаємопов'язана із попереднім історичним періодом. Вона трансформується з чогось або виникає на противагу чомусь як альтернатива існуючій системі цінностей, що перестає відповідати соціальному замовленню. Таким чином, принцип історизму дає змогу вивчати політичні цінності крізь призму історичних передумов та перспектив їхнього розвитку і через їхній еволюційний взаємозв'язок з іншими явищами та процесами соціально-політичної дійсності.

Принцип соціального підходу використовується для подолання вульгарного соціологізму, міфологізації політичної реальності, протиставлення загальнолюдських, національних і класових ідеалів та цінностей [4, с. 5]. В аспекті нашого дослідження принцип соціального підходу є дуже важливим і часто переплітається з об'єктивізмом. Оскільки об'єкт і предмет дослідження тісно пов'язані із сферою соціально-політичних відносин, то його не можливо розглядати поза діяльністю конкретних індивідуумів, соціальних груп та класів. З цього приводу Ю. Шайгородський зазначає, що «цінності формуються на основі суспільної практики, індивідуальної діяльності людини в рамках певних конкретно-історичних суспільних відносин, форм комунікації і мають соціальний характер» [222, с. 43]. Це вимагає здійснювати аналіз діяльності окремих соціальних інститутів та політичних гравців, виходячи із загальнолюдських цінностей. Таким чином досліджуються ціннісні орієнтації молодих депутатів, їх виступи, голосування в парламенті, публічна діяльність в моменти прийняття важливих рішень щодо перспектив зовнішньої політики країни. Також соціальний підхід орієнтує дослідження на розкриття реальної діяльності молодіжних громадських організацій та політичних партій, оцінку їх політичної відповідальності та послідовності.

Описані методологічні принципи є підвалинами для побудови дослідження політичних цінностей, першоосновами пізнання ціннісної структури суспільства. Якщо принципи дають відповідь на запитання «як?» (як пізнати істинну природу цінностей?; як вони формуються?; як впливають

на поведінку людей? і т. ін.), то підходи та методи дають відповіді на питання «чому?» та «в який спосіб?» (чому цінності соціальних груп з часом змінюються?; в який спосіб на ці процеси впливають різні агенти соціалізації? та ін.). На наш погляд, вивчаючи феномен політичних цінностей, слід використовувати такі базові підходи та методи пізнання ціннісного простору: міждисциплінарний, системний, цивілізаційний, суб'єктивно-об'єктивний підходи, структурно-функціональний аналіз, діалектичний, компаративний методи, формально-логічні методи тощо.

Категорія «політична цінність» складається із різних компонентів, що «перебувають між собою в доволі складних відносинах: філософського та світоглядного, морального і естетичного, політичного та ідеологічного, раціонального і емоціонального» [59, с. 170]. Відтак політичні цінності є об'єктами досліджень у різних галузях наукових досліджень. Ряд російських вчених, таких як І. Лебедев[94], Д. Леонт'єв[97], Н. Розов називають це явище так званим «проблемним простором» ціннісної сфери, що відображає те, як проявляють себе цінності у відповідних науках. Зокрема, І. Лебедев вважає, що скільки існує наук, які вивчають цінності – стільки сторін їх прояву [94, с. 39]. Д. Леонт'єв наголошує, що «основна проблема полягає у виробленні загального, єдиного визначення і контексту застосування поняття «цінності», в якому знайшли б своє місце різноманітні його трактування» [97, с. 16]. Багатоаспектність категорії «цінність» породжує неоднозначність її розуміння, а отже, потрібен міждисциплінарний підхід до її вивчення. Відповідно до нього політичні цінності і окремі аспекти їх сутності слід розглядати не лише з точки зору політологічного аналізу, але потрібно враховувати соціологічний, філософський, економічний, правовий, психологічний аспекти їх функціонування в соціумі. Ціннісні орієнтації, наприклад, включають важливу психоемоційну складову, а отже потребують їх розгляду через визначення потреб та схильностей особистості, які є об'єктами наукових інтересів психології і соціології. Цінність патріотизму неодмінно пов'язана з культурологічним, історичним та економічним

аспектом існування людини в суспільстві тощо.

Системний підхід полягає в цілісному дослідженні складних систем, співвідношення окремих елементів і складових в цих системах, взаємодії системи з навколишнім світом. Сутність системного підходу полягає в тому, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єктів, зокрема соціальних, на виявлення багатоманітних типів зв'язків цих складних об'єктів і зведення їх в єдину теоретичну конструкцію [137, с. 14]. Системний підхід дозволяє побудувати певну конструкцію загально визнаних цінностей, яка, в свою чергу, допомагає у достатньо аргументованих відповідях на багато запитань (який політичний режим є домінуючим в суспільстві?; який шлях розвитку воно обрало?; яку роль посідає особистість в системі соціальних відносин? тощо). Коли йде мова про систему політичних цінностей, перш за все мається на увазі така їхня особливість, як стратифікація, побудова чіткої ієрархічної структури у відповідності з потребами, інтересами і запитами людей. В основі такої системи лежить основоположна цінність, вагомість якої є беззаперечною і навколо якої вибудовується вся конструкція. Найчастіше фундаментальна цінність є тим критерієм, що визначає ідеологічну спрямованість певної ціннісної системи. Якщо, наприклад, в основі системи – абсолютна цінність людської особистості (особа важливіша за суспільство), то вона є характерною для ліберальних ідеологій, натомість в консервативній ідеології головними соціальними інституціями вважаються родина і громада.

Застосовуючи системний підхід до дослідження ціннісної системи суспільства, слід зважати на те, що соціальні системи не є статичними. Цінності змінюються і трансформуються в перспективі історичного розвитку. Так, радянський філософ та соціолог А. Здравомислов вважає, що «в системі цінностей якраз знаходить своє підтвердження міра рішучості людини, готовності до зміни світу, яка не є стабільною і незмінною» [59, с. 170]. У цьому контексті слід використовувати цивілізаційний підхід до аналізу політичних явищ та процесів. Він дозволяє розглядати систему політичних

цінностей як явище, притаманне певному історичному періоду. В процесі цивілізаційного розвитку цінність трансформується, втрачає свою сутність, перетворюється в символ тощо. Відомий німецький філософ і культуролог О. Шпенглер вважав, що цінності та істини існують у тісному взаємозв'язку з конкретною цивілізаційною культурою. Зокрема, у відомій праці «Занепад Європи» вчений зазначав: «Кожна культура знаходиться в глибокому символічному зв'язку з матерією і простором, в якому і через який вона прагне реалізуватися. Коли ціль досягнута й ідея, тобто вся сукупність внутрішніх можливостей, завершена і втілена в зовнішньому, тоді і культура, раптом, завмирає – вона стає цивілізацією» [228, с. 172]. Відповідно цінності тої культури, що стає цивілізацією, перетворюються в символи для майбутніх поколінь. Наприклад, система цінностей давньої цивілізації Майя є набором певних символів для представників сучасних культур. Виходячи з цього, політичні цінності слід розглядати в сукупності із політичною культурою суспільства, сформованою в конкретний історичний період, в якій система цінностей є фундаментом головних правил поведінки для людей.

Вагоме значення в дисертаційному дослідженні відіграє метод структурно-функціонального аналізу, який полягає у розподілі складної системи на окремі частини та з'ясування характеру взаємозв'язків між елементами цієї системи. Один із засновників структурно-функціонального аналізу, французький соціолог Е. Дюркгейм визначав поняття цінності через пізнання особливостей об'єкта оцінки. Такі особливості полягають в основі впливу на процес формування ціннісної орієнтації. У випадку, якщо такий вплив справляє на об'єкт позитивне враження, цінність вважається позитивною, якщо ні – негативною. Е. Дюркгейм вважав, що «цінності існують лише в певному значенні і знаходяться поза людською свідомістю. Вони засновані на оцінці і сприйнятті, що відповідно формує ціннісні переваги та ціннісні орієнтації» [Цит. за 195, с. 10]. Структурно-функціональний підхід дає змогу розглядати політичні цінності через аналіз таких категорій, як потреби, інтереси і ціннісні орієнтації особи. Оцінка

індивідом конкретного політичного явища, події, чи процесу є його суб'єктивною точкою зору і називається ціннісною орієнтацією. Болгарський правник Н. Неновські вважає, що «ціннісні орієнтації є порівняно стійким вибірковим відношенням до матеріальних і духовних продуктів суспільства та засобів їх задоволення» [130, с. 30]. Сучасні українські науковці А. Лобанова і Н. Чутова вважають що ціннісні орієнтації – «це індивідуальне віддзеркалення в свідомості людини цінностей суспільства, а ціннісна система виступає як певна ієрархія цінностей конкретного індивіда, яка формується під впливом соціального середовища, соціально-демографічної групи, в яку він входить» [100, с. 90]. На нашу думку, ціннісні орієнтації формують політичну свідомість особистості, складають ядро її життєвої позиції, визначають думку щодо політичних подій і відображають відношення людини як до самої себе, так і до інших членів суспільства. Між категоріями цінність і ціннісна орієнтація існують суттєві відмінності. Можна стверджувати, що цінність, по суті справи, стає цінністю, якщо вона сприйнята суспільством і схвалена ним як своєрідний приклад поведінки, а ціннісна орієнтація відображає суб'єктивне ставлення конкретної особи до тої чи іншої цінності чи явища – воно може бути як позитивним так і негативним. На нашу думку, цінності і ціннісні орієнтації є тісно взаємопов'язаними категоріями і зумовлюють виникнення одна одної. Ціннісні орієнтації особистості шляхом оцінки певного явища, його визнання зумовлюють виникнення політичних цінностей і, навпаки, – шляхом інтеріоризації політичні цінності включаються у внутрішній світ особистості, формуючи, таким чином, її думки, оцінки, ціннісні орієнтації.

Оскільки людина є суб'єктом ціннісної взаємодії, виникає запитання щодо того, хто або що є носієм цінності? Для з'ясування такого аспекту ціннісної проблематики доречно використовувати суб'єктивно-об'єктивний підхід. Американський соціолог Н. Смелзер зазначав з цього приводу наступне: «Цінності не тільки потребують обґрунтування, але й самі можуть слугувати обґрунтуванням. Вони обґрунтовують норми або очікування і

стандарти, які реалізуються в процесі взаємодії між людьми» [185, с. 51]. Продовжуючи думку Н. Смелзера, стверджуємо, що в понятті «цінність» з самого початку закладена суб'єкт-об'єктна дихотомія, яка накладає суттєвий відбиток на розуміння цієї категорії. Сутність її в тому, що людина здатна продукувати цінність, а цінність покликана формувати людину.

Російський філософ М. Каган вважає, що «носієм цінності може бути щось конкретне: предмет, явище, процес чи подія... Цінністю ж є специфічне відношення суб'єкта, який є носієм певних соціокультурних характеристик до конкретного носія цінності» [68, с. 67]. Із цим твердженням можна погодитися лише за тієї умови, якщо конкретний предмет чи річ включені в повсякденну соціокультурну діяльність людини. В іншому випадку такий предмет не складатиме ніякої цінності для людини чи суспільства і, відповідно, не зможе бути її носієм. Знову ж таки, сама людина також може виступати носієм цінностей. Наприклад, цінність життя або цінність знання не матимуть абсолютно ніякого значення, якщо розглядатимуться поза межами людської діяльності. Таким чином, на нашу думку, будь-який предмет, річ, подія, явище чи вчинок людини, якщо вони включені в повсякденну діяльність та відіграють певне значення для суб'єкта оцінки (індивіда, соціальної групи, суспільства), можуть стати носіями цінностей завдяки своїм соціокультурним характеристикам.

Наявність суб'єкта оцінки є одним із принципів для розмежування ціннісного простору, адже одна й та сама цінність може по-різному сприйматися людьми різних віросповідань, культур, місця проживання тощо. Український дослідник ціннісної проблематики П. Сліпець пов'язує це із мінливістю значення цінності і мінливістю суб'єктів, «це те, що деякий процес, об'єкт або явище означають для суб'єкта – тим більше, що цей суб'єкт може бути як індивідуальним, так і колективним, корпоративним, загальносуспільним, цивілізаційним тощо» [184, с. 12]. Наприклад, для жителів півночі та заходу України пріоритетною цінністю в зовнішній політиці є орієнтація на Європейський Союз, а для жителів півдня та сходу –

на співпрацю з Російською Федерацією. Тому, на думку П. Сліпця, «у сутності цінностей необхідно виокремити принаймні два аспекти: 1) зв'язок із індивідом як суб'єктом оцінки; 2) санкціонування цінності суспільством або групою (за умов виконання цієї умови, цінності перетворюються на ідеали та нормативну базу)» [184, с. 12].

Важливою складовою в методологічному інструментарії політології є діалектичний метод. «Діалектика як загальна методологія дає знання найбільш загальних законів розвитку природи, суспільства і мислення, дозволяє охопити світ у його цілісності, визначити місце досліджуваної проблеми серед безлічі інших, її зв'язку з ними і т.д.» [45, с. 80]. За допомогою діалектики досліджується взаємозв'язок політичних цінностей з інтересами, нормами, принципами, простежується їх дотичність з політичною культурою, свідомістю та духовністю. В. Шилов вважає виправданим «трактування політичних цінностей як абсолютно абстрактних принципів (ідеалів), які є цілями, орієнтирами політичної практики, – гуманізм, безпека, добробут, свобода, справедливість, порядок та ін.» [226, с. 9]. Особливу роль діалектичний метод відводить впливу економіки на політику. Через діалектичний зв'язок цих сфер суспільного життя простежується залежність ціннісних орієнтацій молоді від її соціально-економічного статусу. Діалектичний метод дозволяє також констатувати, що цінності проходять певні етапи становлення. Вони створюються людьми шляхом суб'єктивної оцінки чи відношення до конкретного процесу, ідеї або явища. Згодом процес, ідея чи явище набирає значущості серед інших членів суспільства і визначає поведінку цієї групи людей, формує в них відчуття приналежності до чогось спільного. На наступному етапі цінності шляхом санкціонування в суспільстві перетворюються в загальновизнані правила поведінки та стають невід'ємною складовою цивілізаційної культури.

Особливу роль в дисертації відіграє компаративний метод, який полягає в порівнянні однотипних політичних явищ і дозволяє «виявити загальне й особливе в політичних, соціокультурних, громадянських

практиках в різних країнах і спільнотах» [208, с. 39]. Для того щоб метод порівняння був ефективним, порівнювати слід ті явища, яким властива певна об'єктивна спільність. Таким чином, компаративний метод доречно застосовувати для з'ясування відмінностей між поняттями цінності і норми. Об'єктивною спільністю цих явищ є те, що кожне з них виступає регулятором людської поведінки. Однак між ними існують принципові відмінності. Цінностями є визнані суспільством явища чи предмети, що спонукають людей їх дотримуватись або ні з метою задоволення своїх потреб та інтересів. Норми ж, як більш жорстка категорія, формують систему уявлень індивідів про певний загальноприйнятий шаблон поведінки. В означеному контексті глибоко проаналізовані відмінності між нормами та цінностями в працях російського дослідника Л. Іванька, який зазначав, що «цінності в більшій мірі співвідносяться з основоположними сторонами людської діяльності, тоді як норми переважно тяжіють до засобів та способів її здійснення. Нормативна система більш жорстко детермінує діяльність, аніж ціннісна, тому що: по-перше – норма не має градацій – її або виконують, або не виконують. Цінності ж різняться за «інтенсивністю», характеризуються більшою чи меншою мірою настійності. По-друге, конкретна система норм ґрунтується на внутрішній монолітності: людина в своїй діяльності дотримується її цілком і повністю, одномоментно; неприйняття якого-небудь із елементів цієї системи означає нестійкість, суперечність його особової структури стосунків. Що ж до системи цінностей, то вона, як правило, будується за принципом ієрархії: людина здатна «жертвувати» одними цінностями ради інших, варіювати порядок їх реалізації» [65, с. 150–151]. Окрім цього, компаративний метод застосовується для порівняння різних систем цінностей. Оскільки Україна, в силу свого географічного розташування, лежить між російсько-білоруським союзом та ЄС, порівнювати слід «пострадянську» та «європейську» системи цінностей.

Формально-логічні методи займають одне з ключових місць в політологічних дослідженнях, в тому числі у вивченні політичних цінностей.

Виділяють такі головні формально-логічні методи: аналіз (уявне розчленовування цілісного предмета на складові частини); синтез (поєднання раніше виділених частин в єдине ціле); абстрагування (виділення властивостей і відношень досліджуваного явища, до яких виявлено інтерес, з одночасним відвертанням уваги від інших властивостей і відношень, у результаті чого утворюються різноманітні абстракції); узагальнення (встановлюються загальні властивості й ознаки об'єктів, шляхом переходу від конкретного або менш загального поняття і судження до більш загального поняття або судження); індукція (від конкретного до загального); дедукція (від загального до конкретного) [45, с. 81]. За допомогою методу аналізу, що ставить за мету пізнання предмета шляхом умовного розподілу його на частини, з'ясовується будова категорії «політична цінність», виявляється його гносеологічна та онтологічна сутність. Одною з форм аналізу є класифікація як система розподілення категорій на споріднені за спільними ознаками підгрупи. В сучасній політології та суміжних дисциплінах немає чіткого підходу до класифікації політичних цінностей. І. Суріна називає цю проблему «невпорядкованим ціннісним поліформізмом» [195, с. 15]. Це зумовлено насамперед неможливістю виділити статичний критерій для порівняння, відносно якого була б змога систематизувати ціннісний простір, адже цінності є динамічною категорією та постійно змінюються в період так званої «переоцінки цінностей». Класифікація передбачає ієрархічну побудову елементів будь-якої системи та їх співвідношення один до одного. Однак, в такому випадку, цінності, розташовані на різних рівнях цієї системи, по суті втрачають свою абсолютну самоцінність та починають виконувати службові функції у відношенні до інших цінностей. Тому слід відзначити, що класифікації цінностей за будь-якими критеріями є умовними, не охоплюють весь ціннісний простір в політиці та не нівелюють класифікацій за іншими ознаками, а скоріше слугують доповненнями одна одній.

Вагомий внесок у виробленні підходу до класифікації цінностей належить американському соціологу М. Рокічу [246], який поділяє цінності

на два класи: термінальні, або цінності-цілі, які визначають поведінку людини в конкретних діях, спілкуванні, пізнанні, визначають кінцеву мету людського існування, та інструментальні, або цінності-засоби, які є способами реалізації термінальних цінностей індивіда, використовуються ним у повсякденному житті. В основі такої класифікації лежить цілеспрямованість людини, адже об'єктивне існування конкретної цінності прямо або опосередковано пов'язано з ціннісними орієнтаціями особистості. Людина, як складова системи соціальних відносин в своїй діяльності орієнтується на юридичні норми, загальнолюдські цінності, моральні принципи тощо. Таким чином, можна говорити про певні виміри або площини функціонування цінностей у політичному просторі. Д. Леонт'єв виділяє три форми існування політичних цінностей: суспільні ідеали – первинна, основна форма існування цінностей. Вони вкорінені, в першу чергу, в об'єктивному устрої суспільного буття конкретного соціуму і відображають практичний досвід його життєдіяльності; предметно втілені цінності – жоден предмет матеріальної та духовної культури, уособлюючи суспільний ціннісний ідеал, сам по собі не є цінністю. Його «ціннісна предметність» є системною якістю, яка проявляється лишень в процесі функціонування цього предмета в системі суспільних відносин; особистісні цінності – тільки приймаючи форму особистісної цінності, ціннісний ідеал може знайти шлях до предметного втілення [97, с. 22–25]. Окрім цього, існує велика кількість загальнонаукових підходів до класифікації політичних цінностей, в залежності від сутності об'єктів, на які вони спрямовані, та суб'єктів, які їх оцінюють. Узагальнюючи викладене, політичні цінності систематизуємо таким чином:

- за об'єктом оцінок (предметно втілені цінності та ціннісні уявлення);
- за роллю в життєдіяльності особистості (реальні, бажані, можливі, абстрактні);
- за політичним режимом (авторитарні, тоталітарні, демократичні);

- за панівною в суспільстві ідеологією (консервативні, ліберальні, комуністичні, соціально-демократичні);
- за суб'єктом відношення (особисті, партійні, профспілкові, державні, національні тощо);
- за політичною спрямованістю (внутрішньополітичні та зовнішньополітичні);
- за зовнішньополітичним вектором: західні (європейські, американські, євроатлантичні) та східні (російські, пострадянські, східноазіатські).

Політичною цінністю в процесі еволюції може бути будь-яке явище суспільно-політичного життя, якщо воно знайде підтримку серед населення та укоріниться в масову свідомість громадян. До головних політичних цінностей сучасного інформаційного суспільства зараховуємо: толерантність, закон, порядок, справедливість, свободу слова, суверенітет, вільні та чесні вибори, демократію, рівність, громадянське суспільство, гуманізм, відповідальність, активність, патріотизм, плюралізм думок тощо. Кожна з перелічених цінностей в залежності від панівної в суспільстві ідеології може по-різному трактуватися та мати різну вагу для конкретного громадянина, зважаючи на його світоглядні орієнтації. Однак, російський вчений М. Делягін вважає, що найвищою цінністю сучасної політичної системи є демократія. Зокрема, він зазначає: «Демократія є головною світоглядною цінністю сучасної західної цивілізації, що наповнює конкретним політичним змістом фундаментальне поняття свободи і тому відіграє ключову роль у всьому сучасному західному «світовому порядку» [47, с. 109].

Особливу роль в процесі суспільного розвитку відіграють духовні традиції народу. Український дослідник Г. Ілляшов вважає, що «будь-яка політична ідеологія базується на духовних цінностях» [67, с. 88]. Таким чином, розглядаючи цінності як складові політичної культури, слід відзначити, що політична духовність є важливим джерелом моральних цінностей, інтегрованих в політичну площину. «Політична духовність, - стверджує вчений, - виконує в суспільстві специфічні функції. Головними

серед них є: політичне цілепокладання та політичне програмування, які мають базуватись на політичному знанні та здійснюватись освіченими фахівцями» [67, с. 89]. Політична духовність надає політичній сфері світоглядних орієнтацій, закликає дотримуватись звичаїв, норм, позитивного досвіду, пропагує в суспільстві вічні цінності: добро, красу, істину, любов. Важливий вплив духовна і політична культури здійснюють на молодь, яка в сучасних умовах глобалізаційного та інформаційного поступу часто втрачає відчуття свого місця в системі соціальних відносин, отримує хибну інформацію про моральні цінності, про правила поведінки в соціальній спільноті. Тому, на наш погляд, сьогодні актуальним є дослідження таких аспектів функціонування політичних цінностей, як: можливість впливати на політичну і громадянську активність молодої особистості, визначати основоположні принципи здійснення молоддю політичної участі, детермінувати її поведінку і специфіку політичного вибору тощо.

1.2. Ціннісні орієнтації молоді в трансформаційному українському суспільстві

Україна, як держава пострадянського простору, після краху комуністичного режиму взяла курс на демократизацію у всіх сферах політичного життя. Відтак, сучасний етап її розвитку – це процес постійного пошуку політичних компромісів між владною елітою та населенням різних регіонів і вікових категорій. Щоб осмислити природу перехідних процесів, науковцями було введено до політологічного дискурсу поняття «трансформація». Його етимологічний зміст – перетворення, модифікація властивостей, форм чи якостей чого-небудь. У сфері суспільно-політичних відносин трансформація означає перехід від старих, неефективних до нових, прогресивних форм організації політичного процесу. Процеси трансформації соціально-політичної сфери буття українського суспільства характеризуються такими ознаками: змінюються основні «правила гри» в

політичному просторі та принципи функціонування владних інститутів, назріває необхідність проведення кардинальних реформ в адміністративній, економічній, соціальній та культурній сферах, відбувається рекрутування політичної еліти, становлення засад громадянського суспільства, продовжується стрімкий розвиток багатопартійності тощо.

Оскільки суспільно-політичні норми та ідеали змінюються в процесі переходу від авторитаризму до демократії, то, відповідно, змінюються і ціннісні засади суспільного розвитку. На думку української дослідниці І. Набруско, «в Україні відбувається трансформація цінностей (принципів та смислів життя), яка змінює ядро культурної системи. Ця трансформація відбувається природнім шляхом під впливом змін у соціально-економічних умовах життя» [126, с. 108]. Процес зміни цінностей часто називають «переоцінкою цінностей» або «ціннісною революцією». На наш погляд, наявність такого явища в політичному житті країни, як правило, може свідчити про дві речі: або суспільство якісно модернізується, що потребує нових ціннісних орієнтирів, або суспільство деградує під впливом кризових явищ в економіці, політиці чи культурі. В будь-якому випадку на зміну старим цінностям приходять нові, які вимагають пристосування до них головних суб'єктів політичного процесу.

Водночас слід усвідомлювати, що в українському суспільстві склалася ситуація, коли трансформаційні зміни вимагають формування нового типу громадянина з критичним та незаангажованим мисленням. Російська дослідниця П. Козирьова зазначає, що «зміна ціннісних орієнтирів і, як наслідок, світоглядних уявлень громадян постсоціалістичних країн проходить неоднозначно; в масовій свідомості зберігається складна сукупність уявлень про демократичні цінності, гостро відчувається брак правової свідомості та правової культури, без яких неможливим є створення сучасної правової держави і повноцінного громадянського суспільства» [78, с. 86]. І. Набруско вважає, що «за зміни люди платять певну ціну, і ті зміни, що відбуваються, вимагають певного пристосування як у практичній

діяльності, так і в сенсі адекватного ставлення до них» [126, с. 108]. Особливо гостро це торкається молодих людей, що вступають в самостійне життя. На наш погляд, українському істеблішменту потрібно з усією відповідальністю підійти до питання морального і ціннісного становлення молоді, адже ця соціально-демографічна група займає дуже важливе місце серед рушіїв еволюційних перетворень.

Політична свідомість молодої людини незаплямована різноманітними ідеологічними та політичними кліше та орієнтована головним чином на майбутнє, тому «молодь – це хороший «барометр» процесів ідеологічної та ціннісної реконструкції, які відбуваються в суспільстві» [182, с. 88]. Український соціолог В. Онищук зазначає, що сучасне молоде покоління – «це та генерація, що вступає у самостійне життя у критичний період розвитку суспільства, коли стара ціннісно-нормативна система вже не діє, а нова ще не діє» [135, с. 134]. Це зумовлює головну соціальну характеристику молоді, що, на думку російського соціолога В. Чупрова, визначається «здатністю молодого покоління виконувати одну із специфічних соціальних функцій – функцію наслідування і відтворення структури суспільних стосунків» [218, с. 15]. Тому ситуація, в якій перебуває сьогодні український соціум, вимагає напрацювання дієвих механізмів політичної соціалізації і виховання молоді. Вони повинні бути спрямовані на подолання залишків тоталітарного минулого і створення молодим людям сприятливих умов для самореалізації і засвоєння демократичних цінностей. Саме в час модернізації соціально-політичних інститутів дуже важливо сформувати якісно нову систему політичних цінностей та орієнтирів, в основу якої слід покласти демократію, законність, гуманізм та соціальну відповідальність. Сьогодні Україна має шанс побудувати таку систему, адже, як свідчить історія суспільного розвитку, вдала переорієнтація цінностей на його «переломних періодах» є запорукою успішного розвитку суспільства на багато років наперед.

Загалом дослідження молодіжної проблематики є досить поширеними серед вітчизняних та зарубіжних вчених в галузі ювентології, культурології,

соціології, політології, психології та філософії. Це зумовлюється насамперед соціальним становищем, яке займає молодь в сучасному суспільстві, адже будучи найбільш активною його групою, вона справляє реальний вплив на економічні, політичні та культурні процеси. «Складаючи 18 відсотків світового населення, молодь є величезним джерелом національного розвитку» [248, с. XV]. Дослідження молоді доречно розділити на декілька тематичних напрямів, в залежності від контексту, в якому вона досліджується. Такі українські – В. Андрущенко [2], Є. Ануфрієв, О. Балакірева [7; 8], І. Бекешкіна [12], В. Бернацький, В. Бех, В. Борисов, К. Ващенко, В. Курило, В. Морозов, Н. Паніна [138], С. Телешун [197; 198; 199], О. Яременко, В. Якушик [84] та російські вчені – В. Волков, С. Іконникова, І. Ільїнський, І. Кон, В. Криворученко [89; 90], В. Лісовський [98, 99], В. Луков, В. Павловський [137], О. Поліканов [143], Г. Неумойнов, В. Чупров [218] досліджують проблеми молоді як окремої соціально-демографічної групи поряд із її ціннісними орієнтаціями та проблемами політичних інтересів. Дослідженням державної політики щодо дітей та молоді присвячені праці таких вчених, як Є. Бородін [15], М. Головатий [31; 32; 33; 34; 35; 36], В. Головенько [39], О. Корнієвський [83; 84], В. Морозов, М. Лукашевич, Н. Лук'янова [103; 104], М. Перепелиця [142], В. Рябіка, О. Старинець, С. Цибін [211], та інші. Через призму соціалізації особистості, формування її політичної культури і пов'язаних з цими процесами проблем молоді досліджують Б. Андрусишин, В. Бебик [10; 11], Л. Буєва, Ю. Загордній [56], А. Карнаух [71; 72], Р. Колісніченко, В. Кремень, М. Логунова [101], О. Морозова, М. Остапенко тощо. Незважаючи на велику кількість теоретичних і прикладних досліджень, вивчення категорії «молодь» потребує подальшої деталізації і переосмислення, адже роль і статус молодих людей в політичних процесах (особливо в транзитивних суспільствах) постійно змінюються, що зумовлює виникнення нових, досі не з'ясованих аспектів проблеми. Визначаючи методологію дослідження даної категорії, мусимо дати відповідь на декілька запитань, а саме: кого вважати молоддю?

які її вікові межі? якими головними ознаками вона характеризується? яка її участь в соціально-політичному житті країни? з якими проблемами вона зіштовхується в процесі вираження своєї громадянської позиції? тощо.

Тривалий час під впливом штампів марксистсько-ленінської філософії категорія «молодь» вивчалася, виходячи із класового розподілу суспільства. Так, радянський вчений О. Поліканов зазначав, що «молодь – це вихідний продукт відтворення соціальної структури, яка органічно пов'язана із системою класових взаємовідносин, з класами, що відтворюють себе через молодь» [143, с. 70]. Інший радянський вчений В. Лісовський характеризував молодь як «покоління людей, які проходять стадію соціалізації, засвоюють загальноосвітні, професійні й культурні функції і готуються суспільством до виконання соціальних ролей» [99, с. 7]. Наприкінці 80-их років в наукових колах назріла потреба підійти інноваційно до визначення молоді, враховуючи її психологічні, демографічні та політичні характеристики, зважаючи на особливості соціального замовлення. Суттєвий внесок в розробку сутності цього поняття зробив відомий російський соціолог І. Кон, визначення якого, зокрема, увійшло до «Філософського енциклопедичного словника» 1989 р. Розглядаючи молодь як суб'єкт соціальних відносин, вчений зазначав, що вона є «соціально-демографічною групою, що виділяється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального становища й зумовлених тим чи іншим комплексом соціально-психологічних особливостей» [206, с. 375]. Німецький дослідник В. Фрідріх, ідентифікуючи молодь як суб'єкт суспільно-політичних відносин, зазначав, що зміст поняття «молодь» має соціальну природу. «Його науково-соціальне значення передбачає наявність особливої стратегії усупільнення, специфічної системи виховання і розвитку підростаючого покоління» [207, с. 279].

Узагальнюючи зазначені підходи до визначення категорії «молодь», відомий сучасний дослідник молодіжного середовища В. Павловський дає, на наш погляд, найбільш розгорнуту її характеристику. Він намагається пояснити сутність поняття з точки зору ювентології як інтегральної науки

про молодь, в результаті чого отримує міждисциплінарне визначення молоді як «особливої біосоціальної вікової групи людей від 13-14 до 29-30 років (жіночої й чоловічої статі), яка займає перехідне положення між спільнотами людей підліткового й дорослого зрілого віку..., детермінується природним середовищем, конкретно-історичним суспільством з його певними суспільно-економічною формацією, регіональною цивілізацією, державним устроєм й іншими особливостями соціального розвитку; є результатом соціалізації в шести основних сферах життя суспільства (ейкуменізація, сімейно-побутова соціалізація, мезосоціалізація, економізація, політизація й етнічно-культурна соціалізація – узагальнено автором *А.М.*); здійснює перехід від репродуктивної (підготовчої) до продуктивної діяльності, еволюцію від суспільної й громадянської несамостійності – до статусу дорослих самодіяльних членів суспільства, повноправних громадян і особистостей, які сформувалися» [137, с. 199]. Оскільки психологічні властивості та світоглядні орієнтації в молодості проходять процес формування, то головними якостями, що відрізняють молодь від представників старших поколінь, є прагматизм, активність, спонтанність, наївність, здатність ризикувати та помилятися, що, безперечно, є позитивом в умовах становлення нових соціокультурних цінностей.

Під час диференціації поняття «молодь» серед науковців постійно тривають суперечки стосовно визначення вікових меж молодості та вікових підгруп. Донедавна в більшості європейських країн під молоддю розумілися громадяни у віці від 14 до 25 років, тобто соціально активна частина населення, яка є найбільш перспективним прошарком громадян, що бажають забезпечити реалізацію своїх інтересів. У термінології та практиці ООН зустрічалася наступна вікова градація дітей та молоді: діти (особи, що не досягли 18-ти річного віку); підлітки (особи віком від 10 до 19 років (включаючи молодший, середній та старший підлітковий вік); молодь (особи віком від 15 до 24 років); молоді люди (всі особи віком від 10 до 24 років) [114, с. 4]. Починаючи з 1980-х років ХХ ст., виникає тенденція до

розширення вікових рамок молоді. Зокрема, в матеріалах ЮНЕСКО зазначається, що «в умовах економічних потрясінь, визначення молоді як людей віком від 15 до 25 років більше не відповідає дійсності... тож вікові рамки «молодості» слід піднімати до 30 – 35 років, залежно від національного досвіду кожного з учасників міжнародної організації» [250, с. 26–27]. Така точка зору згодом отримала широку підтримку серед радянських науковців. Наприклад, В. Боряз та І. Кон у своїх працях відзначали, що вікові межі молодості 16-30 років вже не відповідають реальним вимогам соціально-політичних процесів, тому верхню вікову межу молодості слід переглянути в найближчому майбутньому. На їхній погляд, найбільш доцільна позначка для верхньої межі молодості 35 років.

В Україні, відповідно до законодавства з 1992 по 1999 рр., молодими вважалися громадяни віком від 15 до 28 років. У декларації «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15 грудня 1992 р. зазначено, що «державна молодіжна політика поширюється на громадян України віком від 15 до 28 років» [155, с. 408]. Відповідні вікові дані наводилися і в Законі України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 5 лютого 1993 р.: «Молодь, молоді громадяни – громадяни України віком від 15 до 28 років» [167, с. 409]. Встановлені законодавством рамки неоднозначно сприймалися серед науковців. З одного боку, зумовлені трансформаційними перетвореннями процеси включення особистості до самостійного життя призвели до перманентних змін психічних, фізіологічних та соціальних властивостей молоді, внаслідок чого оновилися демографічна структура суспільства. Процеси акселерації та ранньої соціалізації особистості, залучення її до трудової діяльності на початкових етапах життєдіяльності змусили постійно переглядати нижню межу молодості. З іншого – ускладнення соціально-економічної ситуації суттєво вплинуло на самоствердження молоді. Реформи освітньої системи та уповільнення темпів соціальної і професійної адаптації молодих людей зумовили продовження суспільно необхідного терміну підготовки молоді до

самостійного життя, і тим самим змусили політикум задуматись над розширенням верхньої вікової межі молодості. Як відзначав на початку 90-их років відомий вчений М. Головатий, «з часом вікові межі молоді, включаючи і Україну, доведеться переглядати і визначати з урахуванням нових соціально-економічних, політичних та інших умов формування і становлення української державності» [32, с. 40–41]. Невдовзі розширення вікових рамок молодості справді відбулося. В 1999 році були внесені відповідні зміни в законодавство, згідно з якими нижня межа молодості закріплювалася на рівні 14 років [151, с. 5]. А в 2004 році верхню межу молодості було піднято до 35 років» [152, с. 1171]. Таким чином, сьогодні, відповідно до законодавства, молодими вважаються громадяни України віком від 14 до 35 років.

Цікавим в даному контексті є генераціологічний підхід до дослідження соціально-демографічних груп, який передбачає, що для молоді як соціальної групи характерні такі ознаки: фізіологічне дорослішання, завершення формування особистості, вступ на повноправній основі в головні сфери суспільного життя (економіку, політику, родинні стосунки). Спираючись на ідеї німецького соціолога К. Манхейма, апологети цього підходу вважають, що істотною ознакою покоління є не лише вік, але єдність переконань, спільність переживання і відношення до життя, відчуття приналежності до молодого покоління в певному історичному ряді. З віком покоління не втрачає соціальних меж, вихованих епохою, тому спільність інтересів, цінностей, прагнень, симпатій – важливий показник місця молоді в суспільстві. Тому під час визначення нижньої та верхньої меж молодості не слід обмежуватися лише одним критерієм – віковими рамками, потрібно враховувати ще й спільні мотиви діяльності, переконання, ціннісні орієнтації. Таким чином, фізіологічне дозрівання дітей і підлітків, усвідомлення ними соціальних зв'язків та свого місця в суспільстві вважатимемо нижньою віковою межею молодості. Досягнення ж певних матеріальних благ, можливість самим розпоряджатись власним майном, стійкість політичних переконань, здатність приймати самостійні рішення відносимо до тих

характеристик, коли людина стає дорослою, що і є верхньою межею молодості. Цей вік передбачає економічну і політичну незалежність молоді людини, спроможність створювати матеріальні блага і духовні цінності, можливість зайняти статус в суспільстві завдяки отриманій професії.

Існування молоді людини в системі відносин «молодь-держава» неодмінно характеризується інститутом громадянства, який визначає політико-правові основи взаємодії і встановлює права і обов'язки сторін стосовно один одного. В демократичних країнах це дає молоді право брати участь в управлінні країною. Голосуючи на виборах чи референдумах, молодь виражає свою політичну волю, відображає відношення до діючої системи політичних відносин, впливає на формування колективних та загальнолюдських політичних цінностей. В. Лісовський вважає, що «роль і місце молоді в суспільних справах визначаються тим, які є можливості для реалізації її здібностей і енергії, і в той же час тим, наскільки активно самі молоді люди беруть участь в житті суспільства» [98, с. 100]. Кожна молода людина як фундаментальна складова демократії бере участь в керівництві державою опосередковано, через політичні інститути, яким делегує свої повноваження, та безпосередньо, під час відстоювання своєї громадянської позиції на виборах чи референдумах. Сьогодні політологічна література наводить широку класифікацію форм політичної участі: безпосередня і опосередкована, активна і пасивна, зовнішня і внутрішня, індивідуальна і групова, добровільна і примусова тощо. Залежно від інтенсивності участі молоді людини в управлінні країною М. Головатий виділяє такі її форми: узгодження свого життя, діяльності з органами влади відповідно до основних конституційно-правових норм; участь у виборчих кампаніях, референдумах, формуванні представницьких органів різних рівнів – від місцевих до центральних; участь у демонстраціях, мітингах, пікетуваннях, інших масових політичних акціях; участь у діяльності політичних партій, громадських об'єднань, в інших організованих формах політичного процесу; безпосередня політична діяльність, пов'язана з виконанням функцій представника влади,

депутатського корпусу тощо; політична діяльність, яка є для людини основним заняттям, джерелом існування (державні діячі, лідери політичних партій, об'єднань, теоретики-ідеологи та ін.) [36, с. 322].

Політична участь здійснюється свідомими та активними людьми, із власними переконаннями та ідеалами, сформованою думкою стосовно конкретних політичних подій. Одною з умов, необхідних для здійснення політичної участі, є політична активність як одна із основних форм прояву політичної культури і громадянської позиції. За М. Вебером, політична активність є результатом політичної діяльності, що в свою чергу складається з «елементарних політичних дій (акцій), кожна з яких співвідноситься з діями інших людей і орієнтується на них» [20, с. 603]. Російсько-американський соціолог П. Сорокін вважав, що чим вищим є рівень політичної активності особистості, тим вищими є її ідеали, а сучасний політичний психолог Д. Ольшанський під політичною активністю розуміє «сукупність проявів тих форм життєдіяльності людини, в яких виражається її прагнення активно брати участь в політиці, відстоюючи свої права і інтереси» [134, с. 137]. Загалом, на наш погляд, політична активність молоді проявляється через її бажання змінити на краще навколишній світ, прагнення якимось чином бути залученою до громадсько-політичної діяльності. Вважаємо, що бути активною і небайдужою до політики молодь спонукають її інтереси: матеріальні – лобювати покращення рівня свого життя, психологічні – самоствердитися, спілкуватися, егоїстичні – прославитись, отримати якусь вигоду для себе та соціальні – бути членом соціуму, ідентифікувати себе з певною соціальною групою, народом, нацією тощо.

Беручи участь в політичному, соціальному та культурному житті, кожна молода людина постійно зіштовхується проблемою вибору. Освіта, професія, місце роботи, сімейне життя, шлях самовдосконалення – на всі життєві запитання слід дати позитивну чи негативну відповідь, визначивши для себе значимість тої чи іншої події або явища. Таким чином, в результаті життєдіяльності формуються ціннісні орієнтації молоді. М. Головатий

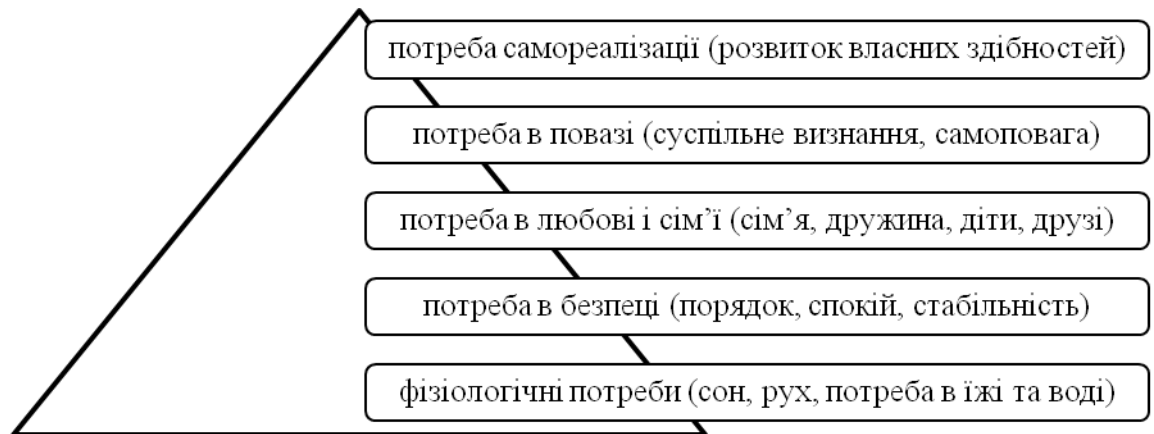
вважає, що «ціннісні орієнтації особи не лише визначають мотивацію індивідуальної поведінки, а й в сукупності (як різноманітні уявлення про суспільне і політичне життя) становлять свідомість людини як особистості» [35, с. 122]. На думку А. Здравомислова, «сукупність усталених ціннісних орієнтацій утворює своєрідну вісь свідомості, забезпечуючи усталеність особистості, спадкоємність певного типу поведінки та діяльності, виражену в спрямованості потреб та інтересів» [59, с. 202]. На наш погляд, ціннісні орієнтації молоді є одним із елементів її психологічної структури та відіграють важливу роль в громадянському, професійному і політичному становленні молоді особистості.

Ціннісні орієнтації в їх сукупності і ієрархії відіграють вагомую роль в життєдіяльності молодих людей. З їх допомогою, шляхом процесу інтеріоризації, молодь фіксує у своїй свідомості першочерговість або другорядність конкретних цінностей, визначає їх значимість для себе. У процесі пізнання світу молода людина контактує з безліччю предметів та явищ, стосовно яких в кожного індивідууму виникає своя ціннісна орієнтація. «Саме в період молодості, - вважає В. Пилипенко, - можна найбільш точно прослідкувати взаємозв'язок ціннісних орієнтацій особистості із її життєвими виборами» [115, с. 76]. Російський соціолог С. Рубінштейн вказує, що «між різними спонукальними чинниками людської діяльності, потребами і інтересами людини зазвичай встановлюється певна ієрархія. Вона визначає першочерговість того чи іншого сподвижника і регулює спрямованість наших думок і вчинків» [176, с. 532]. Саме тому деякі предмети чи явища набувають для молоді особливого значення, без інших вона може якось обійтися. Значущість таких об'єктів зумовлена не лише їх властивостями, а й ступенем задоволення потреб людини в процесі користування ними. Це спонукає розглядати ціннісні орієнтації молоді через аналіз її потреб та інтересів. Відомий американський психолог, автор «теорії мотивації» А. Маслоу, розробив власний підхід до розуміння системи ціннісних орієнтацій стосовно людських потреб. За цією концепцією,

фундаментальні потреби людини розташовуються в піраміді в такій ієрархічній послідовності [108, с. 108]. (схема 1.2.1.)

Схема 1.2.1.

Піраміда потреб А. Маслоу

Складено за [108; 242]

А. Маслоу вважав, що середньостатистична людина задовольняє свої потреби і тим самим виражає ціннісні орієнтації стосовно цих потреб наступним чином: фізіологічні – 85%; безпека – 70%; любов і причетність – 50%; повага – 40%; самореалізація – 10% [242]. Спираючись на «піраміду потреб» А. Маслоу, російським дослідницьким колективом на чолі з соціологом Н. Лапіним було виділено чотири підсистеми оціночних суджень, виходячи з потреб та ціннісних орієнтацій особистості: 1) *вітальна підсистема*, яка є базовою для всіх інших підсистем. До неї входять ціннісні судження особистості, орієнтовані на підтримку свого існування: турбота про своє здоров'я та безпеку, про дітей і людей похилого віку, про бідних і немічних; 2) *інтераціоналістська підсистема*, в якій знайшли своє відображення комунікативні потреби особистості, без яких неможливі передача та обмін інформацією, взаємовідносини між людьми. Це ціннісні судження стосовно влади і чистої совісті, рівності можливостей і умов життєдіяльності, шляхів вирішення суперечок; 3) *соціалізаційна підсистема*, в якій представлені такі ціннісні орієнтації, які визначають заповзятливість,

індивідуальність, співвіднесення особистого життя з життям покоління, вибір країни проживання та ін.; 4) *змістовно-життєва підсистема*, яка об'єднує цінності людського життя, людської сутності, свободи, правди, краси, роботи [49, с. 54]. Така схема згодом віднайшла підтримку серед інших російських дослідників В. Гаврилюк і Н. Трикоз [25, с. 99]. На наше переконання, молодіжні потреби та ступінь їх задоволення є одними з ключових показників, що впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості. В умовах суспільних трансформацій надзвичайно важливим є постійний моніторинг потреб молоді, які швидко міняються відповідно до нових викликів. Адекватне часове реагування на ці виклики допоможе організувати чіткий процес входження молоді в суспільне життя, забезпечить оволодіння нею позитивними ціннісними орієнтирами, нормами та взірцями поведінки.

Конкретні умови життєдіяльності молодих людей показують, що сьогодні не всі зусилля держави і соціуму в цій сфері є ефективними та дають бажаний результат. Процеси політичної, економічної і культурної реконструкції, що відбуваються протягом останніх років, залишають молоде покоління наодинці з їхніми проблемами, яких існує велика кількість. Серед них проблеми працевлаштування, житлова проблема, молодіжний алкоголізм, наркоманія, розповсюдження ВІЛ – інфекції та багато інших. У матеріалах парламентських слухань (3 листопада 2010 року) зазначається, що «для значної частини молодих людей гострими стали проблеми бідності, безпритульності, насильства, відсутності доступних молодіжних закладів тощо. Багато юнаків та дівчат критично оцінюють умови праці, навчання і відпочинку, матеріальне становище своєї сім'ї, доступність та якість медичного обслуговування» [119, с. 70]. Результати міжнародного соціологічного дослідження «Студенти – образ майбутнього», що проводилося Інститутом Горшеніна з жовтня 2010 р. по березень 2011 р., показують, що сьогодні українці, характеризуючи проблеми молоді в цілому, ставлять на перше місце проблему працевлаштування (64,5%), алкогольної (58,4%), наркотичної (43,6%) залежності, відсутності можливостей для

самореалізації (41,9%), поганих житлових умов (31,6%) тощо [194, с. 10–11].

У цілому проблеми в молодіжному середовищі, на наш погляд, доречно певним чином систематизувати, виходячи з причин їх виникнення, потреб та ціннісних орієнтацій молоді. Таким чином, вважаємо за необхідне виділити такі види проблем: демографічні проблеми (скорочення загальної чисельності молодого населення, зменшення частки молодих сімей, особливо тих, які проживають в шлюбі); проблеми, що стосуються здорового способу життя (наркоманія, СНІД, алкоголізм, зловживання тютюнокурінням, адитивна поведінка, низький рівень медичного обслуговування, недостатні можливості для занять фізичною культурою та спортом, проблеми психічного здоров'я); проблеми соціально-економічного характеру (безпритульність, безробіття, молодіжна трудова міграція, житлова проблема); культурно-духовні проблеми (криза моральності, падіння авторитету церкви та сім'ї, поширення порнографії, проституції тощо); проблеми політичної самоідентифікації (брак національної єдності, відсутність ефективного діалогу між молоддю і державою, зниження політичної та електоральної активності, політичний та правовий нігілізм, недовіра до урядових інституцій та ін.). Більшість із цих проблем, на наше переконання, є наслідками «ціннісної революції» і відсутності мотивації. Справа в тому, що стара ціннісно-нормативна система, з якою мимоволі довелося, а згодом і звиклося, жити молодим українцям, зруйнована, а нова ще не запропонована. В такій ситуації свідомість молодої особистості, що формується, виступає тою основою, яка вбирає в себе негативні, асоціальні прояви поведінки швидше, аніж позитивний досвід старших поколінь. Звідси засилля так званої «масової культури», надмірний потяг до свободи, розваг, культ «легких грошей», спотворені погляди на моду як спосіб самоствердження тощо. Відтак, щоб виховати життєздатне молоде покоління, слід докладати максимум зусиль для подолання проблем молоді у всіх сферах її життєдіяльності. До вирішення цих проблем повинна бути прикута увага як громадськості (через сім'ю, трудовий колектив, систему виховання,

громадські організації), так і держави (через державну молодіжну політику, систему освіти). А одним із механізмів засвоєння позитивних ціннісних орієнтацій повинен стати процес соціалізації молоді, її становлення як активного учасника суспільно-політичних відносин.

Вважається, що поняття «соціалізація» було введене в науковий обіг наприкінці XIX ст. американським і французьким соціологами Ф. Гіддінсом і Г. Тардом. У своїх працях вчені трактували його як «процес розвитку соціальної природи людини», «формування особистості під впливом соціального середовища» [Цит за: 147, с. 172]. В результаті політичної соціалізації людина набуває властивостей політичної суб'єктивності. В політологічному енциклопедичному словнику за редакцією Ю. Шемшученка політична соціалізація визначається як «показник, що відображає якісну специфіку і рівень політичної інформованості, компетентності, переконаності, соціально-політичної активності, адаптації особи до існуючих політичних відносин» [146, с. 618]. Політична соціалізація молоді забезпечує накопичення та передачу досвіду майбутнім поколінням, спадковість соціально-політичних норм і цінностей, є транслятором традицій та ментальних характеристик народу. На думку М. Головатого, «мета соціалізації особистості полягає в тому, щоб допомогти особистості, яка формується, вижити й адаптуватися в суспільстві, яке має певні труднощі, проблеми, кризи, де відбуваються різноманітні революції – екологічні, енергетичні, інформаційні, комп'ютерні; оволодіти досвідом, який накопичено старшими, попередніми поколіннями; зрозуміти й усвідомити своє призначення та місце в суспільстві; самостійно відшукати найефективніші, найоптимальніші шляхи пристосування до нього» [35, с. 122]. Засвоюючи здобутки національної та світової культури, переймаючи досвід попередніх поколінь, молода людина долучається до існуючої в суспільстві системи політичних цінностей, культивує їх в своїй свідомості та бере за основу під час вступу в самостійне життя.

Молоді люди повинні вміти використовувати набуті ними знання на

практиці, відстоювати свої соціально-економічні, політичні і культурні права та свободи і старанно виконувати свої обов'язки. Власне, на досягнення цих цілей спрямований процес соціалізації молоді. Російський вчений П. Бабочкін зазначає, що «ціннісні орієнтації формуються в молодій людині в процесі соціалізації і є системою найбільш значимих для даного суб'єкта відношень до об'єктів реальності» [5, с. 201]. Український вчений Ю. Загородній зазначає, що політична соціалізація молоді фокусується в кількох провідних уявленнях: по-перше, за масштабом поширення вона може розглядатися як явище загальнодержавного масштабу, а за своїми наслідками – як чинник, що безпосередньо впливає на майбутнє країни; по-друге, за часовими характеристиками політична соціалізація молоді є безстроковим процесом з вираженими етапами його актуалізації; по-третє, за своїми функціональними характеристиками політична соціалізація молоді передбачає не тільки оволодіння політичною культурою, не менш важливими є завдання супутнього плану – громадянське самовизначення молоді, включення в громадянське суспільство, адаптація до нових соціально-економічних умов, формування європейського демократичного світосприйняття; по-четверте, за формою суперечностей, що розв'язуються, політична соціалізація молоді є проблемою поліфункціонального характеру, оскільки вона породжена комплексом протиріч і конфліктів у функціонуванні політичних інститутів в українському суспільстві [56, с. 43–44].

У процесі політичної соціалізації молодій людині значну роль відіграє ряд чинників (сім'я, родина, школа, церква, друзі, робота, суспільне оточення, громадські організації, профспілки, влада тощо), які залучають її до системи соціально-політичних відносин. Такі фактори прийнято називати агентами (інститутами) соціалізації – своєрідними точками дотику людини і соціуму. Їх соціалізуюча функція полягає в тому, щоб підготувати людину до засвоєння існуючих в суспільстві правил, норм та цінностей, передати їй надбаний суспільством капітал і забезпечити відтворення поколінь.

Вважаємо, що кожен агент соціалізації, залежно від ситуації, по-різному впливає на формування моральних і ціннісних орієнтацій молоді. Надто в умовах стрімкого розвитку багатопартійності та виникнення громадських організацій різного ідеологічного спрямування. Цінності, які пропонуються молодим людям різними агентами соціалізації, не завжди наповнені позитивним змістом. Наприклад, організація політичними партіями масових акцій «за гроші» спотворює уявлення молоді про сутність та призначення громадянського суспільства. А розповсюдження швидкими темпами процесу глобальної інформатизації, який стирає межі між культурами та спрощує молоді доступ до різних джерел інформації (порнографічного, ксенофобського, расистського, насильницького характеру та ін.), деморалізує молодь та зумовлює виникнення нових молодіжних субкультур (анархісти, панки, готи, ультраси, скінхеди і т.д.), які пропагують цінності садизму, мазохізму, ворожості, насильства тощо.

Виходячи з цього, слід визнати, що українське суспільство переживає кризу традиційних інститутів соціалізації, які на сучасному етапі його розвитку вже не встигають за викликами глобального світу і сучасними потребами молоді. Переорієнтація цінностей знизилася соціалізаційні можливості сім'ї, освіти та церкви. Українська дослідниця Н. Лук'янова вважає, що «соціалізація молоді в Україні обумовлена радикальною зміною духовних векторів суспільства – цінностей, інтересів, запитів і потреб громадян, засиллям так званої масової культури, послабленням виховної роботи у всіх її формах і методах» [104, с. 152]. Тому до традиційних інститутів соціалізації потрібно залучати нові, вплив яких буде значно ефективнішим. На наш погляд, такими агентами можуть стати: ефективна і продумана державна молодіжна політика, інноваційні методи виховання і навчання в рамках політичної, громадянської і правової освіти, дозування і ретельний підбір матеріалів для трансляції в засобах масової інформації, розумне використання мережі Інтернет (де потрібно – надавати ширші можливості доступу до мережі, або ж навпаки, обмежувати доступ

«залежним» від нього підліткам, надавати для ознайомлення лише фільтрований контент) тощо. Відтак, адекватне сучасним викликам виховання молоді, формування в її свідомості якісно нової ціннісної парадигми забезпечить Україні вибір найбільш оптимального шляху внутрішньо та зовнішньополітичного розвитку.

1.3. Аксіологічний аспект визначення курсу зовнішньополітичного розвитку України

Зовнішня політика кожної країни залежить від багатьох факторів: історичного минулого, географічного розташування, природних ресурсів, міждержавних діалогів, внутрішньополітичної ситуації, панівної ідеології, ментальних особливостей, ціннісних орієнтацій населення та ін. Усі ці чинники явно чи приховано формують векторну лінію зовнішньополітичних цілей країни та визначають спрямованість стратегічного мислення державних діячів. Зовнішня політика характеризується широкими просторовими та соціальними вимірами, адже за своєю суттю вона визначає характер взаємодії двох і більше держав, відбувається в системі міжнародних відносин та регулюється міжнародними нормативно-правовими документами. Окрім цього, в процесі реалізації зовнішньополітичної стратегії, перед країною завжди постає питання соціокультурної ідентифікації, інтеграції до певної системи цінностей у геополітичному вимірі. Сьогодні дуже важливим є пошук такої ціннісної системи, яка не суперечитиме ментальним засадам українського суспільства та допоможе Україні реалізувати себе як гідного суб'єкта міжнародних відносин. Особливої актуальності в зазначеному контексті набуває потреба з'ясування місця української молоді в процесах зовнішньополітичного визначення. Слід проаналізувати, яким чином молоде покоління здатне і чи здатне взагалі сприяти реалізації пріоритетного курсу зовнішньополітичного розвитку. Питанням більш глибокого масштабу є необхідність виховати в українській молоді таку громадянську позицію щодо

цього питання, відповідно до якої вибір пріоритетних напрямів зовнішньополітичного розвитку буде розглядатися виключно в інтересах національної самоідентифікації, територіальної та економічної самостійності.

Перш ніж перейти до аксіологічного аспекту зовнішньополітичного визначення України на політичній мапі світу, слід окреслити геополітичний чинник її просторового самовизначення через аналіз впливу на неї ресурсного, економічного, культурного, інформаційного, військового потенціалів головних світових країн-лідерів. Під політикою в геополітичному ракурсі, вважає український науковець Б. Парахонський, слід розуміти «владні стосунки між різними державами, тобто домінування одних країн над іншими, або ступінь впливу однієї держави на зовнішню і внутрішню політику іншої» [204, с. 28]. Так склалося історично, що процес пошуку Україною власного місця в міжнародній системі координат відбувався в складних умовах нестабільної геополітичної ситуації в Європі та світі, коли погляди світових країн-лідерів на міжнародну політику і безпеку зазнавали серйозних трансформацій (80-90 рр. ХХ ст.). В цей час становлення зовнішньополітичного курсу розвитку України головним чином відбувалось під впливом сильного тиску Росії та США. Відомий український вчений Є. Камінський зазначає з цього приводу, що «на першому етапі посткомуністичної трансформації в Україні спостерігалось домінування так званих ліберальних революціонерів, які за американською логікою заявляли про можливість у швидкі історичні терміни створити нормальну державу і суспільство європейського гатунку» [69, с. 270].

Нового формату сфері геополітичних орієнтирів надав початок ХХІ ст., що ознаменувався значними темпами економічного, соціального та територіального розвитку ЄС. Вхідження до його складу в травні 2004 р. Угорщини, Кіпру, Латвії, Литви, Мальти, Польщі, Словаччини, Словенії, Чехії, Естонії та в січні 2007 р. Болгарії і Румунії наштовхнуло науковців підійти інноваційно до дослідження сфери зовнішньополітичних відносин. Більшість із них відзначили, що характер міжнародної політики

детермінується появою на світовій мапі нової потужної геополітичної структури – ЄС, а відтак світ почав змінюватися з біполярного на багатополарний з розвитком економічного потенціалу країн Західної Європи. Зокрема, відомий американський політик і дипломат Г. Кіссінджер зазначав, що «історично сформовані національні держави, розуміючи, що їх масштаб не дозволяє їм грати роль світових лідерів, прагнуть до інтеграції в більш великі утворення» [75, с. 22]. У цьому контексті дуже специфічною характеристикою, що визначає геостратегію нашої країни, є її особливе географічне розташування на світовій мапі, що, на думку українського науковця Ф. Рудича, «полягає в її належності водночас до двох регіонів – Європи та Євразії, причому в обох регіонах Україна займає периферійне положення» [201, с. 49]. Б. Парахонський стверджує що «українську геостратегію визначають нині три головні парадигми, взаємодія яких і є конфігурацією зовнішньополітичних орієнтацій країни: Євразійська, Євроатлантична та Чорноморська (Південно-Східна)» [139, с. 38]. Унікальне розташування на політичній мапі світу дає нашій країні багато переваг, адже через її територію проходять споконвічні транспортні магістралі та точки дотику економічних інтересів різних країн. Але водночас Україна відіграє роль своєрідного моста, що з'єднує Європу і Азію, так званої «буферної зони» між країнами євроатлантичної орієнтації та російсько-білоруським союзом. Український вчений Г. Перепелиця зазначає, що «буферна зона створює кумулятивний ефект впливу зовнішніх загроз на стан національної безпеки країни, яка опиняється в такій ситуації» [140, с. 71]. В складних умовах геополітичної конкуренції, виконуючи роль «буфера обміну», країна більш гостро, аніж інші, стикається з такими серйозними міжнародними проблемами, як поширення тероризму, організованої злочинності, нелегальної міграції, наркобізнесу тощо. Тому геополітичне розташування України, питання її зовнішньополітичного визначення є одним із домінуючих для формування своєї зовнішньої політики такими геополітичними формуваннями як ЄС та РФ.

Відомий американський політолог польського походження З. Бжезинський в праці «Велика шахівниця» відводить Україні ключову роль у створенні постбіполярної системи міжнародних відносин. На його думку, стратегічна цінність України для РФ полягає в тому, щоб мати змогу протистояти США. Без України, потенційно багатой на індустріальні і сільськогосподарські ресурси, і без українців, етнічно та релігійно схожих з росіянами, Росія може розраховувати хіба що на роль регіонального, а не світового лідера. Зокрема, вчений вважає, що «втрата України виявилася геополітично вирішальною, оскільки це радикально обмежило геополітичні можливості Росії. Навіть без прибалтійських держав і Польщі Росія, зберігаючи контроль над Україною, могла б намагатися стати лідером упевненої в своїх силах євразійської імперії, в якій Москва могла б правити неслов'янами на півдні і південному сході колишнього Радянського Союзу» [14, с. 92]. Подібно геополітичним амбіціям Росії, ЄС також серйозно зацікавлений у співробітництві з Україною. Американський політолог С. Хантінгтон, спираючись на Дж. Моррісона, з цього приводу пише, що «російсько-українські відносини означають для Східної Європи те ж саме, що франко-німецькі для Західної. Точно так, як останні дві країни утворюють ядро ЄС, перші дві є стрижнем, необхідним для єдності православного світу» [209, с. 259]. Таким чином, на зламі тисячоліть Україна опинилася в доволі складній геополітичній ситуації, коли задля глобального протистояння за домінуючу роль у встановленні світового порядку головними наддержавами проводиться масштабне нарощування потенціалів. Відтак, Україна як посткомуністична країна із непевним державницьким минулим стала об'єктом стратегічних інтересів багатьох впливових держав.

Поряд з геополітичним чинником, ефективність зовнішньої політики України, її міжнародний авторитет залежать від результативності внутрішніх перетворень – успішних демократичних і соціально спрямованих ринкових реформ, зниження рівня корупції, реального утвердження верховенства права, створення ефективної і справедливої судової системи, зростання

добробуту громадян на основі соціально орієнтованої конкурентоспроможної ринкової економіки і зрештою – від консолідації української державно-політичної еліти заради демократичного розвитку держави [202, с. 6]. Саме внутрішня політика визначає головні напрями зовнішньополітичної інтеграції країни та спрямована на пошук засобів і механізмів для їх реалізації. Щоб забезпечити гідний рівень життя та добробут своїм громадянам, держава повинна здійснювати зовнішню політику, виходячи із геополітичних пріоритетів, економічної доцільності та, щонайголовніше, – національних інтересів. Однак в українському суспільстві проблема сталості національних інтересів стоїть досить гостро. Деякі дослідники вважають, що вони взагалі відсутні, адже нація не є консолідованою, а отже, немає єдності серед українців різних віросповідань, етнічних і регіональних особливостей, що в свою чергу суттєво ускладнює державотворчі процеси. На думку української дослідниці Л. Чекаленко, «в реальному житті України проблема національних інтересів ускладнюється традиційним розколом української національної ментальності за багатьма параметрами: політичним, економічним, соціальним, релігійним, етнічним і навіть географічним» [213, с. 22]. Серед ідейних переконань українських громадян поширені ознаки дезорганізації і дезінтеграції, які є свідченням того, що нація ще не в змозі діяти як державотворча сила із спільними інтересами, цінностями та ідеями.

Внаслідок такого розколу вже традиційно в суспільстві існує дилема між східним та західним зовнішньополітичними орієнтирами. Під західним розуміють європейську інтеграцію, зближення з ЄС та НАТО, під східним – орієнтацію на співробітництво з Росією, співпрацю в межах СНД, ОДКБ тощо. При цьому, головним, на наш погляд, зовнішньополітичним «міфом» є думка громадськості про те, що ці два напрями взаємовиключають один одного. Якщо бути більш точним, в українському суспільстві існує усталений стереотип, що інтегруватись до ЄС, зберігши при цьому добрі відносини з Росією неможливо. Проте, на наш погляд, це не означає, що членство України в ЄС приведе до антагоністичності стосунків між нею та РФ у такій

мірі, щоб не віднайти раціонального, взаємовигідного зерна. Навпаки, визначивши стратегічні пріоритети та відшукавши баланс інтересів, Україна матиме серйозний шанс встановити геополітичний компроміс і зайняти гідне місце в міжнародній системі координат. І, щонайголовніше, – побудова стабільних, дружніх, партнерських відносин з РФ сьогодні є запорукою успішної співпраці з країнами ЄС в майбутньому. З цього приводу український експерт С. Солодкий зазначає, що «налагодження нормальних відносин з північним сусідом України є не тільки метою, а й засобом: Брюссель і Вашингтон втомилися від політичної та економічної нестабільності, зумовленої конфліктами між Україною та Росією, і хочуть поліпшити свої відносини з Москвою» [132, с. 6].

Не тільки серед українського населення не існує єдності щодо зовнішньополітичного майбутнього країни, а й представники політикуму не дотримуються принципу наступництва в зовнішній політиці, проявляють непослідовність в діях і неузгодженість в повноваженнях. І якщо на законодавчому рівні це питання більш-менш врегульоване, то в реальних умовах так чи інакше бути причетним і реалізовувати свій напрям зовнішньої політики прагнуть різні органи державної влади. Прикладом таких «кулуарних змагань» може бути ситуація за часів президентства Л. Кучми, коли поряд із МЗС існував підрозділ в структурі президентської адміністрації під назвою «Головне управління з питань зовнішньої політики», яке було покликане здійснювати «координацію заходів щодо забезпечення реалізації Президентом України повноважень у зовнішньополітичній сфері, що здійснюються Міністерством закордонних справ України, іншими органами виконавчої влади, дипломатичними представництвами України в іноземних державах та при міжнародних організаціях, а також щодо забезпечення контролю за виконанням актів та доручень Президента України з питань зовнішньої політики» [159, с. 202]. Створення такого підрозділу в структурі Секретаріату Президента було бажанням останнього сконцентрувати в своїх

руках абсолютний контроль над зовнішньополітичним відомством, включаючи інформаційні потоки і кадрові питання.

Дещо по-іншому було протягом 2004 – 2010 рр., коли було ініційовано і реалізовано політичну реформу і країна жила з «новою» Конституцією. Тоді почала формуватись конкурентна схема визначення пріоритетів у сфері зовнішньої політики і міжнародних відносин. Конкуренція велася, головним чином, між Урядом, Верховною Радою і Президентом, адже кожна з гілок влади мала певні повноваження у виробленні та реалізації зовнішньої політики. Наприклад, прерогативою Верховної Ради стало формування засад внутрішньої та зовнішньої політики, Прем'єр-міністр отримав повноваження, направлені на забезпечення її практичного впровадження, а Президент здійснював керівництво діяльністю і представляв Україну в міжнародних відносинах. Формально ця реформа дещо обмежила повноваження Президента в сфері зовнішньої політики і внесла певні труднощі в процес її реалізації, адже новий правовий механізм потребував координації дій між всіма гілками влади. Проте, на наш погляд, такий механізм мав право на існування, навіть на успішну реалізацію стратегічно курсу, якщо б усі гілки влади діяли виключно в межах своїх повноважень, а не були заручниками кон'юктурних міркувань. З цього приводу экс-міністр закордонних справ А. Зленко зазначав, що «у випадку, якщо важливі державні інститути будуть суворо виконувати закріплені за ними конституційні повноваження, то немає ніякої загрози для належного здійснення зовнішньої політики» [61, с. 4]. Однак 30 вересня 2010 р. Конституційний Суд прийняв рішення N 20-рп/2010 про невідповідність процедури прийняття реформи 2004 року і скасував її, повернувши в дію Конституцію зразка 1996 року [190]. Відтак сьогодні, згідно із чинною Конституцією, зовнішньополітична діяльність є виключно прерогативою Президента [81, с. 42–43]. На наш погляд, непослідовність та неузгодженість дій між органами державної влади щодо зовнішньополітичної діяльності не сприяє становленню єдиної політичної нації. «Якщо влада опікується суверенітетом України, її незалежністю, її

майбутнім, - вважає Г. Перепелиця, - то в зовнішній політиці має дотримуватись принципу наступництва. Якщо ми візьмемо будь-яку суверенну країну, є опозиція, є влада, вони міняються місцями, але зовнішня політика є сталою і незмінною. Тому що зовнішня політика репрезентує на міжнародній арені національні інтереси країни» [141]. Якщо суперечки та різновекторність існують між публічними особами, за якими спостерігає молодь та намагається брати з них приклад, то неможливо говорити про формування спільності молодіжних орієнтацій з цих питань. Тому тут, на наше переконання, слід вести мову про необхідність формування спільного ідеологічного бачення перспектив України в міжнародному середовищі і послідовність впроваджуваної політики, адже від ефективності та послідовності реформаторських кроків сучасного державного менеджменту залежатиме майбутнє не одного покоління.

Підсумовуючи вищесказане, виділяємо такий комплекс впливів, що зумовлюють нині перспективи зовнішньополітичної інтеграції України: по-перше, специфічне геополітичне положення країни в центрі Євразійського континенту, що відводить їй роль «буфера» між Європою і Азією; по-друге, закріплений за країною міжнародний статус середньої країни та економічний статус країни, що розвивається; по-третє, сировинна, історична, мовна і в деякій мірі культурна залежність від свого східного сусіда – РФ; по-четверте, політика зближення ЄС і США щодо України; по-п'яте, відсутність єдності ані серед владних інституцій, ані серед громадськості щодо зовнішньополітичного вибору. Це основна вада українського політичного реалізму на шляху до утвердження України в міжнародному середовищі.

Переходячи до власне аксіологічного аспекту формування засад зовнішньої політики, зазначимо, що, по суті, вибір певного шляху розвитку держави є орієнтацією на певну систему цінностей. Вступаючи, наприклад, до міжнародних військових організацій (НАТО, ОДКБ), держава прагне вберегти себе і своїх громадян від міжнародних військових загроз, артикулюючи таким чином цінність безпеки. Інша справа – якими методами

гарантувати цю безпеку, з якими державами-партнерами співпрацювати і хто визначатиме межу необхідності введення військ на територію країни. В цьому власне й полягає сутність вибору. Для України, в силу окреслених вище обставин, ціннісний вибір полягає у балансуванні між так званими «європейською» і «пострадянською» системами цінностей.

Під *«європейською» системою цінностей* найчастіше розуміють комплекс загальнолюдських релігійних і світських уявлень щодо головних явищ і принципів суспільно-політичного буття. Найважливішими цінностями, на основі яких побудована ця система, є права і свободи людини, демократія і верховенство права. Фундаментальною цінністю європейського суспільства є людська гідність, тому також часто зустрічається визначення «людиноцентрична система цінностей». Депутат Німецького бундестагу А. Шоккенгофф стосовно базових цінностей ЄС зазначає: «Основою нашого образу людини та нашого розуміння цінностей є визнання гідності людини. Із гідності людини випливає право кожного на вільний розвиток особистості. Вільний розвиток особистості, тобто свобода, реалізується через індивідуальну та солідарну відповідальність. До завдань політики відноситься забезпечення необхідного простору свободи для людей. Свобода кожної окремої людини забезпечується правом, при цьому право захищає особисту гідність людини. Тобто принципи правової держави є великою цінністю. Свободі кожної окремої людини відповідає плюралістичне суспільство, що є виявом плюралізму думок, потреб і інтересів громадян і тим самим – вільної демократії» [227]. На наш погляд, узагальнити європейські цінності можна таким чином: а) цінності, пов'язані з людською гідністю (індивідуалізм, рівність, соціальна справедливість, толерантність, свобода совісті, слова, вибору тощо); б) демократичні цінності (виборність органів державної влади, політичний плюралізм, громадянське суспільство, суверенність); в) цінності, детерміновані верховенством права (беззаперечне дотримання прав і свобод, правова та політична відповідальність тощо).

Окремою світоглядною характеристикою, що об'єднує європейські

цінності, є феномен «європейської ідентичності». Ідентичність – це «один із головних механізмів особистісного освоєння соціальної реальності, фундамент системи смислоутворення на основі індивідуального чи групового вибору», як стверджує українська вчена Л. Нагорна [127, с. 13]. В політичній психології вважається, що ідентичність формується через когнітивний та афективний процеси, які складають ідентифікацію. До першого належать знання, які індивіди отримують про національну групу, територію, символи, емблеми, традиції, віра в спільне походження та історію тощо. До другого – відчуття спорідненості та пов'язаності індивіда з певною територією, нацією, групою» [29, с. 122–129]. Феномен «європейської ідентичності» є продуктом кількох цивілізаційних, релігійних і філософських традицій. Це своєрідний симбіоз культур різних європейських народів, споріднених територіально та історично. Офіційне гасло ЄС «Єдність у різноманітності» є одним із проявів ідентичності як вагової консолідуючої парадигми для європейців. Українська вчена М. Шульга вказує на кілька критеріїв європейської ідентичності (географічний, лінгвістичний, історичний та культурний). Аналізуючи їх практичне застосування, вчена приходить до висновку, що Україні варто «не стільки апелювати до традиційних критеріїв європейської ідентичності, скільки послідовно дотримуватися у своїй внутрішній та зовнішній політиці принципу демократичної ідентичності, як його розуміють сьогодні країни – члени ЄС» [229, с. 147]. Відомий дослідник становлення об'єднаної Європи Х. Брюгманс, розмірковуючи про ідентичність європейських народів, підкреслював, що «розмаїття – це наше багатство, наша сила й водночас величезна проблема. Хоч би яку форму обрала Європа в майбутньому, навіть якщо це буде федерація, вона назавжди залишиться «Європою націй» [236, с. 51]. Спираючись на думку вченого, слід відзначити, що сьогодні в ЄС існують серйозні проблеми, що виникають на тлі полінаціональності та мультикультурності європейських народів. Наприклад в умовах економічної кризи можемо чітко спостерігати боргові кризи, нестабільність банківського сектора, кризу «євро» як єдиної валюти. На наш погляд, ці проблеми не є

явищем поверхневим, це прояви трансформацій в сутності європейської цивілізації як ціннісної, духовної, політичної та економічної формації.

Всі європейські цінності, на нашу думку, тісно зв'язані між собою і не можуть функціонувати самі по собі. Через верховенство права людина реалізовує свої права і свободи, які їй гарантує демократична держава. Якщо говорити про демократію, то для того, щоб вона ефективно функціонувала, потрібно, щоб людина була наділена свободою у всіх її проявах, мала змогу вільно висловлювати свої думки, обирати владу, створювати інститути громадянського суспільства тощо. Водночас повинна бути розвинена правова, громадянська та політична відповідальність, що означає не лише дотримання законів, але й активну громадянську позицію, спрямовану на попередження явищ аполітичності, нігілізму, інфантильності тощо. Іншими словами, мова йде про наявність потужного громадянського суспільства. Громадянське суспільство існує там де наявний великий прошарок власників, тобто середній клас. Поняття «власник» означає, що людина має право вільно набувати, володіти і розпоряджатися своєю власністю, не боячись, що це право може хтось обмежити. В цьому полягає сутність одної з найвищих європейських цінностей – беззаперечного дотримання прав і свобод людини.

У окресленому контексті риторичним залишається запитання, чи можна говорити про наявність середнього класу в Україні після того, як у Радянському Союзі бути власником було мало не злочином проти режиму. Винятком є власники великого капіталу, тобто «олігархи», які отримали свої статки завдяки непрозорим процесам приватизації державного майна. Водночас процес формування середнього класу в Україні тільки починається. А досі, за влучним порівнянням української дослідниці І. Галактіонової, соціальна стратифікація українського суспільства нагадує піраміду, маленька вершина якої – це найбагатші члени суспільства, потім іде невеликий зрізаний конус, який складається з тих осіб, які с'як-так дають собі раду, і третій прошарок – це велика основа піраміди, тобто найбільш бідні громадяни [27, с. 209]. Тому сьогодні зарано вести розмови про наявність ефективного

громадянського суспільства в Україні. На наш погляд, процес його становлення тільки починається. А дієвим воно стане тоді, коли буде з власної ініціативи, ефективно, без переслідування корисливих цілей здійснювати громадський контроль за діяльністю суб'єктів владних повноважень. В той час як сьогоднішні окремі масові заходи (акції протесту, мітинги, демонстрації), організовані політичними силами «за гроші», суттєво гальмують процеси демократизації суспільства.

Під *«пострадянською» системою цінностей* слід розуміти комплекс моральних принципів, соціальних штамів поведінки, релігійних уявлень, які сформувалися внаслідок тоталітарної політики ізоляціонізму і тривалого співіснування різних країн, народів і націй в межах колишнього СРСР. Головними якостями, що характеризують «пострадянську» систему цінностей, є колективна ідентичність, егалітаризм та етатистська традиція. Системотворчим чинником цієї ціннісної системи є ідеологія комунізму. Російський філософ О. Зинов'єв стверджує, що «комунізм за своєю природою є явищем набагато глибшим і складнішим, ніж будь-який диктаторський або авторитарний режим. Якщо реальне комуністичне суспільство сформувалось у зрілий соціальний організм, то для його краху знадобляться віки, а не роки і, тим більше, дні. Таке суспільство може існувати певний час навіть за умови, коли в країні нема жодної людини, яка сповідувала б ідеологію комунізму чи жодної комуністичної партії» [60, с. 77–78]. Намагаючись підкреслити важливість комунізму «на шляху до світлого майбутнього», радянська номенклатура спробувала узагальнити цінності тодішнього режиму в різних документах. Чимале значення серед них відігравав «Моральний кодекс будівника комунізму», який увійшов у текст Третьої Програми Комуністичної Партії Радянського Союзу (КПРС), прийнятої на XXII з'їзді в 1961 р. У цьому зібранні принципів комуністичної моралі на першому місці була теза, яка підкреслює важливість комуністичної доктрини: «Вірність справі комунізму, любов до соціалістичної батьківщини, до країн соціалізму».

Колективна ідентичність є типовою психологічною характеристикою буття людини пострадянського суспільства, яка відкидає на задній план індивідуалізм, притаманний «європейській» системі цінностей. Українські вчені В. Козаков і В. Ребкало вважають, що «радянському суспільству був властивий дисбаланс між індивідуальною та колективною інтеграціями, тут домінувала ідентичність, що була сформована на ідеологічній та класовій основі, тоді як етнічна, релігійна, культурна ідентичності були майже витіснені в сферу індивідуальної ідентичності, яка при цьому відігравала другорядну роль» [171, с. 98]. А. Коваленко, І. Кресіна та В. Цветков у вимірі колективізм – індивідуалізм розглядають відносини громадянського суспільства та влади. Вони вказують, що «перша тенденція тяжіє до підкорення і залежності від всюдисущої держави, а друга – до самостійності, автономності від держави і незалежного контролю за нею» [210, с. 170]. Розвиваючи думку дослідників, можна зробити висновок, що колективна ідентичність тісно пов'язана із дотриманням прав і свобод громадянина і виконанням ним своїх обов'язків, а саме в суспільствах, де домінують колективістські тенденції, дотриманню прав і свобод надається менше значення і водночас існує нижчий рівень правової і політичної культури. «Одним із проявів колективізму, - вважає українська дослідниця І. Галактіонова, - є небажання брати на себе ініціативу, політична та соціальна пасивність. Це таке собі пристосовництво до середовища, нехтування своїми громадянськими правами та обов'язками, неповага до закону, які призводять до суспільної байдужості, аномії, абсентеїзму» [27, с. 211]. На наш погляд, з цим твердженням не можна погодитись до кінця. Адже в сучасних умовах українським громадянам, особливо молоді, не вистачає колективної відповідальності за свої вчинки, бракує почуття солідарності, відчуття спільності ідей та покликання. Якості індивідуалізму, як рушія політичної активності, вистачає заледве для висловлення свого незадоволення політичними подіями на побутовому рівні. А от для активного відстоювання своїх прав та інтересів, для проведення акцій громадянської

непокори на вулицях у молоді не вистачає сміливості та колективного духу, щоб організуватися та спільно діяти для досягнення єдиної мети.

Колективістський характер соціальних відносин, відсутність права на приватну власність та наявність монополії на засоби виробництва визначили своєрідне розуміння рівності в «пострадянській» ціннісній системі. На наш погляд, для його характеристики найбільш влучно підходить термін «егалітаризм», що означає встановлення максимальної соціальної рівності між людьми (рівності в правах, можливостях, власності, результатах праці), нехтуючи особистими свободами кожного. Егалітаризм в СРСР передбачав існування монополії держави або трудових колективів на власність і на засоби виробництва. Лівову частку економіки країни становили державний і кооперативний сектори економіки, а приватна власність вважалася «соціальним злом», адже слугувала чинником побудови ієрархічної структури суспільства, що суперечить егалітаризму. Однак, як показав час, головна мета «розвинутого соціалізму» – встановлення абсолютної рівності всіх людей – виявилась утопічною. В її сутності закладена системна помилка, адже не можна нівелювати фізіологічними, гендерними, розумовими та іншими якостями людей, які наділяють їх окремими можливостями, якостями, амбіціями і інтересами. Відомий російський юрист Д. Керімов писав: «Повна рівність людей не здійснима, а рівноправність у житті часто звужується настільки, що перетворюється на свою протилежність» [74, с. 467]. Наслідки виникнення такої протилежності маємо можливість спостерігати сьогодні. «Домінування рівності в радянській системі цінностей, - вважає І. Галактіонова, - призводить тепер до вимог однотайності там, де це не зовсім потрібно. Наприклад, у ставленні до форм власності, визначенні політичних пріоритетів» [27, с. 210]. Однак, на наш погляд, окремі аспекти егалітаризму мали позитивний аспект. Наприклад, кожен громадянин після отримання освіти чи проходження військової служби зобов'язаний був у визначений термін влаштуватися на роботу. Суворий контроль за працевлаштуванням і соціальний осуд громадськості попереджували багато

соціальних проблем, які сьогодні поширюються Україною, власне, через високий рівень безробіття (адиктивна поведінка, алкоголізм, наркоманія і т.д.). Існували також соціальний контроль і відповідальність, які покликані були мінімізувати небажані, асоціальні прояви поведінки. На наш погляд, деякі уявлення радянської влади на способи організації соціальних процесів є досить цікавими і могли б бути корисними для застосування в нинішній практиці, за умови, що вони не суперечитимуть цінностям демократичного політичного ладу, на шляху якого стоїть сьогодні українське суспільство.

Ще одною константою, яка характеризує «пострадянську» систему цінностей, є схильність до централізації влади та широкої присутності держави у всіх сферах суспільного життя, тобто етатизму. Загалом, під етатизмом розуміють «необхідність, виправдання активного втручання держави в економічне, політичне, соціальне і духовне життя суспільства, виходячи з ідентифікації держави як всезагальної цінності, вищого результату й мети суспільного розвитку» [146, с. 186]. Чимало відомих вчених, серед яких Г. Гегель, Т. Гоббс, Н. Макіавеллі та ін., розглядали державу як мету та кінцевий результат суспільного розвитку. Англійський філософ, автор теорії суспільного договору Т. Гоббс, зазначав, що «державою є єдина особа, відповідальною за дії якої зробила себе шляхом взаємного договору множина людей, аби ця особа могла використовувати всю їхню могутність і можливості так, як вважає за потрібне задля їхньої злагоди і загального захисту. Той, хто є уособленням загалу, називається сувереном, і про нього говорять, що він має верховну владу, а всякий інший є підданим» [30, с. 188]. На окремих періодах історичного розвитку етатизм був властивий багатьом країнам (Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Польща та ін.).

В практичній площині етатизм виявляється в централізації влади, одержавленні власності, патерналізмі, наявності цензури в засобах масової інформації, розширенні повноважень контрольних і силових структур тощо. Сьогодні в українському суспільстві існують певні радянські кліше на

необхідність повернення до етатизму у вигляді «сильної руки». Окремі дослідники культивують думку про те, що певні прояви етатизації у більш демократизованій і лібералізованій його формах відіграють важливу роль у відновленні економічних потенціалів, втрачених внаслідок світової економічної кризи, і слугуватимуть одним із чинників стабілізації світової економіки. Наприклад, у РФ, ми вважаємо, встановлення «державного корпоративізму» як одного із проявів етатизму є цілком ймовірним. Цьому існує щонайменше три пояснення: по-перше, політична культура РФ своїми традиціями етатизму сягає глибоко в минуле, починаючи з часів Петра I і Катерини II і закінчуючи комуністичним режимом, а відтак російська ментальність просякнута наскрізь цією доктриною; по-друге, сировинний характер економіки країни, який дає значно вищі норми прибутку, аніж всі інші галузі промисловості, породжує виникнення потужних фінансово-промислових груп, в яких переплітаються інтереси бізнесу і держави, що в свою чергу потребує сильного державного втручання; по-третє, консервативна політична свідомість, що базується на засадах колективізму, надмірної раціональності і низької політичної активності громадян гальмує становлення інститутів громадянського суспільства, які в демократичних країнах є противагою етатистським тенденціям.

Окрім означених вище відмінностей між цими системами цінностей, існують історичні підвалини, які визначають певну соціокультурну єдність громадян. Так, «європейській» і «пострадянській» системам цінностей притаманні дві спільні характеристики: християнство як найбільш поширена релігія і індоєвропейська народність (мовна родина). Релігія християнства завдяки глибокій вірі людей через біблійні принципи, заповіді, вчення здатна формувати особистість людини, її морально-ціннісну основу. «Християнські цінності як значущий сакралізований кодекс в умовах нагальної необхідності переорієнтування стереотипів мислення, викликані потребою реконструювання спотворених традиційних норм та ідеалів, репрезентують здатність до ствердження морально-цілісної, піднесеної до Абсолюту

особистості» [191, с. 14]. Проте спільність релігії ще не означає єдності моральних і ціннісних орієнтацій. Різниця полягає в штучно створених розбіжностях щодо догматики, культу і шляхів організації церковного обряду, внаслідок розколу християнської віри на католицизм (європейська система цінностей) і православ'я (пострадянська система цінностей). Насичена суттєвими розбіжностями також специфіка національної ментальності германської, арійської та слов'янської народностей. Стосовно відмінностей філософсько-світоглядних орієнтацій західноєвропейської культури від східнослов'янської, український філософ В. Горський зазначав, що «якщо у західноєвропейській культурі здебільшого реалізується «платонівсько-аристотелівська» лінія філософії, яка відповідно до канонів наукового мислення прагне до істини, незалежної від людини і людства, то в нашій культурі переважає «александрійсько-біблійна», яка зорієнтовується не так на здобуття безсторонньої істини, як правди, що будується як драма людського життя» [43, с. 30].

Що стосується зовнішньополітичного визначення України, то питання її інтеграції до якоїсь із окреслених вище систем цінностей є дуже не простим і суперечливим. З одного боку, українці є нащадками слов'ян, що означає їх спільність з росіянами і білорусами, а православна віра відіграє домінуючу роль серед інших релігійних обрядів. Це наштовхує на близькість до «пострадянської» системи цінностей. З іншого боку, тривале перебування під владою Російської імперії, століттями насаджуваний комплекс меншовартості, «малоросійськості», периферійно-провінціальний синдром унеможливив творення власної історії і побудову державності, що спричинило певну відразу до примусу і могутній потяг до волі і самостійності. В даному аспекті, притаманні українському світогляду кордоцентризм, романтизм і екзистенціалізм, є мотивами неприйняття етатизму і прагнення до свободи, справедливості та індивідуалізму. Звідси наближення до «європейської» системи цінностей. Кожна з окреслених систем цінностей має як свої переваги, так і недоліки. Схильність до

етатизму і колективістська, пасивна позиція громадськості щодо політичного життя суспільства є недоліками «пострадянської» системи цінностей. Але водночас існує високий рівень суспільної моралі, громадський осуд сприяє дотриманню певних норм поведінки, а часткові прояви етатизму під час прийняття державних рішень у деяких ситуаціях навіть оправдовують себе. В той же час демократичні принципи організації політичного процесу і спрямованість на людську гідність є безумовним плюсом «європейської» системи цінностей. Однак на фоні демократичності і рівності внаслідок безмежної свободи вибору і так званого «екстремального індивідуалізму» дедалі більше процвітають нарцисизм, гомосексуалізм, бісексуалізм, формується терпиме ставлення до легких наркотиків і т. ін.

На наш погляд, більшість українців, особливо молодих, свідомо чи підсвідомо тяжіють до європейських демократичних цінностей. Однак консолідованої позиції суспільства з цього питання не існує. Не існує насамперед тому, що не сформовано певної доктрини, яка б визначала найвищу мету державотворення. Вважаємо, що сьогодні утворився свого роду ціннісний «вакуум» – реакція соціуму на тривалий період життя під тотальною ідеологією комунізму, коли будь-який плюралізм (в тому числі ідеологічний) не мав жодних шансів на існування. Тому поки що суспільство живе за інерцією, пристосовуючись до нових викликів глобального світу і вдаючи з себе реформатора без проведення ефективних реформ. Відтак перед населенням України, особливо перед молоддю його частиною, стоїть серйозна проблема соціокультурної ідентифікації, в процесі якої важливо уникнути банального копіювання цінностей західного чи східного зразку без урахування ментальних характеристик народу, особливостей самобутньої української культури. Цілком можливо, що ця проблема не матиме принципового вирішення на користь якоїсь із систем, а оптимальною моделлю відносин залишиться баланс між двома системами цінностей із селекціонуванням кращих взірців поведінки для творення власної культури.

Висновки до першого розділу

Здійснений автором теоретико-методологічний аналіз місця і ролі цінностей та орієнтацій в політичному житті суспільства вказує на наявність чималої кількості досліджень з окресленої проблематики. Поряд із цим, існує необхідність подальшого наукового осмислення зазначеного явища з позицій сучасної політичної науки. Аналізуючи погляди представників різних наукових шкіл: аксіологічний трансценденталізм (С. Віндельбанд і Р. Ріккерт); натуралістичний психологізм (Дж. Дьюї, К. Льюїс, А. Мейнонг і Р. Перрі); персоналістичний онтологізм (Н. Гартман, М. Шелер); соціологічна концепція цінностей (М. Вебер, Е. Дюркгейм) та спираючись на методологічні підходи (структурно-функціональний аналіз, діалектичний, компаративний методи, формально-логічні методи, міждисциплінарний, системний, цивілізаційний, суб'єктивно-об'єктивний підходи) до дослідження категорії «політичні цінності», запропоновано їх визначення як сукупності соціально-психологічних утворень в політичній культурі суспільства, ідеалізованих масовою свідомістю громадян, що відображають значення певних об'єктів, явищ, ідей, подій і процесів суспільно-політичного буття для людини, групи людей чи суспільства в цілому, виражають їх ідеологічну спрямованість і є комплексними ознаками існуючого політичного режиму.

Зазначається, що політичні цінності та ціннісні орієнтації є тісно взаємопов'язаними категоріями і обумовлюють існування одна одної. На думку автора, цінність є об'єктивною категорією, яка виникає в результаті оцінки громадянами певного явища навколишньої дійсності, носить суттєве ідеологічне навантаження для групи осіб, є для них значимою і загальновизнаною. Ціннісні ж орієнтації є елементами індивідуальної чи масової свідомості та виражають суб'єктивне відношення громадян до певних цінностей. Особливої уваги в умовах суспільних трансформацій набуває проблема трансформації ціннісних орієнтацій молоді. У підрозділі

аналізуються основні теоретичні підходи вітчизняних та закордонних науковців до визначення категорії «молодь». Узагальнюється, що молодь є соціально-демографічною групою, яка наділена особливими соціальними, культурними, політичними та психологічними властивостями і є активним учасником суспільно-політичного життя. Внаслідок процесів соціалізації вона залучається до дійсної системи соціальних відносин, засвоює головні правила поведінки, норми та цінності, на основі чого формуються її ціннісні орієнтації. Молодь є рушієм еволюційного розвитку країни. Однак без успадкування набутого старшими поколіннями ціннісного спадку успішний процес відтворення поколінь (як складової державотворення) є не можливим.

У контексті переоцінки і творчого переосмислення цінностей, особливого значення набуває роль ціннісних орієнтацій молоді у визначенні пріоритетів зовнішньополітичного розвитку України. В процесі дослідження визначено, що, поміж іншого, зовнішньополітичний курс є пошуком оптимальної системи цінностей. В силу геополітичного розташування на світовій мапі Україна балансує між «європейською» і «пострадянською» системами цінностей. З'ясовано, що «європейська» система цінностей побудована на таких фундаментальних засадах: права і свободи людини, верховенство права, демократія і скріплена відчуттям європейської ідентичності. «Пострадянська» ж базується на колективній ідентичності, егалітаризмі та етатистській традиції.

Підкреслюється, що питання зовнішньополітичного визначення української молоді в ціннісному аспекті є вельми не простим і суперечливим, адже з одного боку молодь тяжіє до волі та індивідуалізму, з іншого – в суспільстві існує брак цінностей радянського зразку: соціальна відповідальність, солідарність, взаємодопомога та ін. Відтак, молодь України стоїть перед серйозною проблемою соціокультурної ідентифікації, під час якої важливо уникати механічного копіювання рудиментарних цінностей, не властивих українському суспільству, особливостям національного менталітету.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Роль державної молодіжної політики у становленні зовнішньополітичних орієнтацій молоді

Розглядаючи «державну молодіжну політику» з позицій політичної науки, слід, насамперед, пояснити сутність даного терміну. Його умовно можна розділити на дві складові: «державна» і «молодіжна політика», де перша складова доповнює і конкретизує другу. Молодіжна політика означає комплекс дій якогось соціального чи політичного інституту стосовно молоді з метою виховного, культурного чи якогось іншого впливу в залежності від цілей що переслідуються. На думку російського вченого В. Криворученка: «Молодіжна політика є сукупністю дій всіх державних і громадських інституцій, проте кожен її суб'єкт, соціальна інституція здійснює її диференційовано відповідно до своїх потреб і можливостей» [89, с. 94]. З цього приводу українська дослідниця С. Щудло зазначає, що «необхідною передумовою ефективності молодіжної політики є адекватне до реальності визначення її мети та пріоритетів, вироблення потужної законодавчо-нормативної бази, а також чітке визначення об'єкта цієї політики – молоді» [230, с. 3]. Суб'єктами молодіжної політики взагалі є політичні партії, громадські організації, інші соціальні та політичні інститути. Суб'єктом державної молодіжної політики є держава, яка через органи державної влади в демократичних суспільствах створює правові та соціально-економічні умови для реалізації молоддю свого потенціалу.

Слід відзначити, що державна політика стосовно окремих соціальних груп суспільства існує багато років, однак як цілісна система політико-

правових основ, організаційно-кадрова система соціальної роботи із забезпечення практичної реалізації прав і свобод, запитів і потреб молоді в багатьох країнах починає формуватися лише у другій половині ХХ ст. [103, с. 15]. Головною метою державної молодіжної політики сучасного демократичного суспільства, на наш погляд, повинен стати не патерналістський вплив держави на молодь, а організація сприятливих умов для самоосвіти і самореалізації молоді. С. Цибін вважає, що метою державної молодіжної політики є «підтримка політичної визначеності молоді, сприяння молодіжним політизованим утворенням просоціального спрямування, посилення їх конструктивної активності, консолідація зусиль для зміцнення української держави, демократизації та гуманізації суспільства» [211, с. 84]. Підсумовуючи вищезазначене, сформулюємо визначення державної молодіжної політики наступним чином: це діяльність держави стосовно молодих громадян, спрямована на створення умов для самореалізації і розвитку особистості молодих людей, покликана сформувати ціннісну основу для успішної соціалізації індивіда та інтеграції його в процеси політичного, соціально-економічного та культурного розвитку держави.

Завдяки наявності розповсюдженої системи органів влади і механізмів реалізації цілей та завдань, державна молодіжна політика здатна відігравати важливу роль у здійсненні цілеспрямованого впливу на формування політичних цінностей та орієнтацій молодих громадян, в тому числі зовнішньополітичного характеру. На думку російського фахівця в галузі аксіології Г. Вижлецова, «ціннісно-орієнтаційна діяльність особистості – це не вибір готових цінностей, а самостійний творчий процес створення цінностей, точніше, їх відтворення знову й знову кожною людиною, новим поколінням» [44, с. 30]. Як уже зазначалося, відтворення ціннісної системи нинішнім молодим поколінням проходить в доволі складних умовах «переоцінки цінностей». В такій ситуації державна молодіжна політика та інститути її реалізації повинні відіграти важливу роль в узгодженні особистісних орієнтирів молоді з перспективами державного розвитку,

забезпечити процес відтворення поколінь, передаючи молоді набутий досвід. Як комплексна система формування політичних цінностей молоді, молодіжна політика включає в себе ряд структурних складових, які відповідають за різні сфери моніторингу та управління в молодіжному середовищі. На думку В. Криворученка, такими елементами є: нормативно-правовий (законодавча база); програмний (загальнодержавні і регіональні комплексні цільові програми з молодіжної політики); інституційний (система органів влади загальнодержавного і регіонального рівня, координаційні зв'язки між органами влади і громадськими організаціями); інформаційний (інформаційний супровід заходів молодіжної політики); науково-дослідний (моніторинг стану справ в молодіжному середовищі і реалізації молодіжної політики); економічний (система державного і недержавного фінансування) [90, с. 28]. Використовуючи зазначені елементи у взаємозв'язку і цілісності державна молодіжна політика повинна виконувати у відношенні до молоді такі функції: створення гарантованих соціально-економічних, політичних та інших необхідних стартових умов для соціалізації молоді; реалізація проблем, запитів, інтересів молоді не за рахунок інших соціальних груп суспільства; координація зусиль усіх державних органів, партій, організацій, об'єднань, рухів, різноманітних соціальних інститутів суспільства щодо забезпечення умов для розвитку і самореалізації молоді; соціальний захист тих груп молоді, котрі неспроможні самостійно вирішувати власні проблеми чи, бодай, полегшити власне життя [31, с. 61].

Володіючи потужними адміністративними, організаційними та інформаційними ресурсами, держава має можливості диференційовано підходити до формування ціннісних орієнтацій молоді. Першочергове завдання державної молодіжної політики, на наш погляд, впливати на ті орієнтації, які виникають в площині взаємовідносин «молодь – держава». В контексті реалізації зовнішньополітичної стратегії країни це такі цінності, як патріотизм та національна самоідентифікація, соціальна стабільність та захищеність, політична послідовність, відповідальність та лояльність та ін.

На теренах колишнього СРСР державна молодіжна політика хоч і не була закріплена в офіційних державних документах, однак проводилася достатньо широко та мала на меті виховання молоді в дусі «розвинутого соціалізму». Основу нормативно-правового регулювання з питань взаємовідносин молоді з державою здебільшого складали постанови ЦК КПРС і ВЛКСМ (Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді). Загальнодержавним органом – суб'єктом молодіжної політики – звичайно, був ЦК ВЛКСМ, а на місцях – місцеві партійні осередки та комсомольські комітети. Характер такої політики носив патерналістський характер, здійснювався строго до заданої партійною верхівкою політичної лінії і мав на меті вирішення питань, пов'язаних із комуністичним вихованням, працевлаштуванням та підтримкою молодих сімей. М. Головатий з цього приводу зазначав, що у «колишньому СРСР, в Україні до середини 1990-х років молодь майже цілковито розглядалася як об'єкт впливу, особливо ідеологічного, виховного, відновлення не лише трудових ресурсів, але й заздалегідь запрограмованих ідей та громадянської позиції у підростаючого покоління [31, с. 55]. Такий підхід, звісно, не був демократичним, що, на наш погляд, призвело до відчуження молоді від політичного і соціального життя країни, зумовило падіння авторитету держави в очах молоді, підсилювало невдоволеність мас існуючим політичним режимом тощо.

Зовнішньополітичні цінності та орієнтації молоді формувалися здебільшого під впливом Комуністичного інтернаціоналу молоді (КІМ), який функціонував з 1919 по 1943 рр. і входив до складу Комуністичного інтернаціоналу (Комінтерну) на правах молодіжної секції. Головною метою КІМ було об'єднання зусиль молодіжних організацій комуністичного спрямування у всіх країнах світу для спільного захисту політичних та економічних прав, а також для боротьби з фашизмом. Водночас особливу роль у становленні молодіжних орієнтацій зовнішньополітичного характеру відігравав Комітет молодіжних організацій СРСР (КМО СРСР), який функціонував з 1956 по 1991 рр. Це була громадська організація, яка

займалася зміцненням дружби, взаєморозуміння і співробітництва радянських молодіжних організацій із зарубіжними організаціями та секціями культурного, спортивного, трудового характеру. КМО не проводив явної пропаганди комунізму, однак і не сприяв поширенню плюралізму ідей серед молоді, не допускав інакодумства. В 1958 році при ЦК почало функціонувати Бюро міжнародного молодіжного туризму (БММТ) «Супутник», створене з метою задоволення потреб молоді в міжнародних подорожах та відпочинку. БММТ «Супутник» був чи не єдиною організацією, яка контролювала поїздки молоді за кордон. Однак, отримати путівку в цій організації могли тільки члени ВЛКСМ, що вкотре підтверджує, що головною метою всіх державних молодіжних інституцій було ідеологічне виховання молоді. Загалом, на наш погляд, діяльність міжнародних молодіжних організацій і секцій в період радянської влади була заідеологізованою, контролювалася державою та вищими керівними органами КПРС. Відтак молодь не мала можливостей вільно обирати ті цінності, які їй хотілося, адже це суперечило «партійній лінії».

В Україні основою формування правового підґрунтя державної молодіжної політики можна вважати період розпаду СРСР. Головною суперечністю, яку слід було подолати законодавцям в той час, стало створення такого комплексу нормативних регуляторів та ціннісних установок, які б дали можливість молоді зрозуміти, що вона є не лише об'єктом ідейного, виховного впливу, а й активним суб'єктом державотворчих процесів. «Період перебудови, - зазначає відомий дослідник молодіжної проблематики Є. Бородін, - знаменувався введенням в обіг поняття «державна молодіжна політика», активною роботою науковців та практиків над створенням молодіжного закону союзної держави» [15, с. 16–17]. Основи концепції державної молодіжної політики самостійної України були закладені одразу ж на початку проголошення її незалежності. Підґрунтям формування ювенального законодавства було майже одночасне прийняття двох нормативно-правових актів: Декларації «Про загальні засади

державної молодіжної політики в Україні» (грудень 1992 р.) [155]. та Закону України «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» (лютий 1993р.) [167]. Відповідно до декларації, державна молодіжна політика це «системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах і ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах України» [155, с. 407]. В подальшому реалізація молодіжної політики відбувалася шляхом розробки та прийняття ряду ювенальних законопроектів, таких як: Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (грудень 1998 р.) [161], Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (червень 2001р.) [166], Закон України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» (листопад 2004р.) [154], та інші.

Ефективне впровадження державної молодіжної політики вимагає наявності широкої, розповсюдженої мережі органів державної влади як на загальнодержавному рівні, так і на місцях. «Механізм реалізації державної молодіжної політики складається із системи формування і управління на усіх рівнях (республіканському, регіональному, місцевому) та системи державного фінансування» [117, с. 5]. На загальнонаціональному рівні функція здійснення молодіжної політики традиційно покладена на міністерства (Міністерство молоді і спорту Франції, Міністерство в справах сім'ї, молоді і захисту споживачів Австрії і т.д.). В ряді країн молодіжною політикою керують управління в структурі інших міністерств (Департамент молодіжної політики Міністерства соціального забезпечення, охорони здоров'я і культури Нідерландів, Міжміністерська комісія у справах молоді Іспанії, Федеральна молодіжна комісія при Федерації бюро культури Швейцарії, Державна Рада з питань молоді Фінляндії тощо).

В Україні також сформована структура органів державного управління молодіжною політикою. Вони функціонують в системі органів виконавчої та законодавчої влади. На думку українського науковця М. Перепелиці, діяльність органів влади передбачає «вивчення конкретних молодіжних проблем і становища молоді в цілому;... вироблення проекту регіональної державної молодіжної політики та інших документів стосовно молоді для внесення їх на розгляд сесії ради народних депутатів і прийняття відповідних рішень; здійснення контролю за їх виконанням» [142, с. 83]. В цілому систему органів влади – суб'єктів здійснення державної молодіжної політики в Україні складають:

– *загальнонаціональний рівень* (Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України; Комітет Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму; Державний інститут розвитку сім'ї і молоді);

– *регіональний рівень* (управління у справах сім'ї та молоді держадміністрацій міст Києва та Севастополя; управління у справах сім'ї та молоді облдержадміністрацій; постійна комісія Верховної Ради АРК з питань культури та у справах молоді і спорту; постійні комісії з питань сім'ї та молоді в обласних радах);

– *місцевий рівень* (депутатські постійні комісії у справах сім'ї та молоді при міських, районних, деяких селищних та сільських радах; відділи у справах сім'ї та молоді райдержадміністрацій та міськвиконкомів).

Центральні органи державної влади також є суб'єктами реалізації державної молодіжної політики, оскільки мають безпосереднє відношення до розробки та прийняття нормативно-правових актів ювенального характеру. У Верховній Раді, наприклад, організовуються щорічні парламентські слухання з молодіжної проблематики, заслуховуються доповіді про стан молоді в Україні тощо. Завдання інститутів реалізації державної молодіжної політики на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях полягає в тому, щоб організувати, фінансувати, аналізувати та сприяти розвитку

молодіжних рухів та організацій, заохочувати молодь до участі в культурно-просвітницьких заходах національно-патріотичного характеру, залучаючи її таким чином до ціннісного надбання суспільства, вдосконалювати механізми інтеграції молоді до сфери прийняття рішень з усіх питань молодіжної політики, формувати політично активного громадянина із чіткою громадянською позицією тощо.

Одним із найголовніших завдань державної молодіжної політики в контексті становлення зовнішньополітичних цінностей молоді є, насамперед, формування національно свідомої особистості – патріота своєї держави. Патріотизм та любов до рідної землі сприяють укріпленню національної єдності, формують почуття гордості за свою країну, спонукають молодь працювати на її користь, а не шукати найменших можливостей для того, щоб виїхати за кордон. «Стратегія державної політики, на думку українського вченого, І. Кураса, повинна включати «систему заходів, спрямованих на виховання національно свідомого громадянина, патріотичних почуттів, на формування політичної нації» [92, с. 8]. Критерієм ефективності молодіжної політики, безумовно, є збільшення частки національно свідомих молодих громадян, які б ідентифікували себе зі своєю державою, прагнули жити в ній та реалізовувати свій потенціал. Сьогодні серед інших пріоритетними зовнішньополітичними орієнтаціями, на формування яких слід спрямовувати ресурси державної молодіжної політики, повинні бути такі, як єдність, патріотизм та національна самоідентифікація молоді. Українська дослідниця Г. Загоруй вважає, що «найвищою стадією розвитку якогось народу на стадії нації є утворення єдинокраїнової політичної нації, яка стає реальним виразником політичної волі усіх активних громадян в поліетнічному суспільстві [57, с. 116]. Для виховання політичної нації необхідно передавати молоді соціальний досвід, основи національної ментальності та культури, виховувати в неї почуття національної самосвідомості. «Національна самосвідомість особистості, - вважає українська психолог Н. Жигайло, - феномен, який слід розглядати не лише з погляду інформативного

компонента (знання мови, історії і культури свого народу), а й з урахуванням її ціннісних складових, що в структурі самосвідомості визначають внутрішні детермінанти вчинків, є орієнтирами в цілеспрямованих діях людини» [55, с. 105]. Проте на сучасному етапі розвитку українського суспільства процеси становлення патріотичного, національно свідомого молодого покоління відбуваються дуже непросто. Глибока політична та соціально-економічна криза вносить свої корективи в процеси соціалізації молоді, а відсутність національної ідеї та байдужість владної верхівки поглиблюють розкол в національній свідомості молодих громадян.

Яскравим прикладом недосконалості кроків держави у формуванні національно свідомої молоді може бути прийняття, а згодом і виконання Указу Президента «Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді» [165]. Логічно було б очікувати, що поряд з іншими роками 2009 рік повинен бути насичений різноманітними подіями в молодіжному середовищі (проведенням фольклорних конкурсів, історичних фестивалів, організацією міжнародних грантів, врученням іменних стипендій, активізацією соціальних служб і закладів освіти в частині пропаганди національних цінностей із гучною інформаційною підтримкою в медіа-просторі). Це відіграло б значну роль у формуванні зовнішньополітичних орієнтацій молодих людей, заснованих на патріотизмі та відчутті національної єдності, адже, як зазначає український науковець В. Геєць, «зближення України з ЄС насамперед має відбуватися не стільки в економічній і політичній сфері, скільки в соціальній – в царині соціалізації – способі життя, цінностях, що його зумовлюють, вихованні та освіті нинішніх і майбутніх співгромадян на європейський кшталт» [28, с. 8]. Одним із пунктів, які були передбачені цим Указом, є: «Вживати заходів щодо залучення молоді до участі у формуванні інформаційного простору, роботи в засобах масової інформації, створення молодіжних теле- та радіопрограм; забезпечити вирішення в установленому порядку питання щодо створення Всеукраїнського центру патріотичного виховання молоді та Будинку молоді України» [165, с. 30]. Однак задекларовані положення не

отримали належної підтримки ані серед громадськості, ані серед органів влади, тому залишилися невітленими в життя. Відтак, протягом 2009 р. не створено жодної молодіжної теле- чи радіопрограми, які були б орієнтовані на пропаганду національних цінностей. Будинок молоді та Всеукраїнський центр патріотичного виховання теж залишилися лише задекларованими на папері. Із всього, передбаченого даним Указом, розроблено хіба що «Концепцію національно-патріотичного виховання» [158] та проведено ряд заходів культурно-просвітницького характеру на місцевому рівні, які, втім, проводяться кожного року приблизно в однаковій кількості.

Що характерно, такий приклад не є поодиноким. Багато документів ювенального характеру в Україні декларується, але не виконується, створюючи тим самим негативне підґрунтя для засвоєння молоддю політичних цінностей та орієнтацій. Наприклад, залишаються без належної підтримки безліч державних молодіжних програм, тисячі молодих людей, які потребують допомоги з боку держави, не отримують її внаслідок бездіяльності чиновників відповідного рівня, залишаються невирішеними цілий ряд соціальних, економічних та культурних питань. Особливо болючими є проблеми придбання житла, працевлаштування і соціального захисту. Ці проблеми зумовлюють зростання протиріч між молоддю та державою, що в свою чергу ставить під сумнів успішний зовнішньополітичний її розвиток, адже цінність патріотизму потрібно виховувати в «ситому», стабільному суспільстві. Прикладом недбалого ставлення держави до проблеми працевлаштування молоді може бути факт призупинення у 2006 – 2007 рр. дії Закону України «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю» [154]. Причина призупинення – відсутність фінансування в бюджеті. Це, на наш погляд, великий недолік державного управління, адже незайнятість молодої людини породжує цілий ряд інших проблем (алкоголізм, наркоманія, трудова міграція, проституція), для вирішення яких держава, в кінцевому результаті, змушена буде

прикласти значно більше зусиль і коштів. Таким чином, молодь віддаляється від держави, поглиблюється її недовіра до влади, збільшується кількість тих, хто не бажає пов'язувати з Україною свого майбутнього.

Так, за даними дослідження «Молодь Азербайджану, Росії та України: спільне та відмінне» проведеного фондом «Демократичні ініціативи», в червні 2010 р., тільки 40,8% молодих українців пишаються тим, що вони є громадянами України, 52,7% не пишаються, і 6,6% не взяли відповіді [118]. Доволі загрозливою є ситуація, коли більше половини молодих людей не відчувають гордості за свою країну і шукають можливостей виїхати за кордон. Для прикладу, за даними цього ж дослідження, в Азербайджані 83,6% молоді пишаються своєю країною, 15,4% не пишаються і 1% не береться відповіді [118]. Безумовно, такі тенденції накладають негативний відбиток на процеси взаємодії молоді з державою. Сьогодні важко розмірковувати про наявність у держави ефективних важелів в короткий термін сформувати в молоді відчуття стабільності і захищеності як патріотичних цінностей зовнішньополітичного характеру. Вочевидь, цей процес займе тривалий проміжок часу, перш ніж відбудуться якісні зміни в побуті молодих людей, а слідом і в їх свідомості. Однак, на наш погляд, із складеної ситуації можна знайти вихід, залучаючи активну молодь до процесу реалізації державної молодіжної політики, наприклад, через розповсюджену мережу молодіжних організацій та молодіжне самоврядування. Недарма програма в галузі молодіжної політики у країнах європейської спільноти передбачає два основні принципи у такій послідовності: 1) активна й безпосередня участь молоді у її розробці та реалізації; 2) підтримка молодіжних ініціатив державними структурами» [86, с. 56]. «Демократичні перетворення сучасної історичної доби та європейський цивілізаційний вибір України, - вважає український науковець В. Головенько, - спонукають владу й суспільство до налагодження соціального діалогу» [39, с. 188]. Звичайно, налагодити ефективний соціальний діалог молоді з державою не просто, адже в умовах економічної

кризи можливості державного фінансування суттєво обмежені, а рішення, що приймаються для виходу з кризи, часто є непопулярними серед молоді. Однак робити окремі кроки необхідно. Взаємодія молоді з державою була б запорукою ефективного впливу на формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді, спрямованих на засвоєння демократичних цінностей.

Справедливості заради, потрібно відзначити, що в Україні існує деяка практика налагодження співпраці між молоддю та державою. В різний час протягом незалежності існували такі громадсько-політичні молодіжні утворення, як: Всеукраїнська студентська рада при Президентові України (2001 – 2008 рр.), Всеукраїнська студентська рада при Кабінеті Міністрів України (існує з 2009 року), Всеукраїнська студентська рада при Міністерстві освіти і науки молоді та спорту України (існує з 2005 року), Молодіжна громадська колегія при Голові Верховної Ради України (2005 – 2008 рр.), Координаційні ради з питань молодіжної політики при радах та адміністраціях різного рівня. Наприклад, в Донецькій області в 1995 р. створена «Рада молодіжних громадських організацій», діяльність якої, згідно із статутом, здійснювалася в напрямках залучення якнайбільшої кількості громадських організацій у процес формування та проведення молодіжної політики в області [142, с. 133]. Між тим, обсяги такої співпраці є мізерними порівняно з європейськими країнами та, на наш погляд, потребують значного розширення і популяризації. Більшість молоді навіть не знає про існування вказаних організацій, не кажучи вже про те, щоб брати в них активну участь. Тому, екстраполюючи досвід європейських країн, в яких молодь успішно бере участь в молодіжній політиці, на терени України, М. Головатий пропонує дотримуватися таких принципів державної молодіжної політики:

– *принцип участі.* Суб'єктом розробки та реалізації молодіжної політики мають бути самі молоді громадяни, їх об'єднання, організації. Важливим є входження молоді у владні структури, політичні об'єднання та організації, активна робота в них;

– *принцип гарантій.* Держава повинна надавати усім молодим

людям максимум державних соціальних послуг, що стосуються освіти виховання, духовного і фізичного розвитку, професійної підготовки, працевлаштування. Забезпечення рівних стартових умов для молодих людей незалежно від майнового та соціального статусу, статі, національності, релігійної та етнічної приналежності, регіону проживання тощо;

– *принцип соціальної компенсації*. Правовий та соціальний захист молодих людей, які за власним соціальним статусом та станом здоров'я неспроможні подбати про себе (сироти, переселенці, біженці, молодь з обмеженими можливостями тощо). Державна підтримка інновацій, молодіжних програм та проектів, які молодь реалізує власними силами;

– *принцип пріоритету*. Стимулювання та підтримка молодіжних проектів, програм, ініціатив, які сприяють розв'язанню найболючіших проблем молоді: освіта, професійна підготовка, зайнятість, забезпечення житлом, охорона здоров'я, задоволення духовних потреб [31, с. 58]. Безперечно, залучення молоді до державної політики – складний та довготривалий процес, який потребує великих затрат та відповідних ресурсів. Проте така співпраця може, на наш погляд, сприяти відновленню довіри молоді до державних інституцій, що в свою чергу підвищить ефективність державної молодіжної політики та дасть можливість продуктивно впливати на формування світоглядних орієнтацій молодих громадян. Силами молоді, через громадсько-політичну діяльність молодіжних організацій, можна втілити в життя значно більше запланованих напрямів молодіжної політики, аніж намагатися робити це самотужки.

Зазначимо, що в системі органів державної влади в галузі молодіжної політики працює багато молодих людей. Молодих не лише віком, а й думкою, спільністю переконань та орієнтацій. Результати їхньої роботи, що втілюються в прийнятті документів, практичній діяльності також є важливим показником, що вказує на характер їх політичної свідомості та впливає на формування зовнішньополітичних орієнтацій молодих громадян. На наш погляд, цікавою в окресленому контексті є діяльність молодих депутатів,

характер їх виступів та голосувань в парламенті. Аналіз стенограм засідань Верховної Ради, пов'язаних з прийняттям нею важливих документів зовнішньополітичного характеру, демонструють спрямованість вектору мислення молодих депутатів під час їхніх виступів. Наприклад, в процесі обговорення тексту законопроекту «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» № 2411-17 від 01.07.2010 року [157] народний депутат А. Парубій зазначив: «Я рекомендую в розділ «Зовнішня політика ґрунтується на таких принципах» першим принципом поставити пріоритет захисту національних інтересів. Чомусь той пункт не є відображений в зовнішній політиці. Тому за останні кілька місяців перебування на посаді Президента і створення провладної коаліції створюється враження, що українська політична верхівка починає обслуговувати зовнішньополітичні інтереси іншої держави – Російської Федерації, а не України» [192]. Або, наприклад, І. Геращенко в своєму виступі наголосила, що «абсолютно очевидно, що в залі відбувається фарс, тому що цей закон писався заради двох речей. Перше – вилучити норму щодо приєднання України до НАТО. І друге – це просто знищити українську мову» [192]. Як бачимо, характер цих виступів вказує на європейську та євроатлантичну спрямованість молодих депутатів, що є логічним, адже євроінтеграція є пріоритетним напрямом розвитку зовнішньої політики України, що закріплений на законодавчому рівні. Натомість представники старшого покоління, зокрема лідер Комуністичної партії України (КПУ) П. Симоненко, всіляко виступали проти євроатлантичної інтеграції та підтримували співпрацю на теренах країн СНД. Апелюючи до зовнішньої політики, реалізованої Президентом В. Ющенком, П. Симоненко підкреслив негативні, на його погляд, «наслідки так званих реформ, чи тієї зовнішньої політики, яку проводила помаранчева банда» [192]. Використовуючи такого роду політичну риторичку та критикуючи інтеграційний курс Президента В. Ющенка, спрямований на ЄС та НАТО, лідер КПУ намагається акцентувати увагу громадськості на необхідності поглиблення співпраці України з Росією, відновити таким чином «status quo» в зовнішній політиці.

Загалом, на наш погляд, характер виступів молодих депутатів, їх голосування та публічна поведінка вказує на те, що в країні поступово відбувається процес «циркуляції еліт», який характеризується зміною мислення і пріоритетних цінностей та орієнтацій нових представників політичної еліти щодо перспектив зовнішньої політики України. Цей процес життєво необхідний для кожного суспільства, адже він підтримує соціальну рівновагу, наділяє представників керуючої еліти новими якостями та знаннями, необхідними для здійснення ефективного управління країною.

Отож, бачимо, що державна молодіжна політика володіє потужними ресурсами для формування політичних цінностей та орієнтацій молоді. Головною метою її в контексті зовнішньополітичного визначення повинно стати формування патріотично налаштованого, національно свідомого та соціально захищеного молодого покоління, яке своєю діяльністю на користь країни забезпечить успішну її інтеграцію до світового співтовариства. Українським нормотворцям слід залучати досвід європейських країн, імплементувати в українське молодіжне законодавство норми міжнародного та європейського права, а українському суспільству слід формувати стійку систему загальнолюдських та політичних цінностей, які відповідають сучасним реаліям, ментальним особливостям та соціокультурним уподобанням молодих громадян.

2.2. Вплив молодіжних громадських організацій на формування цінностей та орієнтацій молоді зовнішньополітичного характеру

Як соціально-демографічна група населення, молодь наділена доволі специфічними рисами характеру. Ця специфіка полягає в тому, що за відсутності власного життєвого досвіду молодим людям притаманні такі якості, як допитливість, активність, молодіжний максималізм, ініціативність і прагнення до самоорганізації та самоуправління. Саме забезпечення умов для ефективної самореалізації молоді є одним із механізмів її становлення та

розвитку. «Спрямованість молоді на самореалізацію, високий рівень зацікавленості в покращенні соціальної, політичної і економічної структури суспільства виявляє себе через індивідуальні і групові дії» [248, с. XV]. Сьогодні, внаслідок демократизації політичного життя, молодь наділена значно більшими можливостями у виборі шляхів, форм і механізмів самоорганізації, аніж в радянську добу. Сучасними формами самоорганізації молоді можуть бути різні за структурою та ідеологічною спрямованістю утворення: студентські колективи, професійні гуртки, молодіжні політичні партії, неформальні об'єднання за інтересами, інтерактивні клуби, соціальні мережі в Інтернет, міжнародні спілки, молодіжні громадські організації тощо. Зважаючи на стрімко зростаючу чисельність останніх, сміливо можна стверджувати, що їх потенціал є надзвичайно вагомим для формування системи зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій молоді.

В науковій літературі сформувалися достатньо усталені погляди щодо визначення молодіжних громадських організацій. Спільним знаменником, до якого приходять вчені в ході верифікації наукових гіпотез про сутність молодіжних організацій, є твердження про те, що це об'єднання громадян, споріднених одними віковими рамками і ідейними переконаннями. Зокрема, Л. Лойко визначає громадські організації як «формалізовані самодіяльні (неурядові) неприбуткові об'єднання громадян, спрямовані на реалізацію різноманітних колективних інтересів і захист колективних прав» [102, с. 54]. Системно підходять до визначення молодіжної організації українські вчені О. Корнієвський та В. Якушик. Вони розглядають її як «добровільне об'єднання молодих громадян, що утворюється для реалізації і захисту своїх різнобічних, зокрема, специфічних (як для особливої категорії населення) колективних інтересів з метою об'єднання зусиль молоді для участі в соціально-економічних, громадсько-політичних, державотворчих процесах» [84, с. 11]. Загальносвітові тенденції соціогенезу молоді свідчать, що, об'єднуючись в громадські організації та рухи, молодь отримує значно більше можливостей для задоволення власних потреб та інтересів. Окрім

цього, молодіжні громадські організації є формою вияву соціально-політичної активності молодого покоління, одним з найефективніших шляхів взаємодії з суспільством, міжнародним середовищем тощо.

Молодіжні організації неодмінно діють в певному нормативно-правовому полі. Легітимація молодіжної політики громадських організацій будь-якої держави забезпечується насамперед через нормативно-правові форми. На сьогоднішній день основу законодавства України про молодіжні громадські організації складають: Конституція України [81], Закон України «Про об'єднання громадян» [162], та Закон України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» [161]. Зазначені нормативно-правові акти визначають рамки правових та організаційних засад утворення і діяльності молодіжних громадських організацій. Передумовою виникнення молодіжних організацій є неформальна взаємодія декількох індивідів та обмін особистими думками щодо вирішення спільних проблем чи задоволення спільних інтересів. У процесі такої взаємодії група усвідомлює необхідність формалізувати міжособистісні стосунки задля підвищення ефективності втілення в життя своїх ідей та задумів. Актом такої формалізації може стати реєстрація організації у відповідних органах державної влади. Водночас слід відзначити, що формальне створення та юридична організація діяльності молодіжної організації є лише початковим етапом її розвитку. Значно важче забезпечити ефективне функціонування та виконання соціалізуючих функцій. Важливим етапом розвитку молодіжних об'єднань є проведення агітації та пошук прихильників для формування її базису. Становлення дієвої команди в організаційній структурі молодіжного об'єднання є надзвичайно важливою передумовою того, що така організація проіснує в складних умовах політичної конкуренції якомога довший проміжок часу та стане могутнім комунікатором між суспільством, державою та міжнародним середовищем.

Сьогодні потрібно констатувати той факт, що об'єднання молодих громадян в нашій країні мають невеликий вплив на сферу публічної політики. Незважаючи на досить стрімке зростання кількості молодіжних

організацій протягом останніх років, Україна поки що відстає за цим показником не лише від розвинутих країн, але навіть від тих, які зовсім недавно належали до соціалістичного табору: якщо в Україні на 10 тис. населення існує 11 зареєстрованих організацій, то в Росії – 25, в Угорщині 46, в Чехії – 55, в Хорватії – 85, в Естонії – 210 [93, с. 6]. О. Корнієвський вважає, що поглибленню цього явища сприяють «не стільки об'єктивні чинники (серйозні економічні та соціальні негаразди в суспільстві тощо), скільки суб'єктивні (розколотість, незавершеність політичної самоідентифікації молодіжного руху, напруженість у міжособистісних стосунках молодіжних лідерів та їх внутрішньо-клієнтальних взаєминах з молодіжним активом організацій та об'єднань, що в свою чергу негативно впливає на інтеграційні процеси в середовищі громадсько-політично активної молоді, поглиблює загальні дезорганізаційні тенденції в молодіжному русі)» [83, с. 130]. Оскільки молодіжні структури є продуктами самоорганізації молоді, вони априорі пов'язані з молодіжною активністю і громадянським суспільством. Відтак, на наш погляд, діяльність молодіжних організацій повинна бути спрямована, насамперед, на формування політичної активності, відповідальності, покликана виховувати громадянську позицію молоді, що в зовнішньополітичному вимірі забезпечить єдність, зваженість інтеграційного курсу, усвідомлення перспектив та недоліків такого вибору.

Особливої актуальності для з'ясування ролі та місця молодіжних організацій в аспекті впливу на формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді набуває проблема їх класифікації, адже сфера діяльності або ідеологічного скерування того чи іншого молодіжного об'єднання прямопропорційно визначає характер тих цінностей, вагомість яких, насамперед, пропагують його члени. Результативну спробу класифікувати молодіжні об'єднання за специфікою їх діяльності в соціально-політичному просторі здійснили Т. Голобуцька, О. Голобуцький і В. Кулік, які стверджують, що в процесі пошуку критеріїв поділу слід враховувати характер і сферу діяльності кожної окремої організації. Вони виділяють

наступні їх типи: молодіжні філії політичних партій; громадсько-політичні організації молоді (ультраліві, ліві, лівоцентристські, центристські, правоцентристські, праві, ультраправі); молодіжні релігійні організації; молодіжні фахові об'єднання, організації за інтересами (фахові молодіжні структури; наукові, літературно-мистецькі та культурологічні організації; вишкільні та спортивно-патріотичні організації молоді); благодійні фонди для молоді та молодіжні благодійні фонди; національні молодіжні організації; студентський рух (профспілки; громадські студентські організації; фахові студентські організації та об'єднання за інтересами; органи студентського самоврядування); молодіжні партії [91, с. 72–76].

На нашу думку, ця класифікація найбільш близько серед інших відображає всю сукупність молодіжних організацій, які сьогодні функціонують в соціально-політичному просторі України. Більшість із них здійснює виховний та дисциплінуючий вплив на молодь, виступає могутнім агентом соціалізації молодих громадян. Однак безпосередньо впливати на формування зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій здатні далеко не всі. Деякі можуть навіть зашкодити становленню особистості, пропагуючи цінності, що не схвалені суспільством, є «чужими» для нього. Наприклад, молодіжна організація «Євразійський союз молоді» (ЄСМ), члени якої здійснили публічну наругу над символами української державності на г. Говерла в жовтні 2007 року [216], покликана дискредитувати Україну та все українське, виховуючи в молоді почуття ненависті до своєї країни. Слід зазначити, що ЄСМ фактично є філією «Міжнародного євразійського руху» (МЄР) створеного апологетом євразійства, російським філософом О. Дугіним, який відстоює ідею про те, що Україна як самостійна держава не повинна існувати на карті світу. Її майбутнє в складі великої євразійської імперії [52, с. 379]. Не сприяють засвоєнню позитивних політичних цінностей і популярні останнім часом організації неофашистського та неонацистського спрямування. Наприклад, «скінхеди» пропагують расову дискримінацію, відстоюють перевагу білої раси над всіма іншими,

закликають до застосування сили та агресії. Така діяльність, на наш погляд, негативно впливає на становлення зовнішньополітичних орієнтацій молоді, не сприяє зміцненню миру і стабільності в світі, не спонукає молодь захищати національні інтереси своєї країни і поважати національні інтереси інших держав. Вважаємо, що діяльність таких організацій повинна отримати належну оцінку як з боку державних органів, так і з боку громадськості.

Молодіжні організації відіграють важливу роль у процесі розвитку громадянського суспільства, адже завдяки їх діяльності, поряд з діяльністю профспілок, ЗМІ та політичних партій, формується опозиційна до влади точка зору, яка завжди стимулює державу переглядати окремі неефективні кроки своєї діяльності, в тому числі в сфері зовнішньої політики. Свідомий вплив молодої людини на зовнішню чи внутрішню політику країни, що спрямований на реалізацію своїх індивідуальних інтересів при розумному їх співвідношенні з державними, вважається громадянською позицією. Вона виявляється не тільки через участь в голосуванні, а й через відстоювання своїх прав з використанням для цього всіх легітимних можливостей. Із суми індивідуумів з чіткою громадянською позицією, власне, формується громадянське суспільство. Англійський соціолог К. Фланаган вважає, що молодіжні спільноти і організації створюють широкі можливості для участі молоді у проектах, зорієнтованих на служіння громаді, і тим самим «пов'язують учасників з державою і допомагають їм усвідомити свою роль у громадському житті та розвиватися як громадянам» [238, с. 3]. Участь у роботі молодіжних організацій у підлітковому віці та юності має визначальний вплив з двох причин. По-перше, практична діяльність дозволяє ознайомлювати молодь з соціальними ролями та процесами (іншими словами, організаційною діяльністю), які є необхідними у дорослому житті для виконання громадянських обов'язків. По-друге, на особистісному рівні ця участь сприяє формуванню громадянськості як складової особистісної ідентичності [249, с. 624]. Таким чином, громадянська позиція молоді, що знаходить свій вияв у відношенні до держави у вигляді ціннісної орієнтації,

допомагає молоді усвідомити своє місце в суспільних процесах, здійснити персональний внесок в розвиток країни, спонукає молодь брати участь в політичних процесах і цією участю реалізувати свої зовнішньополітичні інтереси. Механізмами, за допомогою яких молодіжні організації формують громадянську позицію молоді щодо зовнішньої політики, є: колективні звернення до представників влади, організація конференцій, круглих столів та інших масових заходів на зовнішньополітичну тематику, моніторинг засобів масової комунікації (вітчизняних та міжнародних) і написання аналітичних матеріалів, формування візуального агітаційного матеріалу і розповсюдження його серед молодіжного загалу, проведення масових акцій «за» чи «проти» прийняття окремих рішень в сфері зовнішньої політики, активна просвітницька діяльність та інші.

Властивість молодих людей буди активними та гуртуватися навколо вирішення певних проблем закладена на рівні підсвідомого. Інтереси та зиск, який молодь може отримати в результаті таких об'єднань, спонукають її до політичної активності. У найбільш загальному вигляді політична активність молоді розглядається науковцями як осмислений вибір брати участь у політичному житті суспільства. Іншими словами, це «діяльність індивідів чи соціальних груп, спрямована на задоволення інтересів, зміну власного політичного статусу, соціально-економічних умов в державі та політичних інститутів, що реалізується у політичному просторі» [215, с. 102]. Бути політично активним – означає цікавитися політичними подіями внутрішньо і зовнішньополітичного характеру, брати участь у виборах і референдумах, бути членом громадських організацій, організовувати мітинги і демонстрації у відповідь на бездіяльність владних структур тощо. Політично активна молодь, як правило, є невід'ємним учасником акцій громадянської непокори, що відбуваються в суспільстві, вона свідомо і цілеспрямовано впливає на еліту, намагаючись зробити її ефективною. Проте кожна молода людина в силу своїх індивідуальних морально-психологічних якостей по-різному бере участь в політиці. Діяльність конкретної особистості в політичному просторі

залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних факторів, які прямо або опосередковано впливають на рівень її активності. Наприклад, українська дослідниця М. Логунова вважає, що «хоча, звичайно, прямої залежності між рівнем демократії і політичною активністю населення немає, це одна з умов вільного, свідомого вибору форми участі чи неучасті в політичному житті суспільства» [101, с. 120]. В цілому до об'єктивних факторів, що виховують активність молоді, можна віднести: розвинуте громадянське суспільство, стабільну соціально-економічну ситуацію в країні, високі стандарти соціального забезпечення, гаразди в професійній і сімейно-побутовій сфері тощо. Серед суб'єктивних факторів істотну роль відіграє світогляд молоді, її виховання, моральні якості, культурна парадигма, освіта тощо. Відтак приходимо до висновку, що рівень активності молодих громадян їх зацікавленість політичними процесами в країні є індикатором демократичності її розвитку, характеризує стан в якому перебуває громадянське суспільство, окреслює рівень політичної культури та свідомості громадян, а отже є важливим показником еволюційного розвитку.

Екстраполюючи дані аспекти на практичну площину сучасної України, можна помітити, що активність молодих людей протягом останніх років є досить неоднозначною. З одної сторони – молодь виступає активним учасником політичного життя суспільства (доречно згадати студентські голодування 90-их рр., «помаранчеву революцію» 2004 р., та ін.), а з іншої – переживає певний політичний нігілізм. На думку української дослідниці Н. Пробийголови, «частині молоді властивий аполітизм, певне розчарування, відмова від боротьби за свої права і свободи, фрагментарність, еkleктичність процесу політичної соціалізації, міфологемність» [170, с. 209]. Відшукуючи причини аполітичності молоді, М. Логунова вважає, що вона зумовлена, певною мірою, і станом політичної культури суспільства, яку можна сьогодні визначити як «переважно авторитарну з деякими демократичними і тоталітарними компонентами. Такий рівень політичної культури суспільства й зумовлює наявний стан політичної активності молоді, її ставлення до

суспільно-політичного життя й діяльності» [101, с. 120]. На наше переконання, молодіжну аполітичність можна пояснити ще й тим, що українське суспільство перебуває у досить нелегкій ситуації, адже перехід від тоталітаризму до демократії супроводжується кризою ціннісно-нормативної системи, руйнацією традицій та звичаїв, зміною соціальної структури та переорієнтацією головних векторів політико-економічного розвитку країни. Молоді важко орієнтуватися в умовах складної політичної кон'юнктури, важко забезпечувати нормальний рівень свого існування, тому її активність переважно є низькою. Однак існують тимчасові сплески політичної активності, пов'язані з конкретними подіями в політичному просторі, які викликають значний резонанс в суспільстві та спонукають молодих людей до рішучих дій. Наприклад, масові акції протесту проти ратифікації Верховною Радою України «Харківських угод» навесні 2010 р. головним чином організували молоді люди, які не бажали миритися із продовженням терміну перебування Чорноморського флоту РФ на території України.

Яскравим прикладом впливу молодіжних організацій на формування політичної активності молоді в зовнішньополітичному вимірі може бути Громадянська кампанія (ГК) «ПОРА», створена весною 2004 р. на кшталт молодіжних організацій «Кмара» в Грузії, «Отпор» в Сербії та «Солідарність» в Польщі. Головною метою створення ГК «ПОРА» була активна громадсько-політична діяльність, спрямована на забезпечення вільних, справедливих та демократичних виборів, а також на різноманітну підтримку студентів та молодих громадян в процесі відстоювання ними своїх конституційних прав. Одною із цінностей, що її артикулювали активісти ГК «ПОРА», була «європейськість України», тобто її приналежність до Європи не лише географічно, але й культурно. Не ставлячи перед собою прямих політичних цілей, члени ГК «ПОРА» були найактивнішими учасниками революційних подій 2004 р., зробили вирішальний внесок в організацію студентського страйку, здійснювали блокування адміністративних споруд, організували наметове містечко, пропагували європейські цінності. Така

діяльність, безперечно, надихнула молодих людей до активності, відтак «помаранчева революція» в основному відбулася за рахунок небайдужої, політично активної молоді. Показово, що саме в період «помаранчевої революції» та ще кілька років по тому рівень підтримки молоддю інтеграції України до ЄС був одним з найвищих на всьому етапі її незалежності. Так, близько 50% молодих людей в той час підтримували європерспективу України. [189, с. 37]. Чималу роль в цьому відіграла, на наш погляд, саме активна громадсько-політична діяльність ГК «ПОРА».

Однак із закінченням президентських виборів 2004 р., ГК «ПОРА» трансформувалася у низку окремих інституцій, серед яких: Всеукраїнська громадська організація «Громадянська кампанія ПОРА», Всеукраїнська громадська організація «Нова ПОРА», Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молода ПОРА», Всеукраїнська громадська організація «Зелена ПОРА», Міжнародний Інститут Демократії та Громадянська партія «ПОРА». Іншими словами, після офіційного припинення діяльності відбувся розкол цієї організації на політизовані і неполітизовані структури. І хоча кардинальної деідеологізації ГК «ПОРА» не відбулося, але й масштаби поширення нею європейських цінностей дещо знизилися. Результатом політизації діяльності даної громадянської ініціативи стали поступова втрата важелів впливу на процеси прийняття рішень, внутрішній розкол, відтік активістів і небажання їх займатися будь-якими публічними справами, падіння рейтингів серед населення і можливостей впливу на зовнішньополітичну парадигму молоді. Як зазначив в інтерв'ю один з активістів ГК «ПОРА», противник створення однойменної партії А. Шевців, «один із чотирьох принципів Громадянської кампанії «ПОРА», які були задекларовані на самому початку цього руху 29 березня 2004 року, звучить як позапартійність, себто незалежність від будь-яких партій. У ньому полягала відмінність новоствореного громадського руху від інших структур, опозиційних до тодішнього режиму... Існування партії «ПОРА» фактично перекреслює здобутки однойменної Громадянської кампанії (з якої власне

все й почалося) та практично унеможлиблює діяльність тієї ж таки Всеукраїнської громадської організації, яка виникла на основі структур Громадянської кампанії «ПОРА» у більшості областей України [224].

На сьогоднішній день діяльність усіх структур, разом узятих, що утворилися внаслідок реорганізації ГК «ПОРА», не може здійснювати того впливу на зовнішньополітичну парадигму молоді, який здійснювався нею під час президентських виборів 2004 р. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що всяка громадська організація або рух є успішними та популярними серед населення до тих пір, поки не поставлять собі за мету прихід до влади та не почнуть боротьбу за неї. Підтвердженням цьому може бути дослідження активності молодіжного громадського руху, яке провело Агентство стратегічних досліджень. Топ-10 найефективніших громадських організацій за підсумками 2010 року склали:

1. ВМГО (Всеукраїнська молодіжна громадська організація) «Фундація регіональних ініціатив»;
2. ВМГО «Молодіжний націоналістичний конгрес»;
3. ВМГО «Молодий Народний Рух»;
4. ВМГО «Студентська республіка»;
5. Громадська ініціатива «Студентський захист»;
6. ВМГО «Демократичний альянс»;
7. Незалежна студентська профспілка «Пряма дія»;
8. НСОУ (Національна скаутська організація України) «Пласт»;
9. ВМГО «Дебатна академія»;
10. ВМГО «Європейська молодь України» [172].

Із дослідження видно, що перші місця в списку посідають в основному такі види молодіжних формувань, як громадсько-політичні організації молоді, національні організації та фахові молодіжні об'єднання. Середовище, що панує в середині таких об'єднань, дисциплінує та змушує дотримуватись певних норм, обов'язків та правил, розвиває почуття ідентифікації себе з громадою, суспільством, нацією. Вважаємо, що діяльність молодіжних

структур, що мають визначені громадсько-політичні орієнтири, але зберігають політичну автономію, є найбільш продуктивною та суспільно корисною в плані становлення політично активної молоді, її національної самоідентифікації і просторового самовизначення. Одним із ключових, як ми вважаємо, факторів впливу на формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді є власний приклад тих людей, які досягли певних успіхів у молодіжній організації. Наслідуючи поведінку лідерів, молоді люди прагнуть самореалізуватися та самоствердитися, проявити свою позицію щодо зовнішньополітичних подій. Окрім зовнішньополітичної активності, в процесі взаємодії з іншими членами молодіжних організацій індивід засвоює такі морально-етичні цінності та норми поведінки, як: ініціативність, рівність можливостей, свобода дій, необхідність виконання своїх громадянських прав та обов'язків, толерантність тощо. В сучасній політичній системі України до таких організацій можна зарахувати: «Молоду просвіту», «Фундацію регіональних ініціатив», громадянську кампанію «Молодіжна варта», «Колегію молодих управлінців та юристів», «Пласт», «Європейський молодіжний парламент – Україна», «Спілку незалежної української молоді», «Українське молодіжне об'єднання», «Асоціацію молодих українських політиків і політологів», «Асоціацію студентського самоврядування», «Дебатну академію» та ряд інших.

Повертаючись до проблеми втрати молодіжною організацією свого рейтингу внаслідок політизації, мусимо зазначити, що це, на наш погляд, є наслідком неефективності політики, яку здійснюють її лідери, отримавши владні повноваження, та відсутність політичної відповідальності за свої вчинки. Тому нині актуальним завданням в контексті зовнішньополітичного становлення молоді є підвищення рівня політичної відповідальності як молоді загалом, так і тих вихідців молодіжних організацій, які, отримавши владні повноваження, реалізують державну політику країни. В цілому під політичною відповідальністю розуміють «вид соціальної відповідальності, який полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних

спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади» [107, с. 48]. Політична відповідальність молоді як ціннісна установка зовнішньополітичного спрямування полягає у відповідальності за здійснений нею вибір і в соціальному контролі за діяльністю влади в процесі реалізації цього вибору.

Формування в молоді такої цінності, як політична відповідальність. доречно, на наш погляд, розглядати в контексті взаємодії молодіжних організацій із політичними партіями. Важливий саме такий зв'язок, адже ціллю політичних партій є прихід до влади, а їх передвиборчі програми вимагають виконання, в чому, власне, і полягає сутність політичної відповідальності. О. Корнієвський вважає, що «самореалізація молодіжних об'єднань за сучасної доби дієво може здійснюватись в рамках молодіжної політики політичних партій, рухів, як «припартійних», ідейно-споріднених до них молодіжних формувань» [83, с. 130]. Логічним, з точки зору ефективного функціонування політичних партій, є наявність у своїй структурі молодіжної секції, яка виступає потужним комунікатором між партією та молодіжним середовищем. Це дозволяє партії ефективніше доносити до потенційного виборця головні тези своєї програми і нав'язати йому свою систему ціннісних установок. Це також вдалий PR-хід, спрямований на те, аби сформувати в масовій свідомості ілюзію «турботи про молодь» і завдяки цьому отримати додаткову підтримку виборців. Як правило, молодіжні секції політичної партії є стійкими та довготривалими утвореннями. Вони беруть участь у виборчих процесах, проводять масові зібрання та акції політичного характеру і слугують своєрідною «кузнею кадрів» для своїх патронажних формувань. Часто така співпраця слугує єдиною можливістю для молодіжних організацій втриматися на плаву під час масштабних політичних перипетій, часто – призводить до їх політичного занепаду. В ідеальних умовах взаємодія молодіжних організацій і політичних партій повинна бути взаємовідповідальною і побудованою на основі соціального партнерства, метою якого є вигідна взаємодія між ними. Зі свого

боку, молодіжна організація рекламує політичну партію, проводить в її цілях масові ідейно-політичні заходи, залучає до партійних рядів нових членів та сприяє популяризації. Політична партія ж, володіючи більш широкими важелями впливу (депутатські мандати, регіональні та місцеві партійні осередки, посади в органах виконавчої влади), сприяє вирішенню молодіжних проблем та лобіює інтереси молодіжної організації в органах державного управління, тобто несе політичну відповідальність за своє молодіжне крило. До вказаної категорії політизованих молодіжних організацій зараховуємо: Молодіжну громадську організацію «Батьківщина молода» (БЮТ), «Союз молоді регіонів України» (ПР), «Молодіжний союз Наша Україна» (НУНС), «Народний альянс молоді» (блок Литвина), «Покоління сильних» (молодіжна ініціатива С. Тігіпка), «Молодий Рух» (НРУ), «Спілка молодих соціалістів» (СПУ), «Українська соціал-демократична молодь» (СДПУо), «Молодіжний Європейський Рух» (ЄПУ), «Студентська Свобода» (ВО «Свобода») та ряд інших.

Очевидно, що головними критеріями взаємодії молодіжних організацій з політичними партіями повинні бути єдність політико-ідеологічних засад діяльності, спільність статутної і програмної документації та добровільний характер співпраці. В сфері зовнішньополітичних інтересів більшість молодіжних філій політичних партій відстоюють ту ж ідеологію, що й самі політичні партії. Наприклад, «Студентська Свобода» активно пропагує націоналістичну ідеологію. Наслідуючи ідеологію ВО «Свобода», зовнішньополітична риторика молодіжного її крила спрямована не стільки на євроінтеграційний курс України, скільки проти співпраці з РФ. Це підтверджується активними виступами «Студентської Свободи» проти базування Чорноморського флоту РФ на території України до 2042 року та проти русифікації української мови. А «Батьківщина молода» послідовно відстоює перспективу євроінтеграції України, яка закріплена в програмних засадах «БЮТ», активно співпрацює з європейськими молодіжними організаціями. Прикладом такої співпраці може бути «Надзвичайна

резолуція молодіжної організації Європейської народної партії з приводу подій в Україні» [128], прийнята на підтримку європерспективи України з одночасним акцентуванням уваги громадськості на проблемних питаннях демократії в Україні (дотримання прав і свобод, справедливого правосуддя, верховенства права) і необхідності їх вирішення.

З цього можна зробити висновок, що молодіжні філії політичних партій проводять послідовну зовнішньополітичну діяльність у відношенні до своїх «патронажних» формувань. Це дозволяє виховувати в молоді почуття відповідальності за свій вибір і вміння контролювати відповідальність політичних партій в їх публічній політичній діяльності. Водночас в політичному житті сучасної України спостерігається тенденція до зменшення «правдивих» ідеологічних об'єднань партій та молодіжних організацій. Натомість спостерігається тенденція до політизації громадських об'єднань [23, с. 12]. Сьогодні молодіжні осередки політичних партій, як правило, створюються за ініціативи самих партій, є їх структурною складовою, члени такої молодіжної організації діють в чітких рамках, встановлених партійною елітою, виконують партійні завдання, за що отримують фінансову винагороду. Взаємовідносини між такими організаціями та політичними партіями не є партнерськими, як цього вимагає логіка партійного будівництва, а носять патронажно-клієнтальний характер. Фактично такі організації не мають свободи вибору зовнішньополітичної ідеології, а змушені пропагувати цінності, нав'язані їм зверху.

Поряд із молодіжними філіями політичних партій в Україні зустрічаються й такі види молодіжних громадських організацій, як суто молодіжні партії. Їх діяльність в політико-правовому просторі, як правило, не буває довготривалою, тому і роль у формуванні політичної відповідальності мінімальна. На різних етапах еволюції партійної системи до молодіжних партій так чи інакше можна віднести такі, як «Молода Україна», громадянська партія «Пора», політична партія «Молодь до Влади», «Партія української молоді» та «Молодіжна партія України». Ці партії створювалися

шляхом об'єднання молодих людей для спільного вирішення питань, які стосуються захисту цінностей молодого покоління. Зокрема, в програмі політичної партії «Молода Україна» зазначено, що «партія приділятиме велику увагу створенню сприятливих умов для участі молоді у громадському та політичному житті суспільства, для широкого залучення молоді до органів народовладдя та органів державної влади» [145, с. 851]. В програмі Молодіжної партії України зазначено, що метою її діяльності є «залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні й реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема» [144, с. 500].

Діяльність суто молодіжних партій в Україні не має чіткої та усталеної традиції. Значна частина з них є ефективними дуже короткий проміжок часу, після чого відходять у небуття або реорганізуються і втрачають свій статус молодіжних. За таких обставин існування молодіжних партій зовсім не сприяє формуванню політичних цінностей та орієнтацій молоді. Прикладом негативного досвіду функціонування молодіжної партії та її негативного впливу на формування політичної відповідальності у молодих людей може бути «Молодіжна партія України». Вона була успішною протягом 1999-2003 рр., коли брала участь у виборах до Верховної Ради України в складі блоку В. Ющенка «Наша Україна» (отримала 1 мандат – Ю. Павленко). Згодом, за нових політичних обставин, втратила свою підтримку серед молоді та населення в цілому, а вже під час виборів Президента в 2010 р. підтримала кандидата від Партії Регіонів – одвічного політичного конкурента партії «Наша Україна». За сучасних обставин МПУ, поряд із «Союзом молоді регіонів України», фактично стала ще одним молодіжним крилом «Партії Регіонів», про що свідчить, щонайменше, зміст публічних заяв лідерів цієї партії та інформаційне наповнення офіційної Інтернет сторінки [116].

Така непослідовність в діях, різка переорієнтація на кардинально інший вектор політики свідчить, на наш погляд, про абсолютну нездатність вказаної партії виховувати в молодого покоління політичну відповідальність, як, втім, і інші демократичні цінності. Вона здатна хіба що деморалізувати молодь,

внести деструктив та дезорганізацію в процеси формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді. Вважаємо, що для того, щоб виховати в молоді послідовність у політичній діяльності і відчуття політичної відповідальності (як колективної так і індивідуальної), партіям і їх молодіжним осередкам потрібно: чітко виконувати положення статутної і програмної документації, дотримуватись одної ідеологічної лінії, а не міняти її в залежності від ситуації; використовувати прозорі методи передвиборчих змагань, а не конкурувати акціями «чорного піару», дискредитуючи зовнішньополітичні інтереси інших; брати на себе лише реальні зобов'язання і нести відповідальність перед суспільством за їх невиконання; заснувати інститут соціального моніторингу за діяльністю політичних партій тощо.

Підсумовуючи вищезазначене, слід визнати, що можливості впливу молодіжних громадських організацій на формування зовнішньополітичної ціннісної детермінанти молоді є дуже широкими. Розвиваючи політичну активність молоді, формуючи її громадянську позицію, виховуючи почуття відповідальності та послідовності в своїх діях, молодіжні організації здатні сформувати в молоді розуміння перспектив зовнішньополітичного розвитку України. Звичайно, самотужки молодіжні організації не в силі сформувати зовнішньополітичний молодіжний світогляд, адже крім цього потрібен соціалізаційний вплив сім'ї, друзів, трудового колективу, освіти тощо. Зрештою, держава повинна визначити пріоритетний зовнішньополітичний курс і послідовно дотримуватись його, спираючись на підтримку молоді.

2.3. Освіта як соціальний інститут та її роль у вихованні громадянської позиції молоді

Освіта вважається всезагальною формою розвитку індивіда. Налагоджена робота системи освіти і рівень всеохоплюваності нею соціальних груп – вагомі чинники формування інтелектуального потенціалу суспільства. Успішне функціонування системи освіти в кожній окремій країні

обумовлюється об'єктивними умовами її існування: історичними, культурними, соціальними, економічними та політичними. Економічна та суспільно-політична стабільність, єдність правових і моральних рамок діяльності навчально-виховних закладів, врахування ментальних характеристик народу, залучення світового досвіду та досконало здійснена освітня політика слугують підвалинами якісного функціонування системи освіти в країні. Освіта – соціальний інститут, а соціальні інститути, як відомо, визначають стан суспільства, в якому існують. Рівень розвитку інституту освіти та її зміст, в свою чергу, є індикатором трансформаційних процесів в молодіжному середовищі. В плані зовнішньополітичного самовизначення молоді освітня система демонструє загальний рівень знань молоді про систему міжнародних відносин, формує в неї такі якості, як громадянськість, толерантність, патріотизм, політична активність та ін.

Вплив освіти на політичні орієнтири молоді зовнішньополітичного характеру є доволі багатограним. Він здійснюється в різних площинах функціонування суб'єктів освітньої політики. Для того, щоб мати можливість ґрунтовно проаналізувати аксіологічний аспект становлення молоді, слід визначити структурні компоненти освіти. Відповідно до Закону України «Про освіту», «система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування в галузі освіти» [58, с. 14]. Український історик В. Городяненко вважає, що осягненню суті та специфіки освіти як соціального інституту сприяє також з'ясування її специфічних рис, до яких належать: «соціально значущі функції навчання і виховання, підпорядковані суспільним потребам; форми закладів освіти, їх певна організація і становище в суспільстві; групи осіб, які професійно забезпечують функціонування освіти, певний статус цих осіб у суспільстві; регулятори функціонування закладів освіти і суб'єктів освітньої діяльності (законодавчі і нормативні акти про освіту, кваліфікаційні характеристики,

контрольні установи і т. ін.); спеціальні методи освітянської діяльності – навчання, виховання; свідомо поставлені цілі; планомірна, систематична реалізація процесу свідомої соціалізації; певний зміст освіти – наявність навчальних програм і планів, відповідне дозування матеріалу; ефективність освітянської діяльності у формуванні багатьох психічних рис людини, розвитку її мислення; використання освіти як механізму запобігання соціально небажаних видів поведінки; зорієнтованість освітньої діяльності в майбутнє, заангажованість на формування передумов реалізації цього майбутнього» [188, с. 372–373].

Структура освіти в Україні включає: дошкільну освіту, загальну середню освіту, позашкільну освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, післядипломну освіту, аспірантуру, докторантуру, самоосвіту [58, с. 15]. Оскільки об'єктом нашого дослідження є молодь, вікові рамки якої лежать в межах від 14 до 35 років, то є очевидним, що формування інститутом освіти зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій молоді починається в середній школі і продовжується під час здобуття позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної освіти і в ході самоосвіти. На наш погляд, аналізуючи соціалізуючі функції освіти, можна виділити в організаційній її структурі щонайменше три площини, через які здійснюється вплив (опосередкований чи безпосередній) на формування цінностей молоді:

1. *Площина управління та контролю.* Здійснюється опосередкований вплив на формування ціннісних орієнтацій молоді через визначення стратегічних орієнтирів освітньої політики. В цій площині розробляється зміст освітніх програм та інформаційне наповнення матеріалу, який викладатиметься учням, здійснюється контроль за дотриманням державних стандартів освіти, керівництво державними навчальними закладами тощо.

2. *Площина діяльності системи навчально-виховних закладів.* Відбувається як опосередкований, так і безпосередній вплив на формування зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій молодих громадян.

Опосередкований – через складання тематичних планів занять, робочих програм, аналіз та методичне забезпечення навчальних дисциплін, безпосередній – через пряму взаємодію викладача та учня (студента). На нашу думку, вплив освіти на світогляд молоді в цій площині відбувається найбільш інтенсивно.

3. *Площина діяльності наукових та науково-методичних установ.*

Ціннісний простір молоді в цьому випадку виступає пасивним об'єктом опосередкованого науково-педагогічного впливу, який здійснюється через організацію та проведення наукових досліджень з проблем якості та змісту освіти. Разом з тим, молодь часто сама є активним суб'єктом науково-дослідної діяльності та виступає в якості «творця» цінностей та орієнтацій, втілених нею в наукових гіпотезах. Це, насамперед, стосується аспірантів, докторантів, молодих науковців і педагогів.

Через систему освіти держава і суспільство завжди реалізують свої вимоги до формування світоглядних орієнтацій особистості молодого громадянина і молодого покоління в цілому. Оскільки розпад радянського союзу та крах комуністичного режиму спричинив докорінні зміни практично у всіх галузях народного господарства, то й змінилися головні цілі та механізми реалізації освітньої політики країни. Набули нового змісту навчальні плани та програми, поширилися тенденції до «освіти впродовж життя», популярним стало особистісно-орієнтоване навчання, вагомому значення набули такі предмети як громадянська та політична освіта тощо. Значний вплив на освіту справила глобалізація, що, як вважають українські вчені В. Андрущенко та В. Савельєв, сприяє комерціалізації та корпоратизації вищих навчальних закладів, переорієнтовує освіту з пріоритету національної в пріоритет економічної політики, впливає на створення єдиних стандартів оцінювання результатів навчання на національному, регіональному та світовому рівнях [2, с. 35–36]. «Українське суспільство, його освітня політика певною мірою відчують на собі діалектику впливу глобалізації. Однак за її зовнішніми ознаками можна

помітити глибокі якісні відмінності посткомуністичних і розвинутих суспільств» [2, с. 52]. Процес глобалізації артикулював для вітчизняної освітньої системи проблему співвідношення індивідуального і колективного в процесі становлення молоді особистості. Під впливом глобалізації, яка «масштабно реалізовується адептами неолібералізму» [2, с. 35–36], останнім часом впроваджується тенденція до надмірної індивідуалізації молоді людини, її абстрагування від оточуючих, колективу, суспільства без належної відповідальності за свої подальші дії. Пошук раціонального співвідношення колективізму та індивідуалізму цікаве для нас ще й тим, що, як зазначалося вище, ці явища є складовими різних систем цінностей – «пострадянської» та «європейської», між якими балансує зовнішньополітичний курс України.

В Україні, з її історією педагогіки, головною метою системи освіти донедавна було формування колективності молоді як головної цінності, необхідної для ефективної праці в трудовому колективі. Вважалося, що лише в колективі, а не поодиноці молода особистість мала можливості для розвитку своїх задатків, для успішного становлення як члена суспільства. Орієнтація на колективізм повністю відкидала індивідуальність молоді людини, її специфічні якості і вважалася великою перевагою радянської системи виховання. Як зазначають українська та російська дослідниці І. Мейжис та Л. Почебут в «колективістських культурах основною формою й умовою існування індивіда була приналежність до великої сім'ї, або клану, а форми соціального життя передбачали велику дистанцію від влади, обов'язкову ієрархію і владну вертикаль» [111, с. 8]. Разом з тим колективізм мав ряд суттєвих переваг, що проявлялися в здатності молоді до взаємодопомоги, солідарності, взаємовідповідальності тощо. Сьогодні, поряд з тим, що українцям бракує взаємної відповідальності та солідарності, колективна ідентичність в пострадянському українському суспільстві представлена рядом негативних факторів. Головний її принцип – «чому саме я, а не хтось інший?» В рамках політичної культури однією з негативних ознак радянської колективістської спадщини є небажання українських політиків нести

персональну публічну відповідальність за помилки в зовнішньополітичній діяльності, намагаючись перекласти її на опонента або на систему.

Процеси глобалізації в освіті та феномен «аксіологічної революції» останнім часом спричинили тенденцію превалювання індивідуальних цінностей над груповими і колективними. Українська дослідниця Н. Сас вважає, що «при орієнтації країни на внутрішній розвиток глобалізація відбувається таким чином, що вона не гальмує, а, навпаки, забезпечує підвалини для індивідуалізації (процес формування неповторних, унікальних рис) особистості, групи [180, с. 268]. На думку українського дослідника в галузі філософії освіти О. Андрієнка, «освіта у демократичній країні безпосередньо сприяє ствердженню свободи та здорового індивідуалізму..., формує креативність особистості громадянина, що також є важливою якістю для розбудови демократичного суспільства» [1]. Французький психолог Г. Лебон стосовно індивідуалізму зазначав: «Все, що створено величчю цивілізацій: наука, мистецтво, філософські системи, релігії, військова міць і т.д. - було творіннями окремих індивідуумів, а не громадських організацій... Народи, в яких індивідуалізм найбільш розвинутий, лише завдяки цьому і очолюють цивілізації та панують сьогодні в світі» [95, с. 51]. На наш погляд, таке трактування індивідуалізму, його піднесення над всіма іншими соціальними цінностями не відповідає дійсності. Адже саме завдяки глобальній лібералізації та тенденціям до екстремального розширення прав і свобод особистості в неоліберальних суспільствах сучасного типу поширюються явища відриву молодого особистості від суспільства, зникає її бажання спільно діяти в рамках громадянської консолідації, дедалі більшого розповсюдження набувають прояви егоїзму, безвідповідальності та самолюбства тощо. На основі цього виникає «екстремальний індивідуалізм», апелюючи до якого, молодь вважає себе вищою за суспільство, абсолютно не сприймає соціального осуду і критики.

Стурбованість проблемами залежності від бюрократичної влади, егоцентризму, нарцисизму і гедонізму представників індивідуалістичної

культури обумовила не зовсім адекватне її розуміння в нашій, посттоталітарній країні», – вважають І. Мейжис та Л. Почебут [111, с. 7]. Зокрема, сьогодні існує багато самозакоханих, аполітичних, пасивних молодих людей, котрі, як спадкоємці роками нав'язуваної їм «хуторянської психології», живуть за принципом «моя хата скраю» і не бажають брати жодної участі в політичних процесах. Тому, на наш погляд, зважаючи на суттєвий потенціал інституту освіти в процесі громадянської соціалізації молоді, сьогодні не можна зробити взаємовиключного вибору на користь того, яку цінність передовсім потрібно виховувати в молоді: індивідуалізм чи колективізм. Оскільки кінцевою метою освітньої системи є особистість учня (студента), на якого спрямовується виховний аксіологічний вплив, то сьогодні слід виховувати таку особистість, на яку існує суттєве соціальне замовлення. Латвійський психолог О. Нікіфоров вважає, що «системною характеристикою, яка детермінує характер освітньої системи, виступає ціль освіти, тобто відповідь на запитання, яку людину потребує і очікує суспільство на даному етапі свого розвитку» [131]. Вважаємо, що соціальним замовленням сьогодення є особистість, вихована на засадах громадянської єдності, яка не заперечує індивідуальних якостей особистості і водночас детермінує спільність ціннісних орієнтацій на національний інтерес в зовнішньополітичному вимірі. Сукупність людей вихованих в такому дусі, спільними зусиллями становитиме основу для подальшого розвитку громадянського суспільства та слугуватиме інтелектуальним «кадровим резервом» для керівництва державою, здійснення успішної її інтеграції до світового співтовариства. В такому контексті, на наш погляд, слід особливу увагу зосередити на потенціалі громадянської і політичної освіти молоді.

Інститут освіти в будь-якій країні є провідним фактором соціалізації, зокрема соціального, громадянського і політичного виховання. «Освіта як соціальний інститут, - зазначає В. Городяненко, - відповідає за своєчасну та адекватну підготовку людей до повноцінного функціонування в суспільстві. Система освіти не єдиний, але надзвичайно важливий чинник соціалізації

людей» [188, с. 372]. Головною метою політичної освіти є адаптація соціальних груп до існуючих в суспільстві цінностей, забезпечення виконання ними своїх громадянських обов'язків. Шведська та американський соціологи Б. Джонсон і К. Фланаган розглядають освіту як важливий шлях до громадянства. «Одним із основних обов'язків шкіл як інститутів соціалізації є підготовка школярів до того, щоб стати правоздатними громадянами» [240, с. 198]. «Політична освіта, - вважає А. Карнаух, - передбачає мінімум необхідного знання, без якого повноцінне громадянство неможливе» [72, с. 191]. Вага політичної освіти в контексті зовнішньополітичного визначення полягає в тому, щоб озброїти молодих людей знаннями про міжнародний світ, формувати в них громадянську компетентність, залучати їх до участі в розв'язанні суспільних проблем й розповсюджувати знання про такі категорії політики, як демократія, патріотизм, свобода, справедливість, рівність, мир, толерантність, політична нація, національний інтерес та ін.

У сучасній Україні політична освіта молоді перебуває в стані певної невизначеності. З одного боку, існує суттєве суспільне замовлення на неї зі сторони молоді та молодіжних організацій. З іншого – достатньо часто політична освіта вузько розуміється можновладцями тільки як патріотичне виховання. Окрім цього, частина суб'єктів здійснення політичної освіти (приватні інституції, міжнародні центри, фонди, що фінансуються іноземними державами) перебувають під впливом зовнішньополітичних чинників, що підкреслюється вестернізацією, європеїзацією або русифікацією надаваних ними освітніх послуг. Тому часто формат таких послуг спрямований на відтворення системи цінностей, не притаманних українському суспільству. Однак, на думку С. Рябова. «політична освіта має виконувати функцію трансляції до нових поколінь оптимальних способів суспільної взаємодії, вбираючи світові здобутки та зберігаючи автентичні традиції української культури» [177]. Таким чином, важливо, щоб суб'єктами реалізації політичної освіти були національні заклади освіти, а викладачі досконало знали свій предмет і забезпечили передачу молоді набутих ними

позитивних цінностей та орієнтацій, головним чином орієнтованих на національні інтереси країни.

Головною метою політичної освіти, на нашу думку, є досягнення високого рівня загальної обізнаності молодих людей, що допомагає їм орієнтуватися в зовнішньополітичному просторі, аналізувати великі потоки інформації, отримані з різних джерел, критично оцінювати меседжі політичних гравців, розвіювати міфи та кліше, розрізняти правду від брехні та на підставі цього робити власні висновки і приймати обдумані рішення. А. Карнаух вважає, що «теоретичні політичні знання сприяють формуванню певної політичної позиції студента – емоційного ставлення до політичних явищ та процесів, переконання щодо певних політичних явищ, системи політичних цінностей, схильності до політичної діяльності» [71, с. 77]. Особливого значення політична освіта набуває в системі вищої освіти, адже це період початку так званої «свідомої молодості», коли молода людина за віком отримує право виконувати свої громадянські обов'язки. Одним із таких обов'язків є участь у виборах, зокрема президентських, а від особистості Президента, як відомо, залежить зовнішньополітичний курс країни. Тому для того, щоб молоді ефективно реалізувати своє виборче право, потрібно мати достатній рівень обізнаності (про кандидатів на посаду Президента, їх ідеологічні платформи, команду тощо). В даному контексті політична освіта допомагає молоді формувати незаангажовану думку стосовно різних персонажів політичного простору, сприяє об'єктивному аналізу інформаційного простору, програм та обіцянок політичних партій, вчить відрізняти державних діячів і чесних політиків від політиканів тощо. Відтак важливою передумовою становлення політично компетентної молоді є формування за допомогою політичної освіти «справжнього громадянина, рівень знань, ставлень і участі якого відповідає вимогам сучасного демократичного суспільства» [177]. В країні з високим рівнем політичної освіти обов'язково існує потужне громадянське суспільство, думка якого неодмінно враховується під час вироблення засад зовнішньої політики.

У контексті викладання політичної освіти закладами вищої школи, слід вказати, що вона реалізується в кількох системах відносин, а саме між: а) студентством і викладачами; б) студентством і вищою освітою як соціальним інститутом; в) студентським колективом і адміністрацією вищого навчального закладу (ВНЗ); г) студентськими об'єднаннями та суспільством.

П. Бабочкін зазначає, що «ціннісна складова освіти в значній мірі формується при розробці освітніх програм, навчальних планів і програм із конкретних предметів, але звичайно це здійснюється в неявному вигляді, через відбір інформації відповідного спрямування. Особливо це стосується дисциплін, які складають соціокультурний, гуманітарний блок навчальних програм вищої школи різних рівнів. Завдяки відбору і відповідній інтерпретації матеріалу формується необхідний тип світогляду, а також акцентування на ціннісний пріоритет розвитку тих чи інших особистісних і громадянських якостей молодої людини в співвідношенні з потребами суспільства» [5, с. 203]. У середній школі України «функції політичної освіти підлітків виконують такі дисципліни як суспільствознавство, людина і світ, українознавство, народознавство» [72, с. 191]. В системі вищої освіти до таких предметів насамперед належать політологія, соціологія, право, філософія, етика, культурологія, політична психологія та спецкурси із вказаних дисциплін. Завдяки ним у молоді формується інтелектуальний базис – підґрунтя для успішної громадянської соціалізації. В контексті формування зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій студентський світогляд формують такі дисципліни, як геополітика, глобалістика, всесвітня історія, історія євроінтеграції, європейський союз і вектори зовнішньої політики України тощо. На думку Н. Пробийголови, це «значно розширює демократичні засади освіти, відкриває для студентів можливість брати участь у виконанні широкомасштабних освітніх програм» [169, с. 130]. Здобуті в процесі навчання теоретичні основи розуміння ключових цінностей, понять, течій, явищ і принципів організації політичного процесу дозволяють молодим людям якісно виконувати свої громадянські обов'язки, толерантно

ставитись до інакодумців і свідомо вбирати в себе ті політичні цінності, які у конкретний час є найбільш витребуваними в суспільстві.

Одним із найбільш дієвих механізмів, що впливають на громадянське виховання молоді особистості, є безпосередня взаємодія викладача та студентів (учнів). Поряд зі змістом та інформаційним наповненням матеріалу важливою є оцінка цього матеріалу викладачем і його педагогічна майстерність. «Педагогічна майстерність – це динамічна система. Її компонентами визнаються гуманістична спрямованість, професійна компетентність, педагогічні здібності, педагогічна техніка викладача» [77, с. 24]. Педагогічна майстерність сучасного педагога полягає, на наш погляд, в його вмінні знайти підхід до кожного студента, максимально об'єктивно оцінити рівень його знань, за відведений для заняття час досягти найбільш оптимальних показників якості освіти тощо. Педагогічна майстерність тісно пов'язана із оцінною спрямованістю викладача, яка, в свою чергу, залежить від його моральності, виховання, особистих переконань, психоемоційного стану та інтелектуального розвитку. Враховуючи, що викладач у своїй діяльності може сам вибирати форми, методи, засоби навчання, виявляти педагогічну ініціативу та здійснювати індивідуальну педагогічну діяльність, слід відзначити його, без перебільшення, ключовий вплив на становлення зовнішньополітичних якостей студента. Від того, яким чином викладач інтерпретує навчальний матеріал студентам, як він його оцінить, в якій послідовності визначить вагомість тих чи інших суспільно-політичних цінностей, залежить процес становлення світоглядних орієнтацій молодих людей. Наприклад, у залежності від оцінки матеріалу можна виховати індивідуаліста чи колективіста, демократа чи авторитариста, ліберала чи консерватора, європоцентриста чи панславіста тощо.

Через безпосередню взаємодію учня і викладача реалізується також виховна функція педагогічного процесу. Вона полягає в тому, щоб кращі зразки моральної поведінки, загальнолюдські цінності остаточно вкарбувалися в свідомості й поведінці молоді. За своєю суттю виховання – це

процес засвоєння молоддю головних норм і правил поведінки, того соціального досвіду, який суспільство накопичило за весь період свого існування. Відомий педагог А. Макаренко, відзначаючи важливість виховної функції, зазначав: «Гідним нашої епохи і нашої революції організаційним завданням може бути тільки створення методу (виховання – уточнено автором *А. М.*), який, будучи загальним і єдиним, в той самий час дає можливість кожній окремій особі розвивати свої особливості, зберігати свою індивідуальність» [106, с. 311–312]. Такі зовнішньополітичні якості, як громадянська позиція, рівність, повага до закону, політична лояльність, відповідальність та плюралізм формуються під виховним впливом педагога.

Характеризуючи стан політичної освіти в сучасній Україні, слід вказати, що, як зазначає А. Карнаух, серйозною перешкодою на шляху її становлення є розрив між теоретичними знаннями і повсякденною соціальною практикою [72, с. 195]. Якщо в умовах ВНЗ молода людина набуває певних знань політичного і громадянського спрямування, то в реальній ситуації вона не поспішає застосовувати ці знання на практиці. Людина з низьким рівнем політичної освіти часто стає об'єктом маніпуляцій з боку інших людей або політичних сил, легше піддається впливу політтехнологів, простіше погоджується на підкуп, незважаючи на наслідки, до яких це може призвести. Як наслідок, сьогодні існує проблема «комерціалізації політичного простору», коли основні політичні гравці під час виборів чи незадовго до їх проведення намагаються підкупити голоси виборців. Власне кажучи, на такі пропозиції найчастіше погоджуються малоосвічені люди з низьким рівнем знань та розмитою громадянською позицією. Вони беруть участь в мітингах та пікетах за певну винагороду незалежно від того, яка політична сила їх організовує, можуть «продавати свої голоси» на виборах тощо. Досить поширене це явище і серед молоді. Практичні спостереження автора показали, що переважна більшість молодих людей, котрі останнім часом брали участь в мітингах та пікетах на зовнішньополітичну тематику, організованих різними політичними силами

(«Батьківщина», «Партія Регіонів», «Єдиний Центр», «Фронт Змін» та ін.), отримували за це матеріальну винагороду і часто навіть точно не знали які вимоги висуває та чи інша політична сила. Із цієї маси більшу частину займала студентська молодь. Імовірно, мотивація такої поведінки саме студентства полягає в тому, що, на відміну від робочого населення, їй легше знайти час для цього, не сходявши, наприклад, на заняття до навчального закладу, а матеріальна винагорода є спокусливою можливістю отримати додаткові до стипендії надходження. Але головна причина низького рівня освіченості молоді залежить не лише від неї самої, її потрібно шукати глибше, серед об'єктивних процесів в суспільстві. Таку поведінку зумовлюють зміни морально-психологічного, соціально-політичного та економічного характеру, викликані трансформаційними процесами. На думку Ю. Шайгородського, ці зміни «характеризуються наростанням негативних тенденцій, серед яких ключовою є прагнення здобути високий рівень матеріального достатку без адекватних трудових зусиль» [220, с. 200]. Для забезпечення цієї мети молодь здатна нехтувати своїми ідеологічними орієнтирами, духовними цінностями, схильна поступатися моральними переконаннями заради матеріальної вигоди. Відтак сьогодні існує суттєвий прошарок аполітичних, безвідповідальних молодих людей, які через свою байдужість гальмують становлення дієвого громадянського суспільства.

Така ситуація призводить до диспропорції в ціннісних орієнтаціях молоді та висуває на перший план матеріальні цінності замість постматеріальних (цінностей самореалізації і розвитку власної особистості). Диспозиція «матеріальні-постматеріальні» цінності ґрунтовно розроблена американським соціологом Р. Інглхартом. Зокрема, він зазначає, що «постматеріалісти не є нематеріалістами, а тим більше антиматеріалістами. Термін «постматеріаліст» вказує на групу цілей, що акцентуються після того, як люди досягли матеріальної безпеки, і тому, що вони її досягли» [66, с. 16]. «У бідних молодих людей, з низьким рівнем освіти, охорони здоров'я, забезпечення житлом і відсутністю перспектив постійного працевлаштування

справи можуть йти досить погано... Їм постійно нагадують про власну неповноцінність та брак можливостей – розкішні машини на вулицях, вишукані будинки по сусідству, заможне життя публічних осіб, яке афішується в ЗМІ та Інтернеті тощо [239, с. V]. Р. Інглхарт наполягає на тому, що переважання постматеріальних цінностей в тому або іншому суспільстві залежить від рівня його економічної успішності [66, с. 16]. Таким чином, на наш погляд, слід виділити декілька особливостей щодо формування постматеріальних цінностей сучасної молоді: по-перше, матеріальні цінності молоді не суперечать постматеріальним і функціонують нарівні з ними; по-друге, чим якісніше задоволені матеріальні потреби молоді, тим більшу роль відіграють для неї цінності постматеріалізму; по-третє, в сучасній соціально-економічній ситуації розмірковувати про домінування постматеріальних цінностей досить проблематично, адже суспільство, в якому 21,4% громадян живе за межею бідності (дані Держкомстату) [48], навряд чи можна вважати економічно успішним.

Аналізуючи трудові орієнтації сучасної молоді, слід відзначити, що сьогодні матеріальні цінності продовжують і далі займати пріоритетне місце серед інших цінностей. Такого висновку дійшли українські, польські та російські соціологи в процесі вивчення трудових орієнтацій молоді. За результатами досліджень виявляється, що 73,7% молодих українців при виборі місця роботи орієнтуються на високий рівень заробітної плати (росіяни – 77,7%, поляки – 66,4%); 52,5% – на можливість кар'єрного зростання (росіяни – 51,5%, поляки – 40,2%); 44% – на можливість творчої самореалізації (росіяни – 33,1%, поляки – 46,6%), 34,3% – на дружній колектив (росіяни – 34,1%, поляки – 38,4%) [194, с. 14–15]. Домінування матеріальної складової в молодіжному світогляді над постматеріальною є, на наш погляд, результатом багатьох факторів: по-перше, це зумовлено об'єктивними причинами, серед яких економічна нестабільність, загальна тенденція до зубожіння населення, високий рівень інфляції та безробіття в країні, що змушує молодь багато працювати для

досягнення матеріального благополуччя; по-друге, це результат відсутності середнього класу, що серйозно впливає на відчуття стабільності та захищеності молоді; по-третє, це наслідок «радянської спадщини», точніше продукт віками здійснюваної політики формування матеріалістичного типу світогляду молоді; по-четверте, відсутність якісно реалізованої політичної і громадянської освіти в навчально-виховних закладах.

У таких умовах питання впливу політичної освіти на формування постматеріальних ціннісних орієнтацій молоді є надзвичайно актуальним. «Перехід від матеріалістичних до постматеріальних пріоритетів – ядро процесу постмодернізації в ціннісній сфері», вважає Р. Інглхарт [66, с. 16]. Вважаємо, що потенціал політичної та громадянської освіти можна ефективно спрямовувати на те, щоб нове покоління українців відкинуло матеріальні цінності на задній план, віддаючи перевагу цінностям постматеріальним. На думку деяких українських дослідників, виховання постматеріальних цінностей в молоді силами освітніх закладів є надзвичайно важливою основою розвитку трансформаційних суспільств. Зокрема, П. Бабочкін зазначає, що через «ту чи іншу оцінку одних і тих же філософських систем можна сформувати будь-який тип філософського світогляду з пріоритетом матеріального чи ідеального» [5, с. 203]. Н. Сас вважає, що «соціальне виховання молоді через систему освітніх закладів є найважливішим, оскільки перебудова виховання в освітянській системі може стати знаряддям прискорення переходу суспільства до нових цінностей і стабілізації суспільного розвитку» [180, с. 268]. Постматеріальні ціннісні орієнтації молоді - це передусім прагнення до самовдосконалення, самоосвіти, добровільне служіння громаді, суспільству тощо. На нашу думку, головними механізмами, за допомогою яких політична освіта може впливати на формування постматеріальних цінностей та орієнтацій молоді, можуть бути наступні: формування змісту освітніх програм, орієнтованих на демократичні цінності та запровадження єдиних для всіх стандартів якості освіти; планування, підготовка і проведення конференцій, симпозіумів, круглих

столів, відповідного суспільно-політичного спрямування, що забезпечить усвідомлення молоддю постматеріальних цінностей; ініціювання серед молоді саморозвитку та самовдосконалення шляхом використання інноваційних методів навчання; створення наукових центрів гуртків, рад і секцій з вивчення місця і ролі цінностей постматеріалізму; подолання заідеологізованості і корумпованості освіти; формування конкурентних науково-педагогічних кадрів, підвищення їх соціального статусу, професійного рівня та посилення їх державної підтримки тощо.

Таким чином, слід зазначити, що освіта як соціальний інститут є потужним чинником виховання громадянської позиції молоді. Вона дозволяє вчасно та якісно виконувати нові суспільні вимоги до формування молодої особистості, які відповідають вимогам часу. Великого значення в системі освіти (особливо в структурі вищої освіти) набуває політична та громадянська освіта. Причому вона повинна бути поширена не лише серед студентів соціально-гуманітарних спеціальностей, але й більшою чи меншою мірою інтегрована в навчальні плани студентів всіх спеціальностей. Це дасть змогу виховати конкурентне молоде покоління, орієнтоване на постматеріальні цінності, з розумним співвідношенням колективного та індивідуального, яке здатне буде провести пакет соціально-економічних реформ задля успішної інтеграції країни в міжнародний простір.

Висновки до другого розділу

Таким чином, на основі аналізу проблем трансформації політичних цінностей та орієнтацій молоді за сучасних умов, з'ясовано особливості їх формування під впливом (конструктивним чи деструктивним) окремих агентів соціалізації. Зазначається, що не кожен приклад державного службовця, причетного до реалізації молодіжної політики, несе в собі позитивний зовнішньополітичний меседж. Не завжди молодіжна організація пропагує демократичні цінності, орієнтовані на національний інтерес. Не

обов'язково всі студенти чи учні отримують необхідний рівень знань про міжнародний світ. Сукупність цих проблем гальмує виховання спільності ціннісних орієнтирів молоді щодо пріоритетів зовнішньополітичного розвитку України не залежно від її регіональних, расових, етнічних чи релігійних особливостей.

Вивчаючи умови формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді під впливом державної молодіжної політики, аналізуючи проблеми в цій сфері (нігілізм, аполітизм, відсутність гордості за свою країну, трудова міграція), з'ясовано, що сьогодні необхідним є налагодження ефективного діалогу молоді з державою. Для цього потрібно залучати молодь до реалізації державної молодіжної політики, організувати паритетну взаємодію між молоддю і державою, забезпечити не тільки декларативне, але й практичне виконання молодіжних програм та проектів. У контексті визначення зовнішньополітичних перспектив це дасть змогу виховати патріотично налаштовану молодь, що ідентифікуватиме себе з українським суспільством, нацією, буде відчувати гордість за свою країну, вболівати за її майбутнє і забезпечить тим самим успішну її інтеграцію до світового співтовариства.

У процесі дослідження встановлено, що молоді, поряд з працелюбністю, амбітністю та наївністю властиве прагнення до самоорганізації і самоуправління. Це спонукає її об'єднуватися в молодіжні (політизовані і не політизовані) структури для спільного задоволення своїх потреб та інтересів, відстоювання прав і свобод. Головною якістю, що змушує молодь об'єднуватися є її активність, яка в зовнішньополітичному вимірі означає зайняття чіткої громадянської позиції, відповідального і послідовного відстоювання одного із напрямів інтеграції. Дослідження молодіжних самоорганізаційних ініціатив в сучасній Україні дозволяють зробити висновок, що їх вплив на зовнішньополітичні цінності та орієнтації молоді може носити як конструктивний, так і деструктивний характер, адже в залежності від ідеологічної спрямованості членів об'єднання може відбуватися

становлення як політично активної та відповідальної особистості, так можуть розвиватися і процеси її деморалізації. На прикладі діяльності окремих молодіжних організацій, автором виявлено закономірність, суть якої в тому, що політизація незалежних молодіжних громадських утворень призводить до втрати ними своїх позитивних соціалізаційних властивостей

Зазначається, що інститут освіти в будь-якій країні є провідним фактором соціалізації, зокрема соціального, громадянського і політичного виховання. Він функціонує для виховання гармонійної особистості, для інтелектуальної репродукції та розвитку суспільства. Вплив освітніх закладів на виховання громадянської позиції молодих людей є одним із ключових. Глобалізація освіти, лібералізація освітнього простору актуалізували роль громадянської та політичної освіти. Її мета – сформувати громадянську компетентність молоді, озброїти її запасом знань про навколишній світ, свої права та обов'язки, міжнародні відносини, національні інтереси країни та геополітичні наміри інших країн щодо неї. Під впливом політичної та громадянської освіти формується громадянська позиція молоді, виховується постматеріальний ціннісний світогляд тощо.

Окремо підкреслюється, що вплив розглянутих агентів соціалізації на зовнішньополітичні орієнтації молоді не є взаємовиключним, адже громадянську позицію чи політичну активність здатні у різній мірі формувати як державна молодіжна політика, так і молодіжні організації та інститут освіти. Тільки комплексна взаємодія цих інститутів покликана здійснювати ефективний вплив на формування зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій молоді. Цей вплив повинен базуватися на ідеї співвідношення моральних і політичних цінностей. Тобто політичні цінності в практичній діяльності повинні ідентифікуватися з моральними, які є спонукальними чинниками в діяльності людей, що займаються політикою.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ОРІЄНТАЦІЇ МОЛОДІ ЯК ЧИННИКИ ВИБОРУ ПРІОРИТЕТІВ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Динаміка зовнішньополітичних орієнтацій молоді в незалежній Україні

Помітну роль у формуванні стратегії зовнішньополітичного розвитку країни відіграє рівень громадської, зокрема, молодіжної, підтримки здійснюваних владою кроків. Часто, особливо в період суспільної нестабільності, можна спостерігати, як молодь перетворюється з відносно інертної частини суспільства на активного учасника масових заворушень. У практичній площині української політики протягом різних відрізків часу громадсько-політична активність молоді відіграла значну роль. Доречно лишень згадати декілька широкомасштабних акцій молодіжної ініціативи, внаслідок яких відбулася активізація процесів творення української державності:

1. *«Революція на граніті»*. Голодування студентів в жовтні 1990 р. на площі Жовтневої революції (нині Майдан Незалежності) у Києві, яка стала поштовхом до загальноукраїнської акції громадської непокори та призвела в результаті до відставки В. Масола з посади Голови Ради Міністрів УРСР і до виконання ряду вимог молоді, серед яких відмова України від підписання союзного договору, проведення виборів до Верховної Ради УРСР на багатопартійній основі тощо.

2. *Друге голодування студентів в жовтні 1992 р.*, ініційоване Союзом українського студентства, що активізувало діяльність законодавців щодо створення нормативно-правових актів ювенального характеру.

3. *«Помаранчева революція»* – громадянська акція непокори в листопаді – грудні 2004 р., внаслідок якої відбулися чесні та прозорі вибори, а до влади прийшов кандидат від опозиції В. Ющенко. Успішність даної кампанії також значною мірою залежала від молоді, яка, зокрема в складі ГК «ПОРА», була ініціатором та активним учасником всіх подій.

Таким чином, бачимо, що молоде покоління часто є суб'єктом суспільних перетворень. Завдяки його активності важливі загальнодержавні цілі реалізуються на рівні системних політичних, економічних та соціальних реформ. Не менш важливого значення відіграє молодь й у визначенні векторів зовнішньополітичного розвитку України. «Саме від здатності молоді бути активною, дієздатною та творчою силою залежать перспективи державорозбудовчого процесу в Україні» [132, с. 7]. Від того, наскільки держава зуміє мобілізувати свій соціальний потенціал, наскільки зможе заручитись підтримкою молодих людей у здійсненні реальних кроків на шляху до інтеграції в світове співтовариство, залежить успішність та ефективність її зовнішньої політики.

Якщо проаналізувати стратегічний зовнішньополітичний курс України через призму ціннісних орієнтацій молоді, то слід відзначити, що в українському суспільстві присутня амбівалентність поглядів серед молодого покоління різних регіонів стосовно вибору того чи іншого вектору розвитку. Вона існує протягом всього періоду незалежності України та, поряд із об'єктивними причинами, зумовлена ціннісним та інформаційним вакуумом, що породжує значні розбіжності у розумінні ключових переваг та недоліків інтеграції країни до котроїсь із міжнародних структур. Комплексний аналіз матеріалів моніторингових соціологічних досліджень, які проводилися соціологічними агенціями на різних етапах розвитку української незалежності (1991 – 2011 рр.), дає змогу прослідкувати динаміку зміни ціннісних орієнтацій молоді щодо головних векторів зовнішньополітичного розвитку України. На підставі здійснених досліджень вважаємо за необхідне виділити окремі періоди розвитку зовнішньополітичних орієнтацій молоді,

яких, на нашу думку, є чотири:

1 період (1991 – 1994 рр.). Характеризується орієнтацією молоді на міжнародну співпрацю України з країнами-учасницями СНД.

Становлення України в 1991 р. як незалежної держави поставило перед її керівництвом зокрема та суспільством загалом ряд викликів політичного, економічного та соціального характеру, від вирішення яких залежало подальше її існування на політичній мапі світу. До цього часу Україна фактично не мала чітко задекларованих пріоритетів зовнішньої політики. Не існувало жодного документу, окрім Декларації про державний суверенітет, який визначав би стратегію зовнішньополітичного розвитку держави. Тому перш за все необхідно було юридично оформити механізми реалізації зовнішньої політики на загальнодержавному і регіональному рівнях. Відтак протягом 1991-1994 рр. українською владою було прийнято ряд рішень стосовно зовнішньої політики, які в подальшому вплинули на самовизначення молоді. Серед них найзнаковішими є приєднання до Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) (30 січня 1992 р.) та до Ради євроатлантичного партнерства (РЄП) (10 березня 1992 р.), підписання договору із НАТО про співробітництво в рамках програми «Партнерство заради миру» (ПЗМ) (08 лютого 1994 р.) та укладення Угоди про партнерство і співробітництво з ЄС (16 червня 1994р.), в якому визначаються механізм взаємодії між двома сторонами.

Окрім цього, 2 липня 1993 р. Верховна Рада України прийняла Постанову № 3360-ХІІ «Про основні напрями зовнішньої політики України» [164], в якій вказувалося, що «Україна здійснює відкриту зовнішню політику і прагне до співробітництва з усіма зацікавленими партнерами, уникаючи залежності від окремих держав чи груп держав» [164, с. 937]. На думку першого посла США в незалежній Україні Р. Попадюка, «декларування свого позаблокового статусу дозволило Україні вирішити головне для неї на той час завдання – уникнути втягування у військовий союз з Росією та участі в Ташкентському договорі про колективну безпеку СНД» [244, с. 3]. Однак

результати законодавчого регулювання зовнішньополітичного простору вплинули на ціннісну парадигму молоді значно пізніше, а в період одразу ж після розпаду СРСР українське суспільство перебувало в кризовому стані, спричиненому буденними проблемами переходу до самостійних, демократичних форм влаштування державного механізму. На молодіжній свідомості позначився крах системи радянських цінностей. Разом із тим, процес становлення нової системи демократичних цінностей та орієнтацій проходив вкрай повільно. В такій ситуації українська молодь повинна була визначитися з перспективами міжнародних відносин, які на той час не мали ознак багатовекторності та здебільшого характеризувалися двома парадигмами – або цілковито самостійний шлях розвитку, або союз з Росією та іншими країнами пострадянського простору в межах СНД. За даними соціологічного дослідження, проведеного в травні 1991 р. Українським НДІ проблем молоді, 63% молодих громадян вважали, що Україна повинна бути політично незалежною державою, а 26% – що вона повинна увійти до СНД [11, с. 76]. Фактично, відчувалося бажання молоді скинути з себе кліше «меншовартості» і «другосортності» шляхом утвердження суверенності власної країни, проведення об'єктивної та незалежної зовнішньої політики.

Поглиблення протягом наступних декількох років кризових явищ в соціально-економічній сфері змістили акценти молоді стосовно зовнішньополітичних орієнтацій країни. Брак інформації щодо можливих векторів міжнародної інтеграції, наслідки ідеологічної ізоляваності українського суспільства не давали можливості здійснити правильний вибір, оскільки не було вибору як такого. За даними Українського НДІ проблем молоді, «впродовж 1992 – 1994 років зросла кількість молодих людей, які підтримують курс на об'єднання країн СНД в єдину державу: якщо у 1992 році вони склали лише 18,4% опитаних, у 1993 – 26,3%, то у 1994 році – 44,7% (Див. таблицю 3.1.1.) [113, с. 63]. Однак частка тих, хто виступав за вихід з СНД і проведення незалежної політики, зменшилась незначно. Тобто збільшення кількості тих, хто висловлювався за відтворення єдиної країни на

терені колишнього СРСР, відбулося не стільки через зміну поглядів противників такої інтеграції, скільки через зменшення частки тих, хто не мав певної точки зору з цього питання (такі склали 26,8% опитаних у 1992 р., 19,6% у 1993 р. і лише 7,8% у 1994 р.), саме тих молодих людей, які займали очікувальну позицію у 1992 році, і оскільки вони стали свідками кризових процесів, то прийшли до висновку про необхідність відновлення «status quo» [113, с. 63].

Таблиця 3.1.1.

Зовнішньополітичні орієнтації молоді (1992 – 1994 рр., динаміка)

Який із варіантів зовнішньополітичного курсу є для України найкращим?	1992р.	1993р.	1994р.
Курс на об'єднання країн СНД в єдиній державі	18,4	26,3	44,7
Вихід України з СНД та здійснення послідовної незалежної політики	24,3	22,2	19,4
Вихід України з СНД та її орієнтація на політичний союз з іншими державами	22,3	26,3	20,0
Збереження того становища, яке існує сьогодні (входження в СНД на тих же умовах)	6,8	5,4	6,2
Важко відповісти	26,8	19,6	7,8

Складено за [113, с. 63].

Головними факторами, що вплинули в цей час на зміщення ціннісних акцентів невизначеної досі молоді, були наслідки трансформаційних перетворень: поглиблення економічної кризи, недосконало здійснені заходи щодо управління державою, зниження попиту на молодіжну робочу силу, що не давало їй достатніх можливостей для реалізації свого потенціалу. Поряд із цим радянська звичка запроваджувати все швидкими темпами («п'ятирічку за чотири роки», «комунізм за двадцять років») у свідомості залишилася. «Після бездумного прийняття ідеї «всемогутності партії на шляху до світлого майбутнього,- вважають українські вчені Є. Головаха і В. Пухляк,- виникла ідея, що саме по собі вигнання «комуністичного диявола» приведе в райські демократичні кущі без звичного для суспільства граничного напруження

сил» [37, с. 28]. Однак процес модернізації не відбувається за місяць чи за рік, він охоплює значно довший період часу, оскільки потребує глибинного оновлення всіх сфер суспільного життя. Відтак у молодіжних колах відчувалося певне розчарування в діях нової держави, адже моментального покращення рівня життя не відбулося і особливої перспективи успішного розвитку не передбачалося. Таким чином, початок перехідного періоду розвитку українського суспільства обумовив кардинальне коливання оцінних суджень молоді від позитивних до негативних стосовно довіри до нової влади та впевненості в ефективності її функціонування. В молодіжних колах формувалася усталена думка про те, що молода держава не здатна буде самотужки забезпечити їм гідний рівень життя. Як результат, відбулася досить парадоксальна ситуація, коли українська молодь, ревно виступаючи за незалежність України, вже через чотири роки самостійного існування все частіше почала підтримувати об'єднання країн СНД в єдиній державі, що фактично означало бажання відновити діяльність Радянського Союзу, тільки вже під іншою назвою.

2 період (1995 – 2002 рр.). Характеризується наростанням самостійницьких тенденцій у молодіжному середовищі.

1994 рік повноправно можна вважати переломним етапом як в зовнішній політиці України, так і в настроях молоді щодо її подальшого геополітичного існування. Набули правових основ відносини між Україною та ЄС, які започаткували взаємовигідне співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Нормативно-правова регламентація зовнішньополітичної діяльності, що відбувалася протягом попереднього періоду, дещо вплинула на зовнішньополітичне визначення молодого покоління. Головною тенденцією зміни ціннісних орієнтацій молодих людей стало зміщення акцентів у напрямку забезпечення політичної автономії, хоча й на початку цього періоду зберігалася велика кількість тих, хто підтримував входження країни до СНД. «Оскільки Україна вже декілька років існувала як незалежна держава, то в ході опитування,

проведеного в травні 1995 р. Українським НДІ проблем молоді, 51% молодих респондентів зазначили, що Україна має розвивати рівноправні стосунки з усіма країнами Сходу і Заходу при зміцненні власної незалежності, 21% з числа опитаних молодих громадян України взагалі заявили, що СНД не має майбутнього, 25% що це має бути економічний і політичний союз держав» [11, с. 76].

Утвердження самостійницьких тенденцій у свідомості молоді простежувалися і в подальшому, що підтверджують дані соціологічного опитування, проведеного у травні 1997 р. центром «Соціальний моніторинг». Аналіз ставлення молодого покоління до входження України в СНД свідчить, що досить велика частина (44%) молодих респондентів підтримували суто економічне об'єднання України, Росії та Білорусі, що означало б встановлення єдиної грошової одиниці, відсутність митних кордонів тощо. Найбільше таких прихильників серед молоді великих (71%) та середніх міст (56%). Найменше прихильників в столиці (27%). Привертає також увагу та обставина, що ідея більш тісного економічного об'єднання України, Росії та Білорусі підтримувалася більшою частиною опитаних не лише на півдні та на сході України, а й в таких областях, як Вінницька та Полтавська. У столиці та на Волині підтримку висловлював вже кожен четвертий, а на Тернопільщині вона практично відсутня. Суттєво іншим є ставлення до ідеї формування політичного об'єднання із створенням гіпотетичних політичних надбудов у вигляді єдиних структур влади, армії, спільної зовнішньої політики. Чверть респондентів таке об'єднання не підтримала, половина – заперечила, ще чверть не змогла визначитися [8, с. 173–174].

Включення ціннісних орієнтацій в структуру особистості дозволяє, як вказує В. Ядов, вловити найбільш загальні соціальні детермінанти мотивації поведінки, джерела якої треба шукати в соціально-економічній природі суспільства, його моралі, ідеології, культурі, в особливостях класового і соціально-групового усвідомлення того середовища, в якому сформувалась соціальна індивідуальність і де проходить повсякденна життєдіяльність

людини [179, с. 16]. Продовжуючи думку вченого, доводиться констатувати, що одною з визначальних характеристик, що вплинула на трансформацію зовнішньополітичних орієнтацій молоді, була зміна політичних та соціально-економічних умов її життєдіяльності. Так, після доволі нестабільних перших років державотворення відбулася певна стабілізація економічної та політичної ситуації в країні. Зокрема, 27 березня 1994 р. були проведені дострокові вибори до Верховної Ради, а в червні – липні 1994 р. вибори Президента України. Оновлення, хоча й досить умовне, правлячої еліти вимагало стабілізації фінансово-економічної ситуації. Формально програма економічних реформ ініційована Л. Кучмою спрямовувалася на розвиток підприємництва, формування нової законодавчої бази, лібералізацію торгівлі, зміни в грошово-кредитній політиці, боротьбу із економічною злочинністю і корупцією та ін. Однак перехід до ринкових відносин відбувався непевно, без належної прозорості, що призвело до виникнення олігархії як результату неякісно проведеного процесу приватизації державного майна. І хоча рівень життя більшості молодих людей суттєво не покращився, але загалом економічна ситуація дещо стабілізувалася. В таких умовах, порівняно з попередніми роками, в свідомості молоді виникла нова орієнтаційна детермінанта у вигляді надії на майбутній успішний розвиток країни, що суттєво вплинуло на підвищення національної самоідентифікації.

Самостійницькі настрої молоді ще більше утвердились після прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, яка закріпила здобутки суверенної держави і визначила фундаментальні права та свободи людей на безпеку, здоров'я та самовизначення у власній країні. За даними соціологічного моніторингу громадської думки, що проводився щорічно Інститутом соціології НАН України за сприяння фонду «Демократичні ініціативи», починаючи з 1994 року поступово зростає кількість негативних установок щодо СНД. (Див. таблицю 3.1.2.). Якщо в 1994 році кількість тих, хто підтримував першочергове розширення в межах СНД, становила 40,5%, то в 1998 році таких людей вже було 23,8%, а в 2002 р. – 13,4%... Водночас зріс

відсоток тих громадян, котрі вважали, що Україна повинна діяти самостійно, закріплюючи при цьому власну незалежність – 22,2% в 2002, 19,7% в 1998 роках проти 12,9% в 1994 році [138, с. 32].

Таблиця 3.1.2.

Зовнішньополітичні орієнтації населення (1994 – 2002 рр., динаміка)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1. Першочергово розширювати зв'язки в рамках СНД	40.5	38.8	31.8	23.7	23.8	18.5	15.4	16.3	13.4
2. Розвивати відносини переважно з Росією	16.6	14.8	14.4	4.5	5.0	4.8	4.1	6.6	8.6
3. Зміцнювати перш за все східнослов'янський блок (Україна, Росія, Білорусь)	—	—	—	24.3	23.7	24.0	22.8	29.2	34.0
4. Встановлювати зв'язки насамперед із розвиненими країнами Заходу	12.6	13.9	15.9	13.8	12.8	16.4	16.5	13.2	12.7
5. Опиратися перш за все на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	12.9	14.4	18.5	16.1	17.7	19.7	26.1	20.8	22.2
6. Різні регіони України мають обирати свій шлях	4.1	4.4	4.5	4.1	5.0	4.1	3.5	3.4	—
7. Інше	3.7	2.8	2.6	2.2	2.5	2.8	1.5	1.4	1.0
8. Важко сказати	9.5	10.8	12.2	11.3	9.3	9.7	10.1	9.0	8.0
Не відповіли	0.2	0.1	0.0	0.0	0.2	0.1	0.0	0.1	0.1

Складено за [138, с. 32].

Поступово почали також викристалізовуватися паростки громадянського суспільства в країні, зокрема його молодіжного сегменту. Молодіжний рух протягом цього періоду набував ознак кількісного та якісного розширення. Порівняно із 1995 роком, коли в Україні існувало 28 зареєстрованих всеукраїнських молодіжних організацій, в 2002 році таких організацій вже було 97 [133, с. 109]. Поряд із цим розвивався й характер їхніх ідеологічних орієнтацій. Зокрема, з'явилися такі, котрі орієнтувалися на інтеграцію до євроструктур та виступали за демократичні перетворення. Наприклад, член активної в той час молодіжної громадської організації «Демократичні перетворення України» О. Гонтарук зазначав, що «найважливішими передумовами поступу України у Європейське співтовариство є швидке подолання залишків старої адміністративно-

командної системи і тоталітаризму, гуртуючи суспільство у єдину політичну націю із єдиним ментальним простором, високою культурою – важливими чинниками консолідації нації [40, с. 75].

Однією з ключових характеристик, що визначали зміст зовнішньополітичних орієнтацій молоді цього періоду, був посилений інтерес країни до НАТО. На думку Г. Перепелиці, це обумовлювалося такими обставинами: початком процесу розширення НАТО на Схід, приходом до президентської влади Л. Кучми, загостренням протиріч в україно-російських відносинах, наростанням реваншистських настроїв у Росії та відродженням гегемоністських тенденцій в російській політиці [203, с. 65]. Стосовно Євроатлантичної інтеграції України також не було одностайної думки молоді. Більше того, в порівнянні з 1997 роком спостерігалася негативна динаміка з цього питання. За даними загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» разом з інститутом Євро-Атлантичного співробітництва у січні 1997 року, НАТО агресивним військовим блоком вважали 16% населення, а вже у грудні 2002 року – 34%. Водночас кількість тих, хто вбачав у НАТО оборонний союз, незначно зросла від 27% до 32%, а от тих, хто розцінював НАТО як миротворчу організацію, зменшилася з 17% до 7% [53].

Показовим є той факт, що молодь поряд з іншими соціально-демографічними групами найчастіше виступала за союз з НАТО. Переважно, 39,6% молоді вважали НАТО оборонним союзом, в той час як 28,8% молодих громадян думали, що це агресивний військовий блок. Діаметрально протилежними є позиції старших вікових категорій населення (Див. таблицю 3.1.3.). «Загалом молоді люди частіше, ніж представники середнього і старшого поколінь, висловлювали підтримку незалежності України, демократії, ринкової економіки, інтеграції із західноєвропейськими країнами. Однак, якщо в північно-західних регіонах незалежність України підтримували 75% молодих людей, то в південно-східних 46%, об'єднання з

Росією – відповідно 20 і 48%, підтримували демократичний розвиток країни – відповідно 79 і 68%» [133, с. 98].

Таблиця 3.1.3.

Думка населення щодо НАТО (віковий розподіл, грудень 2002 р.)

	<i>Агресивний військовий блок</i>	<i>Оборонний союз</i>	<i>Миротворча організація</i>	<i>Важко відповісти</i>	<i>Інше</i>
16–30 років	28.8	39.6	6.4	25.9	0.3
30–54 роки	35.7	34.2	7.6	20.7	2.7
55 років і старші	36.6	21.3	5.8	35.5	1.4
Загалом	34.2	31.8	6.8	26.5	1.7

Складено за [133, с. 98].

3 період (2003 – 2008 рр.) Характеризується євроінтеграційною спрямованістю молоді.

Початок ХХІ ст. вніс багато новизни в систему соціально-політичних відносин. Глобалізація політичних процесів суттєво вплинула на характер взаємодії між державами в геополітичному просторі. Переосмислення національних інтересів країн, в першу чергу, відбулося в ключі забезпечення захисту громадянам їх прав та свобод за межами країни. Завдяки окресленим змінам в соціально-політичному просторі та зовнішньополітичній активності лідерів держави зазнали суттєвих змін й зовнішньополітичні орієнтації молоді. Після того, як у 2002 році Україна проголосила курс на євроатлантичну інтеграцію, палкі дискусії політичного та наукового істеблїшменту щодо доцільності приєднання до міжнародних організацій колективної безпеки набули нового формату, під час якого особливо актуально постало питання національного самовизначення молоді, що у контексті зовнішньополітичної інтеграції України означає, на нашу думку, вибір нею такого шляху розвитку, відповідно до якого будуть максимально враховані інтереси титульної нації, що її населяє.

Протягом цього періоду помітно зріс рівень підтримки молоддю зовнішньополітичного курсу на інтеграцію до ЄС та НАТО. За даними моніторингу громадської думки, що проводився соціологічною службою

Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова з лютого 2002 р. по квітень 2008 р., молоді громадяни традиційно визначали для України два варіанти геополітичного розвитку, однак в цей період простежувалася тенденція до зміщення акцентів молоді в сторону прозахідних орієнтирів (Див. таблицю 3.1.4). Так, найбільш соціально активна вікова група молоді віком від 18 до 29 років до лютого 2008 р. вбачала, що Україні слід віддавати перевагу розвитку контактів з ЄС (причому з травня 2006 р. їх число помітно збільшилося і в лютому 2008 р. досягло максимальної відмітки – 47,1%) [189, с. 37].

Таблиця 3.1.4

**Зовнішньополітичні орієнтації молоді
(2003 – 2008 рр., 18 – 29 років, динаміка)**

	Лютий 2003	Лютий 2004	Лютий 2005	Січень 2006	Травень 2006	Грудень 2006	Квітень 2007	Грудень 2007	Лютий 2008	Квітень 2008
З ЄС	36,3	43,4	46,4	38,5	36,9	43,4	42,4	42,5	47,1	44
З Росією	28,1	31,2	30	36,5	34,7	32,2	37,1	32	31,9	34,9
З СНД	14,9	12,2	6,3	11	11,9	8,9	2,9	5,7	6,3	6,9
Зі США	5	2,9	1,8	2	2,2	2,5	3,3	3,3	1,3	1,3

Складено за [189, с. 37].

Поряд з цим суттєво зменшилася кількість респондентів, котрі пов'язували майбутню долю України з СНД. На особливу увагу заслуговує також той факт, що за даними «Європейського соціального дослідження» (ESS), проведеного у 2006 році, українці були серед лідерів за довірою до Європарламенту – 4,8 (де 0 – повна недовіра, 10 – повна довіра, 5 – середній бал). Вищі оцінки зафіксовано лише в семи країнах, тоді як громадяни держав-лідерів ЄС (Німеччина, Франція, Велика Британія) довіряли своєму союзу значно менше, аніж громадяни України [38, с. 137]. З досліджень видно, що молодь вбачала перспективи успішного розвитку України через

взаємодію з розвиненими країнами Заходу, демонструючи таким чином прояв національної свідомості.

Зовнішньополітична риторика політичного істеблішменту України початку ХХІ ст., як правило, активізувалася в період передвиборчих перегонів. Внутрішньополітичні процеси в країні стали однією із причин значних коливань в ціннісно-мотиваційній сфері молодіжної свідомості. Українська дослідниця Н. Ротар з цього приводу зазначає, що «напередодні президентських виборів 2004 р. євроінтеграційний дискурс був позначений певною специфікою: по-перше, основним суб'єктом дискурсу позиціонувалась українська еліта, яка вела євроінтеграційний монолог; по-друге, євроінтеграційна перспектива сприймалася громадянами виключно як економічний проект влади; по-третє, авторитарне правління Л. Кучми підтримувало і транслювало серед громадян ідею саме економічних переваг євроінтеграції, залишаючи поза увагою політичні моменти, зокрема багатий досвід використання діалогових форм політичної участі громадянами європейських демократій у міжвиборчий період, розмаїття каналів і структур входу до політичної системи та ін.» [175, с. 106]. Таким чином, під час виборчих кампаній 2004 р. та 2006 р. спостерігалось помітне зниження прихильників євроінтеграції і, відповідно, зростало число тих, хто віддавав перевагу контактам з РФ. Очевидно, це зумовлювалося активним використанням певними політичними силами антизахідної риторики і спекуляціями на проросійських настроях на Півдні і Сході країни [189, с. 37]. На наш погляд, головні акценти передвиборчого дискурсу були, здебільшого, діаметрально протилежними та слугували формуванню відмінних ціннісних орієнтацій молоді різних регіонів України стосовно зовнішньої політики.

Аналізуючи передвиборчі програми головних кандидатів на посаду Президента України в 2004 р., можна прослідкувати певну закономірність. Вона полягає в тому, що головні фаворити президентської кампанії В. Ющенко та В. Янукович, окреслюючи перспективи зовнішньої політики,

не акцентували увагу на виключно одному векторі зовнішньополітичної інтеграції, а визначали пріоритетними національні інтереси країни при збереженні добросусідських відносин з усіма сусідніми державами. Зокрема, програма В. Ющенка в частині плану дій на посту Президента «Десять кроків назустріч людям» передбачала чесність, прозорість, послідовність і економічну вигідність для України від її зовнішньої політики: «Наші партнери, як на Сході, так і на Заході, побачать іншу Україну – міцну, надійну, яка дотримується зобов'язань і водночас здатна захистити свої національні інтереси» [21, с. 372]. Подібні положення декларував і головний опонент В. Ющенка В. Янукович. У його передвиборчій програмі «Працююча країна – надійне майбутнє!» зазначалося, що «зовнішня політика, участь України у світових та регіональних інтеграційних процесах, євроінтеграційний поступ, співробітництво з Російською Федерацією та іншими державами, які є нашими традиційними партнерами, будуть поглиблені, підпорядковані національним інтересам, зміцненню нашої Держави» [21, с. 380].

Незважаючи на декларовані в своїх програмних документах цілі, головні кандидати та їх команди в реальних умовах акцентували увагу громадськості на діаметрально протилежних векторах зовнішньої інтеграції та використовували для цього різні засоби впливу на масову свідомість – психологічна маніпуляція, політична реклама, елементи «чорного PR» використання пропагандистських кліше тощо. Команда В. Ющенка базовою цінністю вважала інтеграцію України до євроспільноти, в той час як команда В. Януковича перспективним шляхом розвитку вважала зближення України та Росії. Цю проблему прийнято вважати проблемою електоральної конфліктності як способу розвитку і здійснення електоральної поведінки в різних її формах. Наявність в масовій свідомості такого феномену, як електоральна конфліктність, суттєво вплинула на зміну зовнішньополітичних орієнтацій молоді. Аналіз даних щорічних моніторингів Інституту соціології НАН України щодо ставлення молодих громадян України до вступу в НАТО

вказує, що від 2000 до 2004 р. спостерігалася певна стабільність стосовно цього питання – понад 40% не визначили своєї думки, трохи більша частина була «проти», менша – «за». «Після 2004 року частка тих, хто виступає проти вступу України до НАТО, збільшилася в півтора раза. Після 2005 року – ще у півтора раза» [12]. «Виникає запитання, що сталося з НАТО за ці роки? - зазначає українська соціолог І. Бекешкіна. - Чи якісь нові війни він розпочав, чи щось інше? Але, власне, нічого. Тоді що сталося в Україні? А в Україні сталися дві виборчі кампанії. При цьому, з одного боку, певними політичними силами досить активно використовувалася антинатівська риторика, з другого ж боку – панувало повне мовчання. З одного боку, ми мали повсякденну антинатівську пропаганду, з другого боку – практично нічого не протистояло, ніхто нічого народу не пояснював» [12].

Зазначений приклад наочно демонструє взаємозв'язок молодіжних орієнтирів з електоральними процесами в суспільстві. На думку українського дослідника А. Чернова, «електоральна конфліктність поколінь, що штучно створюється та вводиться як політологічна установка в систему політичних виборчих технологій, сповнена негативними для суспільства в цілому соціокультурними змінами, які підривають основи динамічного розвитку суспільних відносин і руйнують сам механізм наслідування соціокультурного досвіду. Наявність подібного в політичній сфері суспільства – факт соціального злочину замовників і розробників вказаних технологій, що спекулюють на необхідності «нових» цінностей і нової генерації активних діячів, котрі забувають про це одразу ж після чергової політичної кампанії» [214, с. 81]. Маніпулятивні технології, що їх застосовують політичні гравці, змагаючись за електорат, суттєво впливають на коливання ціннісних орієнтацій громадян. Те, наскільки молода людина піддається такому впливу, залежить насамперед від рівня її обізнаності та поінформованості. Тому сьогодні надзвичайно важливим є забезпечення молоді необхідною незаангажованою інформацією щодо головних перспектив та недоліків того чи іншого вектору розвитку країни. Відомий український політолог

С. Телешун на означену тему зазначає, що «сьогодні, крім традиційних, п'ятирічної давнини (в основному пропагандистських кліше) та освітніх інформаційних акцій і співпраці у військово-дипломатичній сфері не відпрацьована нова, ефективна інфраструктура саме для державних службовців середньої і нижчої ланки, які і є реальними носіями «прямої» інформації і мають змістовний та адміністративний вплив на українських громадян» [199, с. 22–23]. Таким чином, головними факторами, що визначали зміст проєвропейських зовнішньополітичних орієнтацій молоді в період з 2003 по 2008 роки, на нашу думку, були:

- стан політичної системи України на початку ХХІ ст., розмитість політичного простору, що унеможливлювало встановити єдині правила гри для всіх політичних таборів;

- неструктурованість і непрозорість політичного простору, що потребувало нової орієнтаційної детермінанти для політичної свідомості молоді;

- прихід до влади представників команди В. Ющенка та здійснюваний ними курс на євроінтеграцію;

- інформаційна пропаганда новою владною елітою переваг європейської та євроатлантичної інтеграції України. Зокрема, прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки», в якому окремим пунктом наводилося: «Забезпечення інтеграції молоді до світової та європейської молодіжної спільноти» [156, с. 29];

- розвиток, порівняно з попередніми роками, свободи слова, що спричинило появу численних коментарів з боку представників різних політичних таборів стосовно перспектив зовнішньої політики України;

- дії політичних сил та їх симулякрів під час виборчих кампаній, зростання електоральної ворожості внаслідок політичної боротьби, в основу якої закладалися інтереси фінансово-промислових груп, а не громадян тощо.

4 період (2008 – 2011 рр.) Характеризується невизначеністю молоді щодо зовнішньополітичної перспективи України.

Сучасний стан зовнішньополітичних орієнтацій молоді дедалі частіше стає об'єктом спостережень науковців, політиків, соціологів. Наукова еліта та громадськість усвідомили, що без консолідованої громадянської позиції прийняття будь-яких стратегічних рішень щодо інтеграції України до міжнародних формувань не можливе. Щоправда, еліта політична цього не усвідомила і продовжує й надалі загострювати протиріччя серед населення західних та східних, північних та південних регіонів країни, маніпулюючи фактами, оперуючи цифрами та свідомо перекручуючи інформацію. «Наріжним каменем основних суперечностей, - вважає С. Телешун, - є боротьба за контроль над власністю і розподілом функціональних повноважень, що регулюють взаємовідносини між власниками і встановлюють контроль над бюджетними ресурсами. Крім того, структурні зміни всередині суспільства істотно корелюються потужними зовнішньополітичними впливами основних світових та регіональних лідерів, які прагнуть формувати підконтрольні їм групи впливу для реалізації власних національних інтересів» [198, с. 3–4]. Внаслідок такої діяльності державних керманців, спостерігаємо досить сповільнені порівняно з іншими країнами Східної Європи темпи демократичних змін.

Синтез позитивних та негативних наслідків трансформаційних перетворень в політичному житті суспільства призводить до виникнення своєрідного «соціально-політичного кітчу» або нових умов життєдіяльності, які вимагають від молоді нового політичного і соціокультурного мислення. Становлення нових політичних цінностей в таких умовах має відбуватися через усвідомлення кожною молодою людиною необхідності соціально-політичних змін. На сьогоднішній день існує ряд чинників, що об'єктивно впливають на формування політичної думки молодого покоління про перспективи зовнішньої політики України. Серед них В. Онищук виділяє: а) колишнє розшматування етнічної території між країнами-сусідами, що не

могло не позначитися на ментальності населення різних регіонів України та науково-політичних підходах до розв'язання проблеми суверенітету; б) пошуки приязні сусідів, наміри співіснувати з ними на рівних; в) світова фінансово-економічна криза, яка поглибила жалюгідний стан вітчизняного виробника, довела до втрати фінансової спроможності пересічного українця і привела до політичного збурення усього населення та поглибила існуюче безробіття працездатних, що особливо відчула молодь [136, с. 46].

Додавши до цих чинників ще й такий, як нездатність команди В. Ющенка, за наявності відносно високої підтримки громадськості, довести населенню практичними кроками переваги європейського та євроатлантичного інтеграційного курсу країни, отримуємо цілком очікуваний результат у ціннісній свідомості молоді. Його можна охарактеризувати як «status quo», або новий етап переорієнтації цінностей. Іншими словами, серед молоді відновився забутий «попит» на деякі цінності радянського зразка – стабільність, порядок, соціальний осуд тощо. Соціологічні дослідження, що проводилися протягом 2008-2009 рр. Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, зафіксували серед молоді зменшення кількості прихильників євроінтеграції та перевагу респондентів, переконаних у пріоритетності контактів з РФ. «Рівень підтримки молоддю відносин з країнами ЄС та Росією зазнав помітних коливань в діаметрально протилежній пропорції. Якщо в квітні 2008 р. за відносини з ЄС виступали 44 % молоді, то в листопаді 2009 р. їх частка зменшилася до 35,3%. Натомість прихильників проросійського курсу побільшало з 34,9% до 40,2%» (Див. таблицю 3.1.5) [62, с. 39]. Однією з найбільш ймовірних причин таких змін є проведення президентської виборчої кампанії 2009-2010 рр., яка вкотре активізувала явище електоральної конфліктності. Під час її проведення традиційно спостерігався розкол конкуруючих політичних сил на проєвропейські і проросійські. Разом із тим показовим є той факт, що серед усіх громадян прихильників євроінтеграції традиційно більше серед молоді, аніж серед представників старшого віку.

Таблиця 3.1.5

**Зовнішньополітичні орієнтації громадян
(2008 – 2009 рр., віковий розподіл, динаміка)**

	18 – 29 років					Серед всіх опитаних			
	Квітень 2008	Грудень 2008	Березень 2009	Листопад 2009		Квітень 2008	Грудень 2008	Березень 2009	Листопад 2009
з ЄС	44,0	37,9	36,2	35,3	з ЄС	34,2	27,5	27,6	23,8
з РФ	34,9	40,4	41,5	40,2	з РФ	42,3	51,1	48,6	52,5
з СНД	6,9	6,2	6,2	5,6	з СНД	7,9	6,5	8,9	9,0
зі США	1,3	1,1	3,6	4,9	зі США	1,0	0,6	1,9	2,5

Складено за [62, с. 39].

Дослідження, проведене в квітні 2011 року Українським інститутом соціальних досліджень імені О. Яременка спільно з Центром «Соціальний моніторинг», підтверджує таку тенденцію. За даними цього дослідження 38,8% молоді віком від 18 до 25 років підтримують розширення зв'язків з ЄС (21,8 серед громадян віком 41 – 60 років), 23,1% молодих людей виступають за розвиток відносин з Росією (37,3% серед громадян віком 41 – 60 років) та 31,3% вважають, що орієнтуватися в першу чергу слід на власні ресурси (33,9% серед громадян віком 41 – 60 років) [7, с. 200]. Такі результати моніторингових молодіжних орієнтацій вказують на те, що загальна невизначеність та невпевненість у завтрашньому дні, дезорієнтує молодь, спричиняє коливання її ціннісних орієнтацій. Розпорошеною сьогодні є також позиція молоді щодо забезпечення національної безпеки України. За даними «Щорічної доповіді Президентіві України, Верховній Раді України, Кабінету міністрів України про становище молоді в Україні за підсумками 2008 року», «попри тривалу державну кампанію щодо популяризації ідей євроатлантичної інтеграції кількість прихильників вступу до НАТО серед студентської молоді лишається на тому ж рівні, що й кілька років тому, й не перевищує 31,5%. Причому з них лише 13,2% схвалюють цю ідею повністю. А от кількість противників вступу до НАТО серед студентів дещо

збільшується і становить майже половину – 48,9%, причому 31,3% є радикальними противниками цієї ідеї. Не можуть визначити своє ставлення до вступу України в НАТО майже 20% респондентів, а це приблизно на 10% менше, ніж аналогічний показник у цілому по Україні. Отже, спостерігається закономірність: зі зменшенням кількості тих, хто не визначився щодо питання про вступ України до НАТО, збільшується кількість противників цієї ідеї [193].

Отже, протягом останніх років існує помітна загальноукраїнська тенденція до зовнішньополітичної невизначеності молоді, її частих переорієнтацій з проєвропейського на проросійський вектори і навпаки. Експерти Центру ім. О. Разумкова вказують, що «пріоритетність російського напрямку значною мірою обумовлена тим, що сьогодні відносини Києва і Москви знаходяться у кризовому стані і громадяни усвідомлюють важливість їх покращення. Водночас, тенденція зниження євросимпатій в українському суспільстві, зокрема, пояснюється тим, що курсу на наближення до ЄС бракувало практичних результатів, що, по суті, дискредитувало саму ідею руху до Європи» [62, с. 39]. Можна частково погодитись з такою позицією, однак існує також ряд інших факторів, котрі детермінують останнім часом зовнішньополітичні погляди молодого населення. Серед них вважаємо за необхідне виділити наступні:

- відсутність практичних кроків влади щодо підтримки євроінтеграційного курсу України, окрім того, що 16 травня 2008 року Україна набула повноправного членства в СОТ. Однак навіть після вступу до цієї організації українські громадяни та молодь в тому числі не відчули якісних змін в повсякденному житті, не були вирішені їхні проблеми;

- наслідки світової економічної кризи, що спричинила високий рівень молодіжного безробіття та поглибила ряд інших молодіжних проблем, і нездатність українських високопосадовців адекватно на них реагувати;

- ліквідація Президентом України ряду координаційних органів державної влади, головним завданням яких було сприяння інтеграції України

до ЄС та НАТО. (Міжвідомча комісія з питань підготовки України до вступу в НАТО, Національний центр з питань євроатлантичної інтеграції України тощо);

- розгортання новою владою пропагандистської інформаційної політики щодо проблем європейського співтовариства та поширення антинаївської риторики в ЗМІ;

- широкомасштабне вливання російського капіталу і великого бізнесу в економіку України тощо.

Проте найнебезпечнішою, на наш погляд, тенденцією, що характерна для останніх років, є дедалі дужча поляризація думки молоді різних регіонів України стосовно зовнішньополітичних ціннісних орієнтацій. При чому чим більше часу проходить, тим загрозливішою видається ситуація. Так, за даними Українського інституту соціальних досліджень імені О. Яременка та Центру «Соціальний моніторинг» тільки 18,1% мешканців східних регіонів підтримують ідею співпраці з країнами ЄС, в той час як на Заході таких прихильників 50,2%. Кардинально протилежна ситуація із підтримкою співпраці України з Росією – 6,9% на Заході та 38,3% – на Сході (Див. таблицю 3.1.6) [7, с. 200].

Не буде перебільшенням зазначати, що розбіжності в поглядах молодого населення різних регіонів України щодо актуальних питань зовнішньої політики є чи не найсуттєвішою загрозою для подальшого збереження її територіальної цілісності та суверенності. Об'єктивність існування українських земель протягом багатьох років під владою різних імперій призвела до виникнення суттєвих розбіжностей в розумінні громадянами пріоритетних цінностей, ідеалів та норм поведінки. Взаємодія українців з носіями різних ціннісних систем вплинула на відмінне самоусвідомлення ними коренів свого ментального походження. Однак не лише об'єктивні обставини є причинами ідеологічного поділу України. Найбільшої небезпеки, як завжди, слід очікувати від найближчого оточення, а саме представників української влади, які вже протягом двадцяти

років незалежності нездатні об'єднатися самі та віднайти ту консолідуючу ідею, що об'єднає українське суспільство. «Регіональна поляризація зовнішньополітичних орієнтацій громадян, - вважають експерти Центру ім. О. Разумкова, - значною мірою обумовлена культурно-цивілізаційною, національно-етнічною, конфесійною специфікою регіонів. Вона поглиблювалася суперечливою різновекторною зовнішньою політикою протягом президентства Л.Кучми, різко загострилася під час президентських виборів у 2004 р. Інерція міжрегіонального протистояння збереглася (посилилася) під час каденції В. Ющенко. Міжрегіональні розбіжності активно використовувалися політичними силами також під час парламентських (2006р., 2007 р.) та президентської (2009-2010 рр.) кампаній. Результати останніх виборів глави держави підтвердили існування «вододілу» між регіонами України» [62, с. 39].

Таблиця 3.1.6

**Зовнішньополітичні орієнтації населення
(віковий та регіональний розподіл, квітень 2011 р.)**

	Всі опитані	Вік (інтервал)					Регіон України				
		18-25	26-40	41-60	61 та більше	Північ	Центр	Захід	Схід	Південь	
У першу чергу розширювати зв'язки з Європейським Союзом	24,3	38,8	27,4	21,8	12,6	29,2	20,2	50,2	18,1	11,4	
Розвивати відносини переважно з Росією	34,5	23,1	30,5	37,3	44,8	27,8	25,5	6,9	38,3	47,1	
Спіратися в першу чергу на власні ресурси, зміцнюючи незалежність	34,4	31,3	36,1	33,9	35,4	33,0	42,6	36,2	39,9	35,2	
Інше	1,2	1,3	1,2	1,3	1,2	3,2	1,3	0,9	0,5	1,3	

Складено за [7, с. 200].

Ситуація подекуди доходить до абсурду. Зокрема, коли дослідники з інших країн, наприклад Дж. Бат, зазначають, що «Україна не є і не може бути «національною державою», не тільки тому, що включає суттєву російську спільноту з глибоким історичним корінням на своїй території, але й тому, що українці є самі по собі далекими від того щоб скласти цілісну і об'єднану націю» [234, с. 57]. Іншої думки дотримується О. Дугін, який вважає, що існування України як суверенної держави становить велику загрозу всій Євразії, а найбільше геополітичній безпеці Росії. Зокрема, він зазначає: «Подальше існування унітарної України неприйнятне. Ця територія має бути поділена на декілька поясів, що відповідають гамі геополітичних і етнокультурних реальностей» [52, с. 379]. У цьому випадку виникає ряд цілком логічних запитань. Невже українці і насправді такі різні за регіональними відмінностями, менталітетом і ціннісними орієнтаціями, що не здатні самостійно навести лад в своїй країні, об'єднатися в єдину спільноту в ім'я розвитку держави? Невже фахівцям з дальнього і ближнього зарубіжжя краще відомі проблеми українців, і вони здатні їх вирішити швидше за нас? На наш погляд, відповідь на ці запитання кожного свідомого молодого українця буде однозначно негативною. Вважаємо, що головна причина ідеологічного розшарування насамперед полягає в тому, що протягом всього періоду української незалежності представники політичної еліти не бажали національної єдності. Не було здійснено жодних спроб пошуку компромісних цінностей та ідей, які були б однаково сприйняті населенням різних регіонів країни. Криза моральності державних керманів призвела до переваги їхніх матеріальних інтересів над державницькими. Відтак втрата конкурентного поля означала великий ризик втратити традиційний для конкуруючих команд електорат. А це відсутність посад, сфер впливу, матеріальних благ тощо. Окрім цього, інформаційна пропаганда, котра велася іноземними спецслужбами також була спрямована на загострення протиріч.

Автор дотримується думки українського політолога В. Бебика, який ще

в 1995 р. зазначав, що сьогодні «є всі підстави вважати, що поділ українців на «справжніх» та «москалів» (побуває в колах крайніх українських націоналістів) і «нормальних» та «бендер» (поширений серед прокомуністично налаштованих жителів Великої України) є, скоріше за все, нашаруванням штучно щепленої політичної ворожості, ніж психологічними антагонізмами всередині українського етносу. Саме тому, на його думку, виховуючи українську молодь, насамперед слід звертати увагу на подолання штучного поділу українців на східняків і західняків, а також на «бандерівців» та «комуняк» [10, с. 211]. Продовжуючи думку вченого, зазначаємо, що зовнішня політика нової влади має бути збалансованою та продуманою, побудованою на консолідованій громадській думці молоді і спрямованою на подолання штучних антагонізмів. Завдання політиків – відшукати механізми збереження і поглиблення добросусідських відносин з Росією поряд із забезпеченням інтеграції країни до європейського співтовариства. Особливої мобілізації зусиль ця сфера потребує саме сьогодні, коли Україна знову стоїть на роздоріжжі, адже процеси розколу країни поглиблюються, а її позиції на міжнародній арені ще не є достатньо міцними.

3.2. Мас-медіа як інструмент становлення зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій молоді

В умовах сучасного інформаційного суспільства вже не виникає сумнівів щодо ролі і місця інформації в політичному житті країни. Відома фраза экс-прем'єр-міністра Великобританії В. Черчилля «хто володіє інформацією – володіє світом» давно стала аксіомою і користується все більшою популярністю серед політиків, науковців та й взагалі серед громадського загалу. Про роль мас-медіа в житті людей відомий німецький філософ Н. Луман писав: «Те, що ми знаємо про наше суспільство і навіть про світ, в якому живемо, ми знаємо завдяки мас-медіа» [105, с. 8]. Не менш важливу роль відіграють ЗМІ в політичному процесі, адже за їх допомогою

можна легко маніпулювати людською свідомістю, формувати в ній уявлення про політичне середовище, розповсюджувати політичні міфи і створювати імідж публічним персонам. Найбільше піддається маніпулятивному впливу не до кінця сформована свідомість молодих людей, які досить довірливо і наївно сприймають інформацію в тій інтерпретації, в якій вона пропонується ЗМІ. Наприклад, українська дослідниця Н. Зражевська вважає, що «мас-медіа, особливо телебачення, як головний артефакт постіндустріального суспільства і епохи постмодерну, сьогодні є не лише засобом передачі інформації, не лише інструментом моделювання дійсності, а й інструментом для моделювання людської психіки» [64, с. 23]. Особливої актуальності питання впливу інформаційного простору на ціннісні орієнтації молодого покоління набуває в умовах аксіологічної революції, адже з його допомогою можна як вирішувати проблеми, протиріччя та перешкоди на шляху успішної інтеграції України в світове співтовариство, так і загострювати їх.

У класичному політологічному розумінні мас-медіа (від лат. «mass» – маса, чисельний і «medius» – середній, нейтральний) – це «періодичні друковані видання та інші форми розповсюдження інформації, спрямовані на охоплення необмеженого кола осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх про події і явища у світі, конкретній країні, певному регіоні, а також на виконання спеціальних соціальних функцій» [146, с. 217]. У контексті суб'єкт-об'єктної взаємодії мас-медіа, на нашу думку, слід розглядати не як суто інформативний інститут, а як комунікативний, тобто такий, що забезпечує зворотній зв'язок між розповсюджувачем інформації (ЗМІ) і її реципієнтом (в нашій ситуації – молоддю). Український вчений, психолінгвіст О. Холод називає масовою комунікацією «процес розповсюдження соціальної інформації». Він зазначає, що «засобами масової комунікації є преса, радіо, телебачення, телефон, телеграф, а спілкування людей як членів «маси» здійснюється за допомогою технічних засобів» [109, с. 41]. Тобто ЗМІ в системі масової комунікації є інструментами, що забезпечують зв'язок з соціумом. Це технології і

інститути, через які централізовано поширюється інформація й інші форми символічної комунікації великим, гетерогенним і географічно розсіяним аудиторіям; одна з істотних форм поширення і буття масової культури [96, с. 308]. Формат, власне, нашого дослідження спонукає під мас-медіа вважати засоби масової комунікації (ЗМК), і розглядати їх наступним чином: це сукупність каналів зв'язку (преса, радіомовлення, телебачення, Інтернет, зовнішня реклама, телефон, телеграф та ін.) між соціально-політичними інститутами та молоддю, за допомогою яких формується свідомість молоді і відбувається взаємна трансмісія цінностей.

В структурі всіх масових комунікацій найбільшу роль у формуванні політичних цінностей та орієнтацій молоді відіграють телебачення, радіо та преса. При цьому серед дослідників не існує єдності стосовно того, чия роль є найбільш впливовою. Наприклад, французький філософ Ж. Бодрійяр писав, що телебачення «виявляється справжнім простором існування, яке сприймається як отримувач і розподільник, як простір сприйняття і операцій, що контролює екран і термінал, який може бути наділений телематичною владою, тобто здатністю регулювати що завгодно на відстані» [235, с. 128]. Натомість український вчений Б. Потятиник вважає, що більш ефективним та незаангажованим джерелом інформації є преса. Зокрема, перевага преси в порівнянні з телебаченням полягає в тому, що: «газету, книгу чи журнал можна перечитати, відкласти, подумати, повернутися до прочитаного ще раз, звірити прочитане з іншими джерелами, сформулювати відповідь. Тобто усе те, чого немає в телебаченні... Тому текст поки що – найкращий спосіб закинути в мозок інформацію» [150, с. 24–25]. Відтак, на наш погляд, достатньо принциповим завданням для сучасного українського політикуму є модернізація впливу найбільш популярних мас-медіа на формування масової аудиторії в контексті формування засад зовнішньої політики. Особливої уваги слід надавати вдосконаленню механізмів висвітлення якісної, правдивої та об'єктивної інформації, яку окремі ЗМІ пропонують молодіжній аудиторії. У сучасній Україні, вважає український дослідник О. Поляруш,

система мас-медіа в ідеальних умовах повинна забезпечити виконання таких соціально-регулятивних завдань: забезпечення гармонійного та всебічного розвитку особистості, збереження культурно-історичної самобутності, загальносуспільних цінностей; ефективне протистояння інформаційній експансії ззовні, забезпечення інформаційно-психологічної безпеки громадян; отримання громадянами об'єктивної інформації, цілісної збалансованої картини розвитку країни та суспільства; забезпечення зворотного зв'язку між державою та суспільством; засвоєння громадянами демократичних цінностей [149, с. 96–97].

Як соціальний інститут, мас-медіа виконують також ряд функцій, за допомогою яких відбувається їх інтеграція в сферу політичних відносин. Функції мас-медіа потрібно розглядати в двох взаємозв'язаних площинах. По-перше, як конкретний вид діяльності засобів масової комунікації в суспільстві; по-друге, як цінність, яку має їх діяльність для споживача. Аналізуючи ці дві площини, російський політолог М. Назаров виділяє такі функції мас-медіа на рівні суспільства: *інформаційна* (інформування про події та умови життя в суспільстві та в світі; інформаційне забезпечення інноваційних процесів); *соціального зв'язку* (коментування та інтерпретація того, що відбувається; підтримка існуючих норм та владних відносин; соціалізація; координація соціальної активності, формування суспільної згоди); *забезпечення спадкоємності* (вираз зразків домінуючої культури, забезпечення «пізнаваності» субкультур, нових культурних напрямків; підтримка сукупності соціальних цінностей); *рекреативна* (створення можливостей для забезпечення відпочинку та розваг; зниження соціальної напруги); *мобілізації* (організація кампаній у зв'язку з актуальними цілями в політиці, економіці, соціальній сфері) [129, с. 14–16].

Поряд з цим, слід особливого значення надавати функціям ЗМІ в міжнародному просторі, а саме їх можливостям формувати міжнародний імідж країни, забезпечувати інформаційну безпеку, підтримувати світовий порядок тощо. Глибше узагальнити функції ЗМІ у сфері реалізації зовнішньої

політики держави спробував американський політолог П. О'Хеффернан. Зважаючи на глобальні тенденції в інформаційному полі, та розглядаючи геополітичні мотиви діяльності США в світовій політиці, дослідник характеризує роль ЗМІ в цій сфері наступним чином:

- науково-технічний прогрес в інформаційному полі створив насправді глобальну аудиторію;

- ЗМІ пропонують для широкого громадського обговорення глобальні проблеми (охорона навколишнього середовища, заборона зброї масового знищення, СНІД, біженці, торгівля наркотиками);

- ЗМІ виступають потужним джерелом і ретранслятором інформації;

- мас-медіа визначають перелік питань для обговорення і прийняття рішень урядом у сфері зовнішньої політики;

- ЗМІ виконують попереджувальну функцію, якою користується уряд країни для інформування про свої наміри керівництво інших держав;

- національні мас-медіа можуть бути використані іноземними країнами для впливу на зовнішньополітичну стратегію країни [243, с. 37–53].

Таким чином бачимо, що ЗМІ в умовах глобалізаційних процесів ХХІ ст. отримують надто широкі можливості як у формуванні зовнішньої політики держави, так і у формуванні відповідного типу громадянина. Зважаючи на таку вагу в політиці, ЗМІ часто називають «четвертою гілкою влади». Інформаційна влада, на думку С. Дацюка, належить ЗМІ не згідно з її юридичною чи політичною інституалізацією, а за правом ініціативи гри на випередження, що дає змогу породжувати нові тенденції впливу на суспільну думку. Така влада в суспільстві є найсильнішою, тому що це влада новизни і єдності самої реальності» [46]. Вважаємо, що формування зовнішньополітичних стереотипів в масовій свідомості української молоді, а відтак і виникнення біполярності геополітичних поглядів відбувалося головним чином внаслідок передвиборчих баталій останніх років та підкріплювалося специфікою діяльності мас-медіа в цих процесах. А

головною специфікою функціонування українських медіа є їх кланово-олігархічна природа походження, тобто приналежність певним фінансово-політичним групам впливу. «Надлишкова формалізація інформаційної складової демократії з обмеженням кола учасників-суб'єктів інформаційного суспільства робить це суспільство нестабільним і зовні залежним», вважають С. Телешун та А. Журавльов [197, с. 126] Це все наслідки недосконало здійсненого, на наш погляд, процесу демократизації інформаційного простору і лібералізації економіки.

В радянський період всі ЗМІ належали державі, а журналістська діяльність здійснювалася в строгій відповідності із ідеологічними задачами КПРС, існувала чітка система цензури і дозування інформації, спрямована на комуністичне виховання молоді. Після розпаду СРСР, у зв'язку з побудовою ринкової економіки, поступово почав формуватися ринок інформаційних послуг. Внаслідок процесів демократизації широко розповсюдилася свобода слова й інформаційне навантаження ЗМІ набуло ознак плюралізму. Медіа-простір досить швидко заповнили приватні теле- та радіостанції, які пропонували молоді новий інформаційний продукт, тому і користувалися широким попитом глядацької аудиторії. Відтак сьогодні серед усього розмаїття засобів масової інформації важко віднайти такий, контрольним пакетом акцій якого не володіла б якась фінансово-промислова група. Характерно, що інформаційне наповнення таких ЗМІ суттєво відрізняється від державних, а головною їх метою, поряд із отриманням прямих прибутків від реклами, є довгострокова перспектива впливу на масову свідомість з метою завоювання влади. Тому вже традиційним явищем в українській політиці стала інформаційна пропаганда «східного курсу» розвитку лівими політичними силами на противагу «прозахідного» вектору розвитку, що його декларують представники правих політичних течій через мережу «своїх» мас-медіа. Під час виборів ЗМІ, замість того щоб залишатися засобами інформування населення, займають позицію конкуруючих таборів та виконують агітаційні та іміджмейкерські функції. Це, на нашу думку, є

принциповою стратегічною помилкою всіх лідерів і конкуруючих політичних сил, яка слугує підвалиною до регіональних протиріч, адже акцентування уваги громадськості на тих питаннях, які апріорі не мають однозначної відповіді, є конфліктогенним чинником, який в кінцевому результаті може призвести до розколу українського суспільства.

Поряд із комерціалізацією інформаційного простору існує ряд інших проблем, що впливають на формування зовнішньополітичних орієнтирів молоді. Це, передусім, вважає Н. Пробийголова, «роздержавлення преси, нерівномірний розподіл фінансової підтримки з боку владних структур, зростання кількості періодичних видань, зниження тиражів та деукраїнізація вітчизняного інформаційного простору» [168, с. 59]. Незважаючи на те, що заборона цензури прописана у декількох Законах України, вона і досі практикується в країні. Діяльність журналістів часто обмежується їхніми роботодавцями та власниками видань, телерадіокомпаній. Багато журналістів є заангажованими, добровільно піддаються впливу, отримуючи за це відповідну матеріальну нагороду. Більше того, нестабільні економічні умови і низький рівень демократичної культури є серйозною загрозою свободі слова, тому що в таких умовах, мас-медіа стають легким здобутком могутніх політичних, економічних та інших інтересів і стають інструментом для боротьби за владу та зведення рахунків [17, с. 79]. У такій ситуації молодь як реципієнт не отримує актуальної, незаангажованої інформації, а «споживає вторинний інформаційний продукт», тобто факти у вигідній для інформатора, але не для споживача, інтерпретації. Тому сьогодні необхідно шукати демократичні механізми модернізації інформаційного простору, відповідно до яких ціннісна парадигма молоді формуватиметься з урахуванням ментальних, етичних, моральних та культурних цінностей, а пріоритетним напрямом інформаційної підтримки зовнішньополітичного курсу стане поширення в мережі ЗМІ меседжу про формування позитивного іміджу країни на міжнародній арені шляхом консолідованої пропаганди національних інтересів, здобутків і цінностей. Вважаємо, що формування

зовнішньополітичних орієнтирів молоді під впливом мас-медіа можна реалізувати за допомогою таких кроків:

1. Здійснювати консолідовану інформаційну пропаганду виключно «проукраїнського» (не «просхідного» чи «прозахідного») напрямку зовнішньополітичного розвитку.

Виражаючи і формуючи громадську думку, засоби масової інформації, з одного боку, акумулюють досвід і волю мільйонів, а з іншого – впливають не тільки на свідомість, а й на вчинки, групові дії людей [148, с. 438]. Виходячи з цього, мас-медіа можуть здійснювати двоякий вплив на молодь в сфері соціально-політичних процесів: спонукати молодих людей до змін, ініціюючи соціальні заворушення, або навпаки – формувати ілюзію стабільності та спокою, як це відбувається сьогодні; можуть пропагувати європейські цінності, або навпаки – створювати інформаційний вакуум із пріоритетом пострадянських ціннісних орієнтацій. О. Холод розглядає ЗМІ в системі мас-медіа як психолінгвістичний інструмент, тому що вплив на психічно – масову свідомість ЗМІ здійснює через лінгвістичні структури і процеси. «Саме психолінгвістичні інструменти ЗМІ є складовими системи масової комунікації. ЗМІ можуть ефективно замінювати зміст подій, надавати подіям особливого вектора. Іншими словами, ЗМІ при поданні інформації про громадянське суспільство набувають функції регулятора масовою свідомістю» [109, с. 71]. Від того, як часто і з якою оцінкою (позитивною чи негативною) в ефірі телерадіокомпаній чи на шпальтах газет згадується той чи інший вектор зовнішньополітичного розвитку, за великим рахунком, залежить стан молодіжної свідомості з цього питання. Тому, переконані, за допомогою специфічних прийомів впливу на маси, які використовуються засобами мас-медіа в процесі виготовлення і подання споживачеві інформаційного продукту, потрібно в довгостроковій перспективі формувати відповідний тип політичного мислення молодого покоління щодо зовнішньої політики.

В ефірному телевізійному просторі прикладом маніпулятивних технологій може бути передача «5 елемент», яка транслювалася одним із найбільш популярних телеканалів «1+1» в період президентської передвиборної кампанії 2004 року. Ведучий даної телепередачі В. Піховшек, здійснюючи, нібито, об'єктивний інформаційно-публіцистичний аналіз, пропонував масовій аудиторії меседж про недосконалість та хибність здійснюваних кандидатом на пост Президента В. Ющенком кроків у напрямку євроінтеграції. Водночас, глядачам не пропонувалося альтернативної позиції інших кандидатів, а просто поширювалася одностороння критика. При цьому, соціологічні дослідження того часу вказували, що більшість молодих громадян пріоритетним напрямом зовнішньої політики вважали саме «рух до Європи» [189, с. 37]. Відтак можна зробити висновок, що цей інформаційний продукт був реалізований на замовлення певних фінансово-політичних груп впливу і мав на меті методами «прихованої реклами» та «чорного піару» деморалізувати в очах виборця одного з кандидатів для формування позитивного іміджу іншому. Тому, зважаючи на існуючий в українському суспільстві високий рівень політичної конфліктності, сьогодні актуальним завданням для політичної еліти є напрацювання алгоритму реалізації стратегічного зовнішньополітичного курсу України за допомогою мас-медіа, який, на наш погляд, повинен в довгостроковій перспективі забезпечити такі кроки: по-перше, визначення національних пріоритетів України і побудова на їх основі актуальної стратегії зовнішньополітичного розвитку у вигляді доктрини чи концепції; по-друге, презентація сформованої концепції для широкого громадського обговорення і подальше доопрацювання з урахуванням отриманих пропозицій населення і фахівців; по-третє, формування консолідованого погляду громадськості на запропоновану концепцію шляхом напрацювання демократичних механізмів регулювання простору ЗМІ і поширення якомога більшої кількості позитивних меседжів навколо цього питання. Вважаємо, що дієвими механізмами реалізації останнього пункту

могли б стати: а) закріплення на законодавчому рівні інформаційного супроводу реалізації зовнішньої політики; б) узгодження діяльності прес-служб органів державної влади, що відповідають за зовнішню політику (адміністрація Президента, ВРУ, МЗС, Міністерство Оборони та ін.) щодо відповідності інформаційного наповнення медіа простору про свою діяльність реальному стану речей; в) формування міжвідомчої аналітичної структури, яка б здійснювала моніторинг громадської думки молоді щодо зовнішньополітичних стратегій держави, аналізувала отримані результати та пропонувала конкретні інформаційні заходи для формування позитивного іміджу зовнішньополітичних прагнень України в очах суспільства; г) відображення у інформаційному просторі єдиної, консолідованої позиції всіх публічних осіб, які виступають від імені держави щодо перспектив міжнародної інтеграції. Публічні суперечки, непослідовність вчинків і неузгодженість публічних висловлювань у ЗМІ є неприпустимими; д) розповсюдження серед молоді думки, що напрям зовнішньої політики України є виключно «проукраїнським» і спрямованим на реалізацію національних інтересів. Подолання «проросійських» і «прозахідних» рудиментів в медіа-просторі; е) розвиток в журналістів почуття моральної відповідальності за свідоме поширення неправдивої інформації або перекручування фактів щодо зовнішньої політики і здійснення громадського контролю за їх діяльністю; є) запровадження відповідної міри покарання для ЗМІ та журналістів, діяльність яких чітко спрямована на розпалювання міжнаціональної, міжетнічної чи міжрелігійної ворожнечі, що виникла на основі конфліктів зовнішньополітичних інтересів; ж) створення чітких правил гри для ЗМІ під час виборчого процесу, зокрема дотримання прозорості і неупередженості в наданні платних чи безоплатних послуг з розміщення політичними силами агітаційних матеріалів, неприпустимість надання будь-яких переваг для певної політичної партії або кандидата на виборну посаду, рівність можливостей всіх кандидатів у придбанні ефірного часу, та ін.

2. *Формувати позитивний імідж країни на міжнародній арені.*

У сучасних умовах глобалізаційних процесів для кожної країни важливим кроком міжнародного становлення є вигідне позиціонування себе в міжнародних та іноземних ЗМІ. Імідж країни – це «сукупність емоційних і раціональних уявлень, що витікають із співставлення всіх ознак країни, власного досвіду і чуток, які впливають на створення певного образу» [186, с. 175]. Британський вчений С. Анхольт з цього приводу зазначає, що «в глобальному світі кожне місто, регіон, країна повинні конкурувати за туристів, інвестиції, довіру, репутацію і пошану з боку світових ЗМІ. Імідж країни – це її конкурентна перевага. Брендінг країни (під цим терміном вчений має на увазі формування іміджу (бренду) країни в світі – уточнено автором – А. М.) – це стратегічний підхід до розвитку цієї переваги і бачення того, куди країна може рухатися» [3, с. 50–51]. Особливо актуальною ця проблема є для країн, що розвиваються, адже внаслідок нестабільності економічної та соціально-політичної ситуації кількість негативної інформації про країну в інформаційному просторі інших країн суттєво перевищує кількість позитиву, що є суттєвою перешкодою як для налагодження ефективної міжнародної співпраці в різних сферах (економіка, політика, освіта, туризм та ін.), так і для стабілізації внутрішньополітичної ситуації.

«Імідж країни, проєктований у зовнішній світ, вважає українська дослідниця О. Короткова, справляє значний вплив на її населення: як успішні кампанії з корпоративного брендінгу посилюють командний дух компанії, так і правильно організована кампанія з національного брендінгу об'єднує націю, породжує національну гордість, відчуття причетності пересічних людей до важливої справи досягнення загальних ідеалів» [85, с. 264]. У контексті формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді популяризація бренду країни в світі може стати важливим кроком на шляху консолідації нації і самоствердження патріотичності українців, поштовхом для розвитку почуття гордості за країну, яку знають і поважають інші учасники світового політичного процесу.

Одним із важливих показників міжнародного іміджу країни є характер відображення інформації про неї в провідних закордонних мас-медіа. Своєрідний щорічний рейтинг країн будує американська компанія East West Communications на основі аналізу позитивних і негативних згадувань про країну в закордонних ЗМІ. Відповідно до результатів цього дослідження, за підсумками 2011 року Україна з 200 країн посідає 191 позицію, в той час як, наприклад, в 2008 році ця позиція була 50 [245]. Вважаємо, що таке місце в рейтингу, відображає дві речі: по-перше, неспроможність владної еліти запропонувати та відстоювати консолідовану позицію щодо головних питань зовнішньої політики країни і, по-друге, нездатність забезпечити належне відображення інформації про Україну в закордонних і міжнародних мас-медіа.

Сьогодні про нашу країну в світі дізнаються в основному через закордонні ЗМІ, зокрема, через російські пресу і телебачення, і зовсім рідко через мережу Інтернет, яка в умовах тотальної інформатизації є надпотужним комунікативним інструментом. Вітчизняні мас-медіа досі суттєво не представлені в міжнародному медіа просторі, що робить надто складним, а іноді й неможливим процес ефективного, своєчасного і незаангажованого інформування про події всередині країни. В масовій свідомості громадян більшості країн світу Україна існує у вигляді своєрідного кліше «молодшого брата РФ», а головними міфологемами, з якими її ідентифікують, є: «аварія на Чорнобильській АЕС», «корупційність чиновників», «неефективність демократії», «відсутність стратегії загальнонаціонального розвитку» та ін. За таких умов головним завданням ЗМІ в процесі побудови міжнародного іміджу України повинно стати подолання глибоко вкорінених стереотипів про себе як про країну «третього сорту». На наш погляд, окрім модернізації системи економічних і соціально-політичних відносин, це можливо зробити за допомогою таких механізмів: а) створити спеціальне інформаційне агентство на кшталт «Інформаційного агентства США» (United States Information Agency, USIA), на яке можна було б покласти такі функції:

роз'яснення зовнішньополітичних прагнень України для світової громадськості; інформування про національні інтереси і цінності; розширення діалогу між українськими компаніями та їх партнерами за кордоном; здійснення постійного моніторингу іноземних мас-медіа щодо аналізу інформаційних згадувань про Україну; б) розробити при міністерстві закордонних справ електронний веб-портал, на якому були б широко представлені відомості про засади зовнішньої політики України. Головний акцент слід зробити на створенні зрозумілої структури сайту та повноти його наповнення (вичерпність і лаконічність інформації, наявність мультимедійних матеріалів – аудіо, відео, фотографій, наявність прес-релізів для журналістів про резонансні події, інформацію про брифінги тощо). Обов'язково забезпечити переклад інформації на сайті на найбільш розповсюджені в світі мови; в) забезпечувати і всіляко підтримувати інформаційну наявність українських економічних інтересів у всесвітній мережі Інтернет, сприяти створенню інформаційних веб-сторінок для українських компаній, робити особливий акцент на формуванні позитивного іміджу в світі найбільш відомим українським брендам, рекламувати українського товаровиробника; г) сприяти відкриттю представництв українських ЗМІ в інших країнах світу, забезпечувати їх конкурентоздатність у міжнародному інформаційному просторі; д) сприяти створенню електронних бібліотек, інформаційних агенцій, веб-сторінок для закладів культури і освіти. Забезпечувати переклад україномовних сайтів найбільш поширеними іноземними мовами; е) підвищувати професіоналізм вітчизняних журналістів, стимулювати засвоєння ними іноземних мов та усвідомлення необхідності працювати в національних інтересах, адже «призначення журналістики, - зазначає філолог С. Квіт, - впливає з медіативної ролі ЗМІ у суспільстві, необхідності слугувати суспільному інтересові та обслуговувати потреби своєї аудиторії» [73, с. 122]. є) створювати інформаційно-культурні центри України в інших країнах, особливо там, де існує велика діаспора українців, і сприяти відкриттю таких

центрів інших країн в Україні. Приклад – «Український інформаційно-культурний Центр в німецькому місті Дюссельдорфі», заснований у 1998 р., мета якого – популяризація української культури і традицій в Німеччині, забезпечення взаємозв'язку між громадами двох країн;

3. *Забезпечувати молоді відкритий доступ до інформації.*

Процес напрацювання органами державної влади зваженого і визнаного молоддю курсу зовнішньополітичного розвитку на пряму пов'язаний із забезпеченням права громадян на інформацію. Критичний рівень недовіри громадян до влади може бути подоланий якраз шляхом запровадження загальнодоступності інформації про діяльність владних структур в усіх сферах життєдіяльності. Важливим і життєво необхідним принципом здійснення права людини на інформацію є надання гарантій з боку органів державної влади та спецслужб стосовно доступу громадян до офіційної інформації, а також законодавчого визначення виняткових випадків обмеження доступу до інформації. Врегулювання правових і політичних механізмів доступу до публічної інформації слугуватиме гарантією виконання одного із фундаментальних принципів демократії – принципу гласності і публічності влади. Відповідно до статті 19 «Міжнародного пакту про громадянські та політичні права», головними принципами діяльності держави в сфері доступу до інформації мають бути:

1. Принцип максимального розкриття (вся інформація публічних органів влади підлягає оприлюдненню, окрім обґрунтованих винятків необхідності заборони такого оприлюднення);

2. Обов'язок оприлюднювати (публічні органи влади зобов'язані оприлюднювати основну інформацію);

3. Стимулювання відкритості уряду (публічні органи повинні дієво сприяти відкритості діяльності уряду);

4. Обмежена сфера винятків закриття доступу до інформації (винятки повинні бути визначені законом, їх обґрунтування має бути чітким і змістовним, із врахуванням фактору «наявності шкоди» і «суспільного

інтересу»);

5. Спрощена процедура доступу до інформації (інформаційні запити повинні опрацьовуватися швидко і справедливо; перегляд відмов у задоволенні запитів повинен бути доступним і незалежним);

6. Витрати (розмір плати за надання інформації не повинен ставати для осіб перешкодою в отриманні інформаційних запитів);

7. Відкритість засідань (засідання публічних органів повинні бути відкритими для громадськості);

8. Розкриття інформації створює прецедент (закони, які суперечать принципу максимального розкриття інформації, повинні бути змінені або скасовані);

9. Захист інформаторів (особи, які повідомляють інформацію про правопорушення (інформатори), повинні бути захищені) [247].

До недавнього часу в Україні доступ до інформації регламентувався винятково Законом України «Про інформацію» [160], який стосувався загальних правових аспектів інформаційної діяльності. На думку експерта Ради Європи Г. Єдерблом, «це призвело до плутанини щодо прав і обов'язків громадян і органів влади, а надто в ситуаціях, у яких ідеться про доступ до офіційної інформації: тут Закону України «Про інформацію» бракувало належного визначення концепції офіційної інформації, тож важко було вірно з'ясувати справжній обсяг цього права» [54]. Однак 5 квітня 2011 р. вступив в дію Закон України «Про доступ до публічної інформації», який визначає «порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень та становить суспільний інтерес» [153, с. 15]. Прийняття даного документу є важливим кроком на шляху до реалізації права людей на інформацію, однак в умовах правового нігілізму існують суттєві побоювання стосовно того, наскільки ефективно даний закон буде виконуватися на практиці.

Втім, в Україні права молодих громадян на доступ до інформації порушуються не лише через недосконалість нормативно-правового

регулювання. Існує ряд інших перешкод, серед яких найважливішими є: небажання політико-економічних лобістських груп впливу афішувати справжні мотиви та цілі своєї діяльності, існування законодавчих обмежень радянського зразка щодо доступу до офіційних документів, низький рівень кваліфікації чиновників державного управління і місцевого самоврядування, котрі не знають і не виконують вимог законів щодо публічності, та ряд інших. У даному контексті одним із компонентів формування ціннісних орієнтацій молоді щодо зусиль України у зовнішній політиці повинно стати напрацювання дієвих механізмів забезпечення їй відкритого доступу до інформації (офіційної, статистичної, правової, соціологічної тощо) тих державних установ, які відповідають за реалізацію зовнішньої політики. Схиляємось до думки, що ефективно реалізувати це право можна, дотримуючись таких правил: а) сумлінно дотримуватися положень ЗУ «Про доступ до публічної інформації», ввести юридичну відповідальність для чиновників, які перешкоджають доступу молоді до інформації шляхом неправомірного застосування грифів обмеження доступу до інформації («Опублікуванню не підлягає», «Не для друку», «Для службового користування»); б) розробити механізми позасудового оскарження порушень права на інформацію, які відсутні в українському законодавстві, однак є вимогами міжнародних організацій з моніторингу у сфері протидії корупції; в) створити алгоритм подання особою запиту до розпорядника на отримання інформації із зразками, формами, бланками з метою спрощення процедурних формальностей; г) запровадити ефективні механізми інформування громадськості про діяльність органів державної влади в сфері зовнішньої політики. Широко впроваджувати інформаційні технології, розміщувати вичерпну інформацію про свою діяльність в мережі Інтернет.

Таким чином, чесна та прозора влада шляхом дотримання цих принципів виконуватиме свій прямий обов'язок – забезпечувати публічність своїх дій через налагодження діалогу з громадськістю на всіх етапах прийняття рішень. Постійний доступ до об'єктивної, повної, точної,

незаангажованої, зрозумілої інформації про діяльність органів державної влади та її посадових осіб повинен стати запорукою формування успішного діалогу «молодь-держава». В контексті визначення молоддю оптимального вектора зовнішньополітичного курсу держави потрібно надати їй можливість альтернативного вибору, пріоритетність чи другорядність якого вона визначить завдяки об'єктивному аналізу різних джерел інформації.

4. Підвищувати рівень медіа-освіти молоді.

Завдяки діяльності мас-медіа в сфері публічної політики, можна не тільки маніпулювати молодіжною свідомістю, формувати електоральні симпатії чи вектори зовнішньополітичного курсу в свідомості молодих громадян, але й взагалі будувати певний тип громадянина в довгостроковій перспективі. На думку Н. Пробийголови, «ЗМІ формують і визначають публічну сферу, через яку відбувається взаємодія між владою і громадянами, які її обирають. Мас-медіа є засобом залучення населення до політичного життя через сприйняття політичної інформації, залучення до політичних процесів, що відбуваються в суспільстві, і водночас справляють вплив на процеси політичної соціалізації молодого покоління» [168, с. 58]. Тому важливою складовою сприйняття молоддю суспільно-політичної інформації є рівень її політичної освіченості та громадянської компетентності, тобто можливості свідомо і зважено аналізувати подану інформацію і робити правильні висновки, а не піддаватися прямому впливу, перетворюючись в «сіру масу». Тому, розмірковуючи про роль мас-медіа в процесі політичного виховання молодих людей, слід, насамперед, докладати максимальних зусиль для побудови ефективної їх взаємодії з великими обсягами інформації, що пропонуються пресою, телебаченням, мережею Інтернет тощо. Іншими словами, молодь потрібно навчити об'єктивно і незаангажовано сприймати політичну інформацію, тобто розвивати медіа-освіту.

У контексті зовнішньополітичної інтеграції ключовим завданням ЗМІ в сфері медіа-освіти повинно стати закріплення в свідомості молодої людини фундаментальних цінностей держав сталої демократії: парламентаризму,

виборності, свободи слова та вибору, участі в управлінні країною тощо. Особливо важливим це питання є контексті приєднання України до Болонського процесу, де медіа-освіта – окремий напрям навчально-виховного процесу. О. Барішполець вважає, що основними завданнями медіа-освіти є: підготувати нове покоління до життя в сучасних інформаційних умовах, до сприйняття різної інформації, навчити людину розуміти її, усвідомлювати наслідки її впливу на психіку, опановувати способи спілкування на основі невербальних форм комунікації за допомогою технічних засобів [9, с. 164]. На нашу думку, підвищення ефективності формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді засобами медіа-освіти можливе за допомогою реалізації таких практичних кроків: а) розробка силами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України комплексної державної програми медіа-освіти, в якій буде окреслено головні критерії відбору, систематизації та дозування політичної інформації (в тому числі щодо зовнішньої політики) та ключові принципи і шляхи підвищення політичної освіченості молоді; б) впровадження курсу медіа-освіти для включення в шкільну програму навчання з подальшим глибшим вивченням у вищих навчальних закладах. Особливо актуальним є запровадження такого предмету в процесі підготовки фахівців соціально-гуманітарного, юридичного профілів та журналістів; в) модернізація освітньої діяльності безпосередньо самих мас-медіа, які випускають в ефір певний політичний інформаційний продукт, підвищення фахової компетентності журналістів, аналітиків і політологів, котрі висвітлюють події суспільно-політичного характеру; г) організація і проведення науково-практичних конференцій для молодіжного контингенту з метою ознайомлення їх із проблемою негативного впливу мас-медіа на політичну свідомість молоді, підвищення її інформаційної обізнаності, формування критичного мислення; д) створення системи спеціальних навчальних та консультативних центрів при навчальних закладах різного рівня акредитації, що допомагатимуть молоді самим чи з допомогою батьків отримати базові уявлення про інформаційний простір та

про головні механізми впливу на масову свідомість (реклама, PR, медіаконструювання тощо). Організація так званих курсів «медійної грамотності».

Зважаючи на подальший стрімкий розвиток інформаційного простору та беручи до відома гостру необхідність формувати позитивний імідж країни в міжнародному середовищі, можна стверджувати, що становлення зовнішньополітичних орієнтацій молоді повинно стати одним з ключових напрямів консолідації нації і формування стратегії зовнішньополітичного розвитку. Переконані, це відбудеться за умови об'єднання зусиль сім'ї, держави, молодіжних організацій, ЗМІ та закладів освіти навколо вибору оптимальних форм, методів, принципів та шляхів виробництва, подання та реалізації інформаційних продуктів. Особливо актуальним в контексті зовнішньополітичних орієнтацій молоді є більш широке розповсюдження засобами мас-медіа міжнародних політичних цінностей, норм міжнародного права, формування в молоді базових знань стосовно таких головних його принципів, як: принцип суверенної рівності держав, незастосування сили і погрози силою, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності держав, мирного рішення міжнародних суперечок, невтручання у внутрішні справи, загальної поваги прав людини, самовизначення народів і націй, співробітництва, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань тощо.

3.3. Шляхи формування активної громадянської позиції молоді щодо визначення пріоритетів зовнішньої політики України

Сучасний етап розвитку України як незалежної держави можна вважати своєрідною точкою біфуркації в процесі еволюції українського суспільства. Сьогодні, після двадцяти років суспільних трансформацій, в самостійне життя вступає молодь, яка народилася вже у вільній і незалежній державі. «Особливістю свідомості сучасної молоді є те, що вона формувалася вже в умовах, коли існувала незалежна Українська держава, коли ідеї

національного відродження вже сприймалися не як переконання купки дисидентів, а як домінуюча в суспільстві ідеологія» [22, с. 26]. Нове покоління, яке не обтяжене догмами минулого, повинно мислити зовсім іншими категоріями – державницькими, патріотичними, із почуттям громадянської відповідальності. Відтепер характер національного самоствердження має бути чітким послідовним, здійсненим людьми з твердим розумом та потужною силою волі. Водночас, цей період об'єктивно накладає на українську молодь нові обов'язки та політичну відповідальність за своє майбутнє. Тепер український науковий, політичний і економічний бомонд, як, втім, і вся громадськість не зможе перекидати відповідальність за власні невдачі на «пережитки соціалізму», залишки командно-адміністративної системи та інші фактори. Тому сьогодні, як ніколи, актуальним є пошук шляхів формування активної громадянської позиції сучасної молоді та виховання такого майбутнього покоління, яке забезпечить Україні гідне місце в світовому просторі.

На жаль, так склалося історично, що ані український істеблішмент, ані громадськість, ані молодь ніяк не напрацюють єдиного розуміння подальшого геополітичного майбутнього України. Іntenції стосовно цього питання часто набувають крайніх проявів антагонізму. З'ясовуючи причини невдач українського політикуму на шляху інтеграції України в світовий простір, український соціолог Ю. Саєнко вважає, що «в обтяжливих умовах внутрішніх спротивів і протистоянь, ситої європейської байдужості і російської неоімперської агресивності наша система корумпованої влади і олігархічно-кланового парламентаризму демонструють нехіть/неспроможність, рішуче і конструктивно розв'язати дві взаємопов'язані проблеми інтеграції:

1. проблему внутрішньої національної інтеграції: створити структури і діючі механізми вертикальних моделей консолідації нації; у середовищі влади – між Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, секретаріатом Президента і місцевими органами влади; у громадянському

середовищі – між людьми різних етносів, релігійних організацій, соціокультурних та політичних традицій, звичаїв та поглядів; у єдиному національному консенсусі й взаємодії між системою влади й усіма верствами та групами громадян – діалог і взаємозв'язок влада/народ;

2. *проблему інтеграції в середовище міжнародної спільноти*: стати повноправним, адекватним і ефективним учасником міжнародних процесів, активно і результативно обстоюючи власні інтереси та розбудовуючи загальнолюдський природоузгоджуючий світ – стати і бути прийнятним гравцем на світовій мапі [178, с. 371].

Як наслідок, можемо стверджувати, що головна перешкода успішної інтеграції України до світового співтовариства – невдало здійснена внутрішня політика. А головна причина не в тому, що пріоритетність векторів розвитку з часом змінюється, а в тому, що навколо цих питань штучно створюються протиріччя і стара номенклатура не бажає шукати тої ідеї, яку можна було б інтерпретувати як консолідуючу для нації і яка б зупинила розкол українського суспільства. На наш погляд, розв'язання цих проблем буде завданням молодого покоління, тому становлення відповідного типу молоді особистості з активною громадянською позицією є нагальною вимогою сьогодення. В ідеальних умовах держава повинна вкладати в молодь значні інвестиції у вигляді освіти, соціального забезпечення та культурного виховання. Відповідно, через деякий час, у неї будуть всі передумови для того, щоб отримати «прибуток» у вигляді професійних працівників – молодих фахівців, спеціалістів різних профілів, науковців, які, без перебільшення, виступатимуть генератором економічного, соціального, інтелектуального та політичного розвитку держави. В зовнішній політиці це має бути діяльність, спрямована на те, щоб враховувати зовнішньополітичні інтереси молоді: надавати їй ширшу можливість отримувати освіту за кордоном, сприяти обміну студентською молоддю між різними країнами, розширювати туристичну інфраструктуру, забезпечувати суттєву підтримку українцям за кордоном та ін. У внутрішній – створення умов для

максимально комфортного проживання молодих громадян на території країни, пошук механізмів створення такої соціально-економічної, політичної та культурно-духовної ситуації, яка б дозволила молоді інтегруватися у міжнародні структури не через безвихідь, а об'єктивно і тверезо враховуючи всі «за» і «проти», відстоюючи національний інтерес. Очевидно, що зовнішньополітичний вибір має забезпечити не політична еліта, а перш за все пересічний громадянин.

Тому «при усій значимості зовнішньополітичних чинників,- вважає О. Балакірева, - пріоритетне значення має усвідомлення громадянами України (або принаймні їх переважною більшістю) самоцінності власної держави та її інститутів. Однак це усвідомлення відбувається в непростих умовах економічної руїни та помітного зменшення опікування державою власних громадян, що, в свою чергу, помітно впливає на самосвідомість та процеси соціальної адаптації молодих людей» [8, с. 173]. Стосовно цього С. Телешун зазначає, що «вступ до будь-якої євроструктури залежить не тільки від волі, розуму і менеджерських здібностей політичної еліти, а насамперед від бажання пересічного платника податків, який власними грошима та розумом забезпечить європейський вибір України [199, с. 24]. Відтак, для того щоб молодий громадянин, котрий вступає в самостійне життя, віддавав частину своєї економічної та політичної свободи на користь зовнішньополітичного вибору держави, вона повинна забезпечити його необхідними умовами для життєдіяльності і самореалізації. Це потрібно для того, щоб молодь усвідомлювала, що про неї дбають, від неї щось залежить, її думку враховують під час прийняття стратегічних рішень.

Досліджуючи проблему формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді та їх впливу на становлення геополітичної стратегії держави, потрібно, на наш погляд, враховувати ряд ключових аспектів існування молоді особистості в політичному просторі: політико-ідеологічне самовизначення, політичну активність, громадянську позицію та національну свідомість. Взаємодія цих факторів сприяє розвитку активної громадянської позиції

молоді, яка характеризує зміст взаємовідносин людини і держави. На думку українського дослідника Т. Романіва, через активну громадянську позицію «виражається та реалізується рівень соціальності особистості, тобто глибина й повнота її зв'язків з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт соціальних відносин» [174, с. 93]. Активна громадянська позиція визначається небайдужістю до майбутнього своєї країни, поєднується з почуттям гордості за неї, бажанням відстоювати національні інтереси, повагою до традицій, звичаїв та символів (герб, прапор, гімн). «Найважливішими ознаками активної громадянської позиції є сильне, стійке, а не ситуативне, прагнення впливати на соціальні процеси та реальна участь у громадянських справах, яка продиктована прагненням змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний порядок, його форми» [174, с. 93]. Молодь з активною громадянською позицією здатна мислити критично, свідомо аналізувати політичні події, вміє дотримуватися норм і правил поведінки та цивілізовано використовувати свої права та можливості.

Процес формування громадянської позиції молоді здебільшого не є спонтанним. На нього можна цілеспрямовано впливати, використовуючи широкий арсенал соціально-політичних інститутів: освіта, сім'я, державна молодіжна політика, молодіжні організації, ЗМІ тощо. «Історична місія педагогів, вихователів, психологів, всієї громадськості – сприяти створенню таких суспільно-політичних умов, виробляти у молоді таку громадянську позицію, які б формували, підтримували, зберігали і розвивали національний характер. А завдання держави полягає у створенні належних умов для розвитку, формування і становлення повноцінного громадянина України» [88, с. 59]. Пропонуючи шляхи формування активної громадянської позиції, доречно пов'язувати їх із вирішенням згадуваних нами раніше соціальних, економічних, політичних, освітніх і культурних проблем, з якими молодь стикається в повсякденному житті. На наш погляд, ефективними шляхами можуть стати: *1. налагодження партнерського взаємозв'язку в трикутнику*

«молодь – держава – світове співтовариство»; 2. створення ефективної системи національно-патріотичного виховання молоді; 3. формування в молоді відчуття соціально-економічної стабільності та захищеності; 4. вдосконалення системи організації дозвілля молоді

1. Налагодження партнерського взаємозв'язку в «трикутнику молодь – держава – світове співтовариство».

Виховання життєздатного покоління багато в чому залежить від того, як реалізовується на практиці принцип рівних можливостей та забезпечується свобода дій особистості. Ефективність демократичного управління та успішність публічної політики підтверджується рівнем підтримки діючої влади з боку громадськості за широких можливостей вибору інших шляхів самореалізації, наприклад, можливості виїзду на постійне місце проживання в іншу країну. В контексті зовнішньополітичної складової молодіжної політики України зазначену проблему слід розглядати, виходячи з таких двох ключових аспектів діяльності органів державного управління: по-перше, забезпечення молоді широкими можливостями для інтеграції в світовий простір, по-друге, створення сприятливих внутрішньополітичних умов для того, щоб молодь поверталася до своєї країни, набувши нових знань, інноваційного досвіду та стимулу до застосування набутого потенціалу на користь батьківщини.

Основними механізмами забезпечення першого аспекту (міжнародної інтеграції), на нашу думку, можуть бути: а) спрощення в'їзду до інших країн для молодих громадян України. Можливість використання національних віз для короткотермінового перебування в країнах сусідах з метою туристичних поїздок. Для цього потрібно здійснювати ефективну міжнародну договірну діяльність як на локальному, так і загальнодержавному рівнях; б) децентралізація сфери надання адміністративних послуг, мінімізація бюрократичних процедур під час оформлення туристичних, освітніх чи робочих закордонних поїздок для молоді, спрощення механізму отримання віз; в) налагодження паритетної взаємодії з молодіжною діаспорою. Надання

різного роду правової та консультаційної допомоги молодим українцям за межами країни. Широкомасштабна підтримка національного потенціалу країни завдяки продуманій політиці повернення громадян України на батьківщину (прикладом може бути Державна програма міграції в Азербайжанській республіці); г) створення та реалізація спеціальної програми надання стипендій та грантів для студентів і аспірантів з України. Організація таких програм повинна проводитись за принципом направлення студентів на короткочасний курс навчання за кордон, сумісний або максимально наближений із програмою навчання в рідному навчальному закладі; д) організація міжнародного обміну для передачі досвіду не лише для студентів, але й для робітничої молоді, молодих науковців, аспірантів, просто активної молоді тощо. Координація цієї діяльності через відповідні структури в системі органів державного управління; е) підтримка молодіжних ініціатив у співпраці українських молодіжних організацій з іноземними, забезпечення інтеграції молодіжних інституцій громадянського суспільства до міжнародних формувань.

Другий аспект (сприятливі внутрішньополітичні умови) пов'язаний насамперед із характером взаємовідносин молоді з державою, який може бути конфронтаційним, патерналістським або консенсусним. «Якщо відносини будуватимуться на основі суперництва – і в державі, і у всіх її інститутах, у тому числі й у родині, будуть відстежуватися відносини суперництва, тобто ми будемо мати модель розшарованого соціуму. І навпаки, якщо відносини влади і суспільства будуються на основі взаємодії, то аналогічні відносини будуть проектуватися на весь український соціум» [232, с. 9]. Для того аби молодь відчувала політичний, правовий та соціальний захист з боку своєї країни, необхідно забезпечити консенсусну модель взаємодії між нею та державою. В найближчій перспективі головним завданням українського політикуму є створення ефективних управлінських інститутів, які б стимулювали розвиток соціального партнерства з молоддю, молодіжними організаціями, клубами, волонтерами. Результативними

кроками на шляху здійснення даного завдання могли б стати: а) подолання «синдрому патерналізму» як однобічної виховної і матеріальної підтримки молоді державою шляхом дотримання принципу діалогу, зворотного зв'язку і партнерства в реалізації молодіжної політики; б) підтримка молодіжних ініціатив щодо вдосконалення державної молодіжної політики через створення координаційно-дорадчих центрів при відповідних органах державної влади; в) періодична організація молодіжних громадських слухань не тільки на загальнодержавному, а й на місцевому рівні стосовно актуальних проблем, які потребують першочергового вирішення; г) формування кадрового резерву з найбільш політично активної молоді шляхом проведення відповідних конкурсів серед представників молодіжних організацій з наданням можливості стажування і подальшого працевлаштування на державну службу; д) створення цікавих і привабливих умов конкурентного середовища серед молодіжних організацій, що сприятиме якісному розвитку молодіжного руху. Організація змагань із громадянської активності та надання певних заохочувальних привілеїв переможцям; е) надання молодим громадянам певних гарантій стосовно набуття якісної освіти, яка відповідатиме суспільним вимогам; є) подальший розвиток та вдосконалення діяльності мережі соціальних центрів і служб для дітей, сім'ї та молоді. Модернізація центрів соціально-психологічної реабілітації для молоді з обмеженими можливостями, соціальних центрів матері та дитини тощо.

Оскільки зовнішня політика реалізується на практиці конкретними людьми, то на її зміст беззаперечно впливають їх особистісні якості та ціннісні орієнтації. Зважаючи на те, що частина молоді є потенційними працівниками даної сфери, їх громадянське виховання повинно бути спрямоване на першочергове засвоєння цінностей патріотизму, відданості національним інтересам, захищеності і самодостатності. Вихована таким чином молодь здатна буде досягнути геополітичні умови існування, внутрішньополітичні можливості країни, об'єктивно проаналізувати їх

наслідки та на основі цього здійснити зовнішньополітичний вибір.

2. Створення ефективної системи національно-патріотичного виховання молоді.

Становлення патріотично налаштованої молодої людини не можливе без залучення її до загальнонаціональної системи моральних та культурних цінностей, кращих здобутків народної культури, традицій та звичаїв. За сучасних умов ідеологічного та культурологічного розшарування українського суспільства національно-патріотичне виховання повинно відігравати неабияке значення на шляху консолідації нації та утвердження України в світовому просторі. «Виховуючи молоде покоління у полікультурному середовищі на національному ґрунті, ми сприяємо кращому розумінню своєї культури, її місця та ролі серед світових культур і вчимо вільно підтримувати комунікацію в них» [6, с. 3]. Таке виховання має бути не лише одним із напрямів навчально-виховного процесу, а вбирати в себе комплексну діяльність соціально-політичних інститутів, синтезуючи всю систему етнічних та загальнолюдських цінностей в національну ідею.

Сьогодні в Україні на законодавчому рівні створені деякі передумови для успішного здійснення національно-патріотичного виховання молоді. Зокрема, затверджено «Концепцію національно – патріотичного виховання молоді», головною метою якої є «створення методологічних засад для системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади і громадськості щодо виховання молодої людини – патріота України, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, демократичну, правову і соціальну державу, виявляти національну гідність, знати і цивілізовано відстоювати свої громадянські права та виконувати обов'язки, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій української національної культури» [158]. Затвердження даної концепції є надзвичайно важливим чинником для національного самоствердження нації, її політико-ідеологічного самовизначення,

залишається лише підтверджувати практичними кроками реалізацію задекларованих положень. Механізм формування національно-патріотичних орієнтацій полягає в бажанні молодшої людини засвоювати та передавати наступним поколінням ментальні і світоглядні орієнтації суспільства. Особливо велику роль у збереженні нації відіграють традиції, вважає український психолог Г. Ващенко. «Завдяки їм зберігається й розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, зберігається релігія, звичаї, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали – все те, що створює обличчя народу, що відрізняє його від інших народів. Отже, відмова від національних традицій рівнозначна відмові від своєї національності» [19, с. 101–102]. На нашу думку, сучасна молодь на підсвідомому рівні так чи інакше тяжіє до національної єдності, зберігає в собі істинну любов до рідної землі та мови, повагу до національних традицій та звичаїв, тобто існують всі передумови для формування національно свідомого громадянина. Потрібно тільки більше практичних кроків з боку органів державної влади для того, щоб молодь відчувала державний захист і надію на майбуття. Такими кроками, на наш погляд, могли б стати: а) проведення ефективної та продуманої державної молодіжної політики з формування етнічної самосвідомості української молоді, Створення координаційного центру в структурі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту з метою ефективного формування патріотичних ціннісних орієнтацій як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях; б) подальше оновлення нормативно-правового регулювання в цій галузі. Практичне виконання головних положень «Концепції національно-патріотичного виховання», координація зусиль органів державної влади, молодіжних організацій, бізнес-структур, закладів освіти та громадськості навколо вирішення даного питання; в) активізація роботи з вивчення та більш широкого впровадження української мови і культури в Україні та серед української діаспори, а також з вивчення іноземних мов як одного із засобів входження України у світове співтовариство; г) виховання локального патріотизму шляхом ознайомлення

наймолодших категорій населення з державними символами і традиціями; створення і в подальшому широка пропаганда культу національних героїв, які б однозначно сприймалися серед молоді різних регіонів; д) посилення науково-методичного та інформаційного сприяння розвитку моральності, духовності та патріотизму молоді, ширше використання можливостей загальнонаціональних та місцевих ЗМІ для утвердження в свідомості молодого покоління історично притаманних українському народові цінностей, ідеалів та орієнтацій; е) продовження реформування системи оборони в країні, остаточний перехід на контрактну службу в збройних силах, підвищення військово-патріотичного виховання молоді; є) розширення практики проведення молодіжних культурних заходів (фестивалів, традицій, ярмарків, народних свят), підтримка діяльності молодіжних фольклорних колективів професійної та самодіяльної творчості, надання особливої уваги розвитку традиційних та ужиткових видів мистецтва, їх популяризація, розвиток і виконання державних програм культурологічного змісту тощо.

Патріотично вихований, національно свідомий громадянин, який із повагою ставиться до історичної спадщини своєї країни, має стати центральною ланкою під час побудови української нації. На основі цього принципу творили політику керівники багатьох успішних сьогодні країн. Про це також зазначав у своїх творах відомий український вчений, ідеолог теорії інтегрального націоналізму Д. Донцов. На актуальне запитання свого часу про роль молоді в національно-визвольних рухах він відповідав, що значно важливішим питанням є не те, яку роль повинна відігравати молодь, а те, якою повинна бути молодь, що хоче відігравати цю роль, яким духом натхнута. У своїй праці «Хаос сучасности та молодь» Д. Донцов писав: «Яка є роль молоді в революційно-визвольному русі? Ця роль буде велика або мала, або жадна. Залежно, яка гаряча буде її віра в нашу Правду. Іншими словами, чи будуть серед тієї молоді переважати люди характеру і однієї ідеї чи ні» [51, с. 10]. Патріотичне виховання, засноване на загальнонаціональних

цінностях, повинно сформувати в молоді відчуття гордості за свою країну, орієнтаційну детермінанту єдності у виборі зовнішньополітичних перспектив, бажання звідусіль повертатися на рідну землю.

3. Формування в молоді відчуття соціально-економічної стабільності та захищеності.

Успіх формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді значною мірою залежить від того наскільки якісним та сприятливим є середовище, в якому відбувається самореалізація особистості. Більшою мірою створення таких умов повинні забезпечувати батьки, але існує безліч випадків, в яких головну роль повинна відігравати держава. Одним із таких випадків є соціально-економічна сфера самореалізації молоді. Справа в тому, що одною із найболючіших проблем України як країни, що розвивається, є значне поширення молодіжної зовнішньої трудової еміграції. Недостатня увага держави до проблем працевлаштування молоді, відсутність можливостей для забезпечення її першим робочим місцем, невідповідність рівня та якості отриманої освіти характеру професійних обов'язків, відсутність трудового досвіду та ряд інших чинників спонукають молодих людей шукати кращої долі за кордоном. За результатами дослідження Державного інституту розвитку сім'ї та молоді, у 2006 р. четверта частина молоді (25%) віком 14-35 років, яка виїздила за межі України протягом останніх 2–3-х років, під час перебування за кордоном працювала, у 2007 р. – їх частка збільшилася до 29%. А згідно з результатами щорічного моніторингу, що проводиться Інститутом соціології Національної академії наук України, у 2006 р. питома вага молоді серед усіх зовнішніх трудових мігрантів складала 28% [193].

Водночас слід зазначити, що на початку 90 років ХХ ст. виїзди на заробітки за кордон зумовлювалися призупиненням підприємств, багатомісячними затримками з виплатою заробітної платні, зростаючим безробіттям та ін. А вже на початку ХХІ ст., внаслідок «певного покращення економічної ситуації, безробіття та невиплата зарплатні втратили значення основних «виштовхуючих» факторів, натомість виїздити за кордон примушує

ситуація, коли роботу знайти можна, проте прожити на запропонований заробіток неможливо, а вирішити життєво важливі матеріальні проблеми – й поготів» [187, с. 100]. Незважаючи на причини, зовнішня трудова еміграція є вкрай загрозливим явищем. Ця проблема може завдати значних збитків країні, яка не дбає про своє майбутнє, адже відбувається відтік інтелектуально та економічно конкурентного потенціалу, що в перспективі позбавляє державу можливості конкурувати в міжнародному середовищі через брак кваліфікованих працівників. Тому формування в молоді відчуття соціально-економічної стабільності та захищеності є одною із складових активної громадянської позиції. Впливати на його формування можна, на наш погляд, за допомогою таких шляхів: а) стабілізації макроекономічної ситуації всередині країни, комплексного оздоровлення економіки країни; б) надання підтримки українській молоді, що вже працює за кордоном, вирішення питань легальності її там перебування шляхом міжнародної договірної діяльності; в) інформування населення про можливі ризики, пов'язані з нелегальним працевлаштуванням за кордоном, розповсюдження необхідної інформації про шляхи забезпечення власної безпеки, що спрямовані на зменшення ризиків стати жертвами торгівців людьми; г) розробка механізмів державного регулювання процесами трудової міграції, прийняття загальнодержавних і регіональних програм її попередження і вирішення; подолання молодіжного безробіття, створення ефективного внутрішнього ринку праці з належними умовами і рівнем оплати праці. Саме забезпечення молоді роботою всередині країни є найважливішим кроком формування вказаних якостей.

Однак сьогодні з цим існують суттєві проблеми, вирішувати які потрібно комплексно, швидко й цілеспрямовано, адже вони є своєрідним «індикатором небезпеки» в суспільстві. Зростання безробіття призводить до поширення інших негативних явищ, таких як: соціальна апатія, політична інертність молоді, наркоманія, криміналізація, втрата адаптаційних можливостей тощо. Роль держави у вирішенні цієї проблеми полягає у

напрацюванні особливого підходу до різних категорій молодих безробітних. Одним із них може бути вдосконалення системи професійної орієнтації молоді як «комплексної науково обґрунтованої системи форм, методів та засобів впливу на особу з метою оптимізації її професійного самовизначення на основі врахування особистісних характеристик кожного індивідуума та потреб ринку праці» [41, с. 47]. Система профорієнтації в країнах із ринковою економікою є необхідною складовою галузі управління, розподілу, формування і використання трудових ресурсів. Наприклад, у Великобританії для вирішення проблеми молодіжного безробіття діють спеціальні програми стажування, що передбачають надання молодим людям (у віці 16-17 років) безпосереднього практичного досвіду роботи на період від одного до двох років. Програми стажування в основному дотуються урядом. Результативність таких програм оцінюється в 5-11%, тобто підліток, у якого є шанси знайти роботу 77% , після проходження програми збільшить свої шанси до 82-88% [237, с. 43]. В Україні не існує чіткої системи профорієнтації та професійного навчання молоді і, як наслідок, існує проблема самовизначення, відсутність чітких уявлень про можливість подальшого практичного застосування теоретичних знань, отриманих під час навчання в закладах освіти. Тому під час пошуку першого місця роботи молодь зіштовхується із суттєвими проблемами, адже через відсутність трудового стажу більшість роботодавців не бажають брати таких працівників на роботу. Вважаємо, що окрім модернізації системи профорієнтації, актуальними завданнями для держави та роботодавців на шляху подолання молодіжного безробіття мають стати: а) створення комплексу методичних, інформаційних та адміністративних послуг для забезпечення рівноваги потреб ринку праці та ринку освітніх послуг; б) відновлення системи працевлаштування молоді за державним замовленням; в) бронювання робочих місць – «особливо потрібне для працевлаштування соціально найбільш незахищених верств молоді (інвалідів, сиріт тощо), яке суттєво полегшує проблему отримання досвіду та сприяє отриманню першого

робочого місця» [187, с. 50]; г) підтримка молодіжної підприємницької ініціативи як ефективного механізму не лише вирішення проблеми працевлаштування молоді, а й виходу економіки з кризового стану. На розгляді останнього пункту вважаємо за доцільне зупинитися більш детально.

Старт самостійного життєвого шляху ставить перед молодою людиною багато завдань, одним з яких є забезпечення економічної незалежності та самодостатності. Ця життєво необхідна потреба спонукає молодь до економічної діяльності і спрямована на реалізацію свого потенціалу задля досягнення економічних благ і задоволення вітальних потреб. Серед інших вікових груп молодь є однією з найбільш економічно активних. За даними Держкомстату, рівень економічної активності молоді у відношенні до загальної кількості населення відповідної вікової групи становить 41,9% серед 15 – 24 річних, 80,6% серед 25 – 29 річних, та 84,8% серед 30 – 39 річних [48]. Економічна активність характеризується цілеспрямованою діяльністю особистості, конкретними діями, спрямованими на здобуття економічних благ. Показово, що найбільш перспективною діяльністю, якою бажають займатися більшість молодих людей є розвиток власного бізнесу. Так, за даними «Щорічної доповіді Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні за підсумками 2008 року» 11,8% опитаних молодих людей бажають займатися власною справою в короткостроковій перспективі (2-3 роки) і 31,8% опитаних прагнуть створити свій бізнес у віддаленому майбутньому. Це, безумовно, позитивне явище, тому що саме бізнес, особливо середній і малий, зможуть вирішити не тільки власні проблеми сьогоденних студентів, а й проблеми економіки держави взагалі [193].

Проте сьогодні існує ряд перешкод на шляху становлення особистості молодого підприємця. Більшість з них пов'язані з недосконалістю законодавства та значним фіскальним навантаженням на підприємства.

Значною перешкодою для успішної організації бізнесу є недосконала система оподаткування. Високі ставки податків та часті зміни податкового законодавства вкупі з перевітками відповідних контрольно-ревізійних служб не дозволяють підприємцям діяти відкрито, сприяють поширенню корупції та змушують їх частину прибутків переводити в тінь. Не вирішує проблеми набуття чинності з 11.01.2011 р. Податкового кодексу, адже за оцінками експертів Світового Банку «податковий кодекс майже не знижує складність і обтяжливість податкового адміністрування» [181]. Тому задля забезпечення більш успішної трудової соціалізації молоді та розвитку молодіжного підприємництва вважаємо за необхідне здійснення таких кроків: а) модернізація існуючої системи оподаткування, розробка податкової системи у відповідності з вимогами міжнародних організацій та максимально сприятливої для розвитку молодіжного підприємництва; б) часткове звільнення молодих підприємців від сплати податків на старті бізнесової кар'єри до досягнення ними певної стабільності; в) зменшення кількості дозволів та ліцензій, котрі необхідно отримати під час реєстрації і ліквідації підприємств, що допоможе спростити систему створення чи реорганізації бізнесу та зменшити рівень хабарництва; г) удосконалення механізмів фінансово-кредитної підтримки, інвестиційних схем, консолідація та нагромадження коштів для фінансування пріоритетних напрямків молодіжного підприємництва; д) розробка банківських проєктів, спрямованих на видачу державних пільгових кредитів починаючим підприємцям; е) створення на зразок «каси взаємодопомоги» молодіжного фонду підтримки підприємництва або фондів ризику; є) інформаційна підтримка молодих громадян, котрі стоять перед вибором створювати чи не створювати власний бізнес, у вигляді допоміжної консультативної літератури, збірників нормативних актів, що регулюють цю сферу; ж) проведення конференцій, тренінгів, майстер-класів із залученням відповідних фахівців, успішних підприємців та представників органів влади; з) розробка та практична реалізація цільової Державної програми розвитку молодіжного

підприємництва, яка б регулювала характер та механізми взаємодії держави та молоді на шляху формування молодіжного бізнесу тощо.

Ці та ряд інших кроків, за відповідної підтримки з боку держави, громадських організацій та освітньої системи допоможуть, на нашу думку, вирішити частину проблем на молодіжному ринку праці і сформувати в неї відчуття соціально-економічної стабільності. Більше того, це може бути одним із механізмів економічного становлення нації та, відповідно, утвердження демократії в країні, адже як зазначає американський соціолог М. Ліпсет, «чим більше нація досягає економічних успіхів, тим більше шансів для того, щоб нація стала демократичною» [241, с. 15].

Особливої уваги в контексті зовнішньополітичного становлення молоді слід надавати вихованню відчуття соціальної захищеності, з метою попередження їх соціальної апатії і недовіри до держави. Як свідчить практика, загроза дедалі більшого поширення цих явищ існує, адже державна молодіжна політика в цій сфері є далеко не досконалою. Одним із яскравих прикладів такої недосконалості може бути державне зобов'язання стосовно підтримки молодих українців, яке стосується пільгового довгострокового кредитування на будівництво й придбання житлової площі. Формально, як один із напрямів молодіжної політики, такий вид підтримки молодих українців існує, однак з практичною реалізацією завжди виникають негаразди. Тому в реальному житті виникає ситуація, за якої державними гарантіями «може скористатися незначна кількість молодих громадян через недостатнє фінансування молодіжних програм» [205, с. 331]. Поряд із відсутністю коштів у державному бюджеті існує ряд інших проблем, серед яких недостатня увага з боку чиновників, розповсюдження корупційних схем та ряд інших стають постійними перепонами в реалізації зазначеної програми. Вважаємо, що вирішення проблеми стане можливим за виконання таких умов: а) вдосконалення та практичного виконання програм пільгового довгострокового кредитування молоді на придбання чи будівництва житла, збільшення обсягів фінансування цих програм за рахунок залучення

бюджетних та позабюджетних коштів; б) подолання корупційних схем в системі органів виконавчої влади і запровадження жорсткої системи правової відповідальності для чиновників, які зловживають службовим положенням і розграбовують державні кошти, призначені на вирішення молодіжних проблем; в) розробки механізму надання цільової допомоги молодим сім'ям, котрі не здатні виконувати свої іпотечні зобов'язання перед комерційними банками внаслідок об'єктивних обставин (втрата місця роботи, тимчасова непрацездатність, функціональні обмеження тощо; г) запровадження практики Західної Європи з будівництва і подальшого надання молодим сім'ям орендного житла за рахунок держави з метою заощадження ними коштів для придбання квартири у власність у найближчій перспективі; д) створення цільових іпотечних рахунків в банках і державна підтримка молоді, яка поповнює ці рахунки. Наприклад, у Казахстані держава виплачує молоді щорічну премію в розмірі 20% від накопиченої на будівельних рахунках суми тощо.

4. Вдосконалення системи організації дозвілля молоді.

Молода особистість внаслідок безтурботності свого існування, активності та стрімкого прагнення до опанування світом значну частину часу витрачає для організації дозвілля. Ця діяльність приваблює молодь завдяки своїй нерегламентованості, демократичності, можливості вибору довільних форм та видів відпочинку. Очевидним є факт, що дозвілля може бути різним за своєю суттю і може передавати молоді як позитивний, так і негативний соціальний досвід. Для великої частини молодих людей інститути дозвілля відіграють роль головних джерел соціокультурної інтеграції до міжнародних субкультур та особистої самореалізації в них. Інших проведення вільного часу спонукає до самоствердження всередині певної соціальної групи шляхом залучення до різного роду аморальної поведінки, що, в свою чергу, справляє деструктивний вплив на особистість. За таких умов головною метою організації дозвілля в молодіжному середовищі має стати поєднання фізичної, творчої, інтелектуальної, ігрової та виробничої діяльності людини

для виховання її як всебічно розвиненого, культурного, морального, високоосвіченого громадянина. Переконані, держава і суспільство повинні створювати необхідні умови для задоволення і реалізації культурно-дозвільних інтересів молоді, формувати в неї таке відношення до проведення вільного часу, щоб вона свідомо приймала те, що для неї буде корисним і позитивним й відкидала порожнє, асоціальне, непотрібне. «Отриманий молоддю в процесі спілкування і діяльності досвід має велике значення для вироблення в неї внутрішніх механізмів моральної саморегуляції поведінки. Однак проблема полягає не тільки в тому, наскільки людина дотримується переконань, але і в тому, наскільки її особисті переконання відображають об'єктивну потребу розвитку. Адже цілеспрямовані ідеали, моральні норми суспільства можуть досягнути виховного впливу, досягнути мети – виховання всебічно розвинутої молоді, якщо підкріплять їх відповідними ситуаціями в середовищі, що оточує молодь» [233, с. 56].

Враховуючи тенденції зменшення інтересу молоді до книг, мистецтва, театру з одночасним розповсюдженням орієнтацій на сферу розваг та пасивний відпочинок, сьогодні є підстави говорити про вдосконалення сфери організації молодіжного дозвілля. Вважаємо, що шляхами таких вдосконалень можуть стати: а) будівництво нових та реставрація існуючих об'єктів для проведення культурного і спортивного дозвілля молоді, популяризація здорового способу життя, попередження негативних проявів в молодіжному середовищі (наркоманія, проституція); б) пропаганда через засоби масової інформації культурних форм відпочинку, які виховують у молоді загальнолюдські якості, долучають до кращих здобутків світової та української культури; в) активізація роботи з маргінальними прошарками населення в молодіжному середовищі, залучення їх до виконання суспільно корисної праці, попередження розповсюдження їх деструктивного впливу на іншу частину молоді, особливу ту, яка перебуває на межі бідності; г) підтримка ініціатив міжнародних молодіжних громадських організацій, котрі об'єднуються на основі ідеї проведення вільного часу, сприяння діяльності

клубів за інтересами, різних гуртків та колективів; д) забезпечення міжнародного взаємозв'язку в діяльності культурологічних закладів відпочинку зі сферою розваг, наприклад, при масштабному святкуванні певних подій (день міста, день молоді та ін.); е) проведення цілеспрямованої державної політики в галузі молодіжного мистецтва в Україні, створення стипендіального фонду для молодих митців, забезпечення їх участі в міжнародних конкурсах тощо; є) розробка комп'ютерних ігор на основі історичних подій з метою патріотичного виховання, враховуючи, що такий вид заняття займає дедалі більше часу в структурі молодіжного дозвілля.

Відтак, комплекс узгоджених заходів держави і суспільства, спрямованих на забезпечення культури відпочинку молодих громадян, їх самодостатності, патріотичного виховання, національної свідомості і фінансової самостійності повинні стати системотворчим чинником становлення ціннісної парадигми молоді, що, в свою чергу, формуватиме її активну громадянську позицію щодо зовнішньої політики держави. Така позиція не повинна бути прямолінійною і однобічною. Вона насамперед має бути здійснена, виходячи із національних інтересів країни із врахуванням можливих перспектив від співпраці з різними суб'єктами міжнародного простору, а її успішність і перспективність залежатиме від того, наскільки зможе активізуватися український політикум і громадськість навколо вирішення молодіжних проблем. Консолідована нація із створенням єдиних для всіх соціально-політичних, економічних та культурних доміантних цінностей забезпечить гідну присутність України в світовому співтоваристві.

Висновки до третього розділу

Здійснений у розділі політологічний аналіз досліджуваної проблеми засвідчує, що успішний поступальний рух України до світового співтовариства, утвердження її як демократичної, правової країни з розвиненим громадянським суспільством та потужною економікою значною

мірою залежить від сприйняття молодого покоління. Перебуваючи у фарватері політичних подій, молодь протягом незалежності України не проявляла байдужості до пріоритетів її зовнішньополітичного розвитку. Залежно від того, наскільки були забезпечені молодіжні потреби та інтереси, настільки змінювалися її думка щодо зовнішньої політики.

У ході дослідження з'ясовано, що в Україні зовнішньополітичні орієнтації молоді характеризуються нестійкістю та амбівалентністю. Аналізуючи матеріали опитувань громадської думки та співставляючи їх з окремими внутрішньополітичними подіями прослідковано динаміку зовнішньополітичних орієнтацій молоді та причини і особливості їх трансформації. На основі цього запропоновано виділяти чотири періоди змін зовнішньополітичних орієнтацій молоді: 1) 1991 – 1994 рр., (що характеризується орієнтацією молоді на входження України до СНД); 2) 1995 – 2002 рр., (під час якого молодь вважає, що геополітичного успіху країна досягне за умови збереження незалежності); 3) 2003 – 2008 рр., (що передбачає орієнтацію молоді на вступ до ЄС та НАТО); 4) 2008 – 2011 рр., (характеризується невизначеністю та значними коливаннями думки молоді щодо зовнішньополітичної перспективи).

Здійснюючи пошук шляхів формування зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій молоді, з'ясовано, що неабияку роль в цій сфері відіграють мас-медіа. На жаль, в Україні їх діяльність виступає радше дестабілізуючим чинником, адже, внаслідок використання конкуруючими політичними силами різноманітних політичних технологій маніпулювання молодіжною свідомістю, відбувається подальше загострення регіональних протиріч стосовно зовнішньої політики. Тому сьогодні важливим завданням є вдосконалення діяльності мас-медіа в контексті їх впливу на формування зовнішньополітичних орієнтацій молоді. Для цього запропоновано механізми модернізації медіа-простору: по-перше, здійснювати консолідовану інформаційну пропаганду виключно «проукраїнського» (не «просхідного» чи «прозахідного») напряму зовнішньополітичного розвитку; по-друге,

формувати позитивний імідж країни на міжнародній арені; по-третє, забезпечувати молоді відкритий доступ до інформації; по-четверте, підвищувати рівень «медіа-освіти» молоді.

Зазначається, що сучасний етап розвитку України, коли після двадцяти років суспільних трансформацій в самостійне життя вступає молоде покоління, що народилося і росло вже у незалежній державі, накладає на молодь нові обов'язки та політичну відповідальність за своє майбутнє і майбутнє своєї країни. Це актуалізує проблему пошуку шляхів формування активної громадянської позиції молоді щодо пріоритетів зовнішньополітичного розвитку України. Активна громадянська позиція визначає повноту взаємозв'язків молоді з державою і соціумом; характеризується наявністю знань, твердістю переконань, високим рівнем політичної культури; виявляється в небайдужості молоді до майбутнього своєї країни; поєднується з почуттям гордості за неї, бажанням відстоювати національні інтереси, повагою до традицій, звичаїв та символів.

Стверджується, що формування активної громадянської позиції молоді щодо зовнішньої політики повинно бути реалізовано, насамперед, через призму вирішення молодіжних проблем всередині країни. Необхідним є створення таких умов для самореалізації та розвитку молоді особистості, за яких вона найвищою цінністю вважатиме свою батьківщину, а здійснення свідомого вибору відбуватиметься, виходячи виключно з інтересів національної гідності, економічної стабільності, політичної незалежності та соціокультурної ідентифікації. На думку автора, цього можна досягти за допомогою таких шляхів: а) налагодження партнерського взаємозв'язку в трикутнику «молодь – держава – світове співтовариство»; б) створення ефективної системи національно-патріотичного виховання молоді; в) формування в молоді відчуття соціально-економічної стабільності та захищеності; г) вдосконалення системи організації дозвілля молоді.

ВИСНОВКИ

Кожна людина у своїй діяльності керується набором загальновизнаних цінностей, особистих орієнтацій та інтересів, які формують ядро її життєвої позиції. Об'єктивні умови життєдіяльності та соціально-політичного становлення молодих людей в сучасній Україні характеризуються зміною основ соціокультурної взаємодії, трансформацією системи моральних і політичних орієнтирів розвитку українського суспільства. У процесі державотворення це актуалізує проблему пошуку загальновизнаної системи цінностей та орієнтацій для молоді, які б стали ефективними регуляторами молодіжної поведінки, відіграли вагомий роль у формуванні високого рівня демократичної політичної і правової культури молоді, формували її позицію щодо перспектив внутрішньо і зовнішньополітичного розвитку.

Отримані наукові результати дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки та рекомендації:

1. З'ясовуючи гносеологічну сутність феномену «політичні цінності та орієнтації молоді», автором за допомогою методів аналізу і синтезу досліджено кожен із його компонентів окремо і у взаємозв'язку між собою. Таким чином, виділено «політичні цінності», «ціннісні орієнтації» і «молодь як особливу соціально-демографічну групу». Встановлено, що політичні цінності як об'єкт наукових спостережень в різних галузях наукового пізнання, є міждисциплінарною категорією. Вони відображають значення окремих явищ соціально-політичної дійсності для людини, детермінують певний стиль поведінки для групи людей і є складовими політичної культури суспільства. Політична цінність власне стає цінною внаслідок суб'єктивного відношення (оцінки) індивідів чи соціальних груп до окремого явища. Таким чином, виникають ціннісні орієнтації, тобто політико-ідеологічна спрямованість суб'єкта оцінки щодо правильності, необхідності, корисності та доцільності існування певних явищ, подій чи процесів соціально-політичної сфери. Якщо суб'єктом оцінки виступає молодь як специфічна

соціально-демографічна група населення, то, відповідно, ціннісними орієнтаціями молоді є її оцінка явищ соціально-політичної дійсності, що зумовлена характерними фізіологічними, розумовими, психологічними та культурними властивостями. Зовнішньополітичними орієнтаціями молоді слід вважати її суб'єктивне відношення до можливих напрямів зовнішньополітичного розвитку, завдяки якому будуть максимально враховані національні інтереси країни та забезпечені молодіжні потреби.

2. Зазначається, що особливе розміщення України на геополітичній мапі світу значною мірою зумовлює тенденції у визначенні головних засад зовнішньої політики. Аксиологічний аспект зовнішньополітичного визначення полягає в тому, що Україна знаходиться між двома принципово відмінними системами цінностей: «європейською» і «пострадянською». «Європейська» система цінностей заснована на індивідуалізмі, верховенстві права, людській гідності, демократії та скріплена європейською ідентичністю. Головними ж якостями, що характеризують «пострадянську систему цінностей», є егалітаризм, колективна ідентичність та етатистська традиція. Відтак, всі суперечки громадськості стосовно зовнішньополітичного майбутнього України засновані на відмінному розумінні домінантних цінностей, які повинні стати пріоритетними для українського суспільства.

3. Знаходження України між двома системами цінностей в період пострадянських трансформацій суспільства призводить до виникнення «ціннісної революції». За цих умов у молоді виникає бажання стихійного запозичення певних орієнтирів з тої чи іншої ціннісної системи. Однак стихійний і некерований процес банального копіювання цінностей західного чи східного зразка, без врахування особливостей національної культури, є загрозовим явищем для успішного становлення нації. Тому автором зроблена спроба проаналізувати роль окремих агентів політичної соціалізації (державної молодіжної політики, молодіжних організацій та інституту освіти) у формуванні зовнішньополітичних цінностей та орієнтацій молоді.

Таким чином, встановлено, що зважаючи на специфіку діяльності агентів політичної соціалізації в політичному просторі, кожен із них здатен здійснювати різний вплив на формування конкретних зовнішньополітичних орієнтацій. Наприклад, за допомогою державної молодіжної політики та інститутів її реалізації насамперед формується почуття патріотизму та національної ідентифікації як комплексу морально-ціннісних взаємозв'язків між країною та молодою особистістю, які спрямовані на відданість загальнодержавним інтересам і цілям. Діяльність молодіжних (громадських або політичних) організацій дає можливість самореалізації, самовираження, спонукає амбіційну молоду особистість активно стежити за політичним життям. Під впливом молодіжних організацій формується політична активність, відповідальність, громадянська позиція молоді як бажання самовдосконалюватися та вдосконалювати сферу діяльності громадянського суспільства завдяки активній участі у зовнішньополітичних процесах. Інститут освіти завжди стоїть перед питанням, на яку особистість існує соціальне замовлення. Зазначається, що таким замовленням є особистість, яка вихована на почутті громадянської єдності, що не заперечує її індивідуалістських цінностей. Важливу роль у вихованні такої особистості і у формуванні ряду її компетентностей (життєвої, професійної, громадянської) в сучасному суспільстві відіграє громадянська і політична освіта.

4. На основі аналізу результатів моніторинрів громадської думки, здійснених різними соціологічними службами протягом української незалежності, зроблено висновок, що позиція молоді щодо зовнішньополітичного визначення України постійно змінюється. Між цими змінами та процесами внутрішньополітичного характеру (виборчі кампанії, діяльність мас-медіа, соціально-економічні кризи) існує чіткий взаємозв'язок. Виходячи з вищезазначеного, автором запропоновано наступну періодизацію еволюції ціннісних орієнтацій молоді щодо зовнішньої політики:

1 період (1991 – 1994 рр.). Характеризується значними коливаннями молодіжної свідомості між перспективами самостійництва України і

можливістю об'єднання в межах СНД. З'ясовано, що внаслідок відсутності пакету дієвих соціально-економічних реформ та нереалізованого процесу ротації владної еліти, молодь здебільшого орієнтувалася на СНД, вважаючи такий вектор розвитку найбільш прийнятним для тодішньої України;

2 період (1995 – 2002 рр.). Внаслідок певного покращення соціально-економічної ситуації в країні, розвитку основ громадянського суспільства та демократизації політичного життя більшість молоді вважала, що геополітичного успіху країна може досягти за умови збереження незалежності від будь-яких міжнародних формувань;

3 період (2003 – 2008 рр.). Передбачав домінування молодіжних настроїв, спрямованих на інтеграцію України до ЄС і НАТО. Головними причинами такого спрямування був стрімкий розвиток ЄС та розповсюдження інформації про його економічні, соціальні та культурні успіхи в українських мас-медіа, а також публічна політична діяльність команди Президента В. Ющенка. Водночас відбулося поглиблення регіональних протиріч між молоддю південно-східних і центрально-західних регіонів України щодо перспектив зовнішньополітичного розвитку, зумовлене, в основному, явищем електоральної конфліктності;

4 період (2008 – 2011 рр.) – загострення процесів перерозподілу власності, зумовлених протистоянням між головними фінансово-політичними групами та нереалізованість євроінтеграційних перспектив зумовили орієнтаційну невизначеність молоді щодо перспектив зовнішньополітичного розвитку країни. Відтак її орієнтації суттєво коливаються в залежності від внутрішньополітичної ситуації, зовнішньополітичної риторики, поширюваної в мас-медіа і виборчих процесів.

5. У ході дослідження з'ясовано, що одним із ключових чинників, які зумовлювали трансформацію зовнішньополітичних орієнтацій молоді, протягом всього періоду незалежності було і залишається явище електоральної конфліктності, тобто загострення політико-ідеологічного суперництва конкуруючих політичних сил з метою завоювання якомога

більшої кількості виборчих симпатій. При цьому головними інструментами цього протистояння традиційно виступають мас-медіа, які здебільшого контролювані впливовими фінансово-політичними групами і виражають їх інтереси. Така діяльність поглиблює і без того суттєвий розкол в зовнішньополітичних орієнтаціях молоді сходу і заходу, півдня і півночі України. Тому автором здійснена спроба запропонувати шляхи вдосконалення діяльності мас-медіа в аспекті їх впливу на зовнішньополітичні орієнтири молоді. Для цього потрібно:

а) здійснювати консолідовану інформаційну пропаганду виключно «проукраїнського» (не «просхідного» чи «прозахідного») напрямку зовнішньополітичного розвитку, що включає, насамперед, забезпечення єдності публічних висловлювань головних державних керівників щодо перспектив зовнішньої політики;

б) формувати позитивний імідж країни на міжнародній арені шляхом розширення присутності загальнонаціональних ЗМІ в інформаційному просторі інших країн, створювати Україні міжнародний конкурентоспроможний бренд;

в) забезпечувати молоді відкритий доступ до інформації. Пропонується створити чіткий і прозорий механізм отримання молоддю інформації з метою подолання бюрократичних формалізованих процедур, запровадити ефективний діалог між владою і молоддю навколо діяльності в сфері зовнішньої політики;

г) підвищувати рівень «медіа-освіти» молоді, тобто вчити орієнтуватися у великій кількості інформації зовнішньополітичного змісту, виробляти вміння критично і об'єктивно аналізувати матеріали пропоновані мас-медіа і на основі цього робити певні висновки.

б. Зазначається, що сучасна молодь є тим поколінням, з яким багато науковців пов'язують реалізацію системних соціально-політичних змін. Тому становлення громадянської позиції молоді особистості щодо зовнішньої політики є важливим в сучасних умовах. Воно повинно відбуватися,

виходячи із задоволення потреб, інтересів і цінностей молоді всередині країни, адже вибір того чи іншого вектору розвитку повинна забезпечити не політична еліта, а насамперед пересічний громадянин – платник податків. Виходячи з цього, автором пропонуються шляхи формування активної громадянської позиції молоді щодо зовнішньої політики, а саме:

а) налагодження партнерського взаємозв'язку в трикутнику «молодь – держава – світове співтовариство», що передбачає залучення молоді до безпосереднього процесу формування засад державної молодіжної політики, ініціювання і підтримку молодіжних ініціатив, спрямованих на інтеграцію в міжнародний освітній, культурний, туристичний, економічний простір;

б) створення ефективної системи національно-патріотичного виховання молоді, спрямованої на соціокультурне становлення молодої особистості. Вказаний крок повинен передбачати не лише виголошення декларацій, а й практичну комплексну діяльність спрямовану на ідеологічне виховання на всіх етапах становлення молодої особистості, прищепленні їй змалку національних цінностей, усвідомлення української самобутності і неповторності, плекання почуття любові до країни;

в) формування в молоді відчуття соціально-економічної стабільності та захищеності, що повинен розглядатися в трьох аспектах: по-перше, надання молоді широких можливостей виїзду за кордон з метою трудової діяльності; по-друге, створення конкурентоспроможного високооплачуваного ринку праці всередині країни, щоб молодь завжди мала бажання повертатися на батьківщину та реалізовувати тут набуті вміння та інноваційний досвід; по-третє, приведення у відповідність до стандартів розвинених країн ринку молодіжного житла, кредитування, модернізацію сфери соціального забезпечення і медичного обслуговування;

г) вдосконалення системи організації дозвілля молоді з метою покращення соціокультурної інтеграції, політичної соціалізації, самоосвіти та самовдосконалення молодої особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнко О. В. Вплив вищої школи на формування громадянського світогляду [Електронний ресурс] / О. В. Андрієнко // Ноосфера і цивілізація: всеукраїнський філософський журнал. – Донецьк. – 2010. – Випуск 8-9(11). – Режим доступу до журн. : http://www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Niz/2010_11/andrienko.htm.
2. Андрущенко В. П. Освітня політика (огляд порядку денного) / В. П. Андрущенко, В. Л. Савельєв. – К. : «МП Леся», 2010. – 386 с.
3. Анхольт С. Создание бренда страны / С. Анхольт // Бренд-менеджмент. – 2007. – № 1(32). – С 50 – 52.
4. Бабкіна О. В. Методологія дослідження політичного життя суспільства / О. В. Бабкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Гол. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 2. – С. 3 – 8.
5. Бабочкин П. И. Аксиологический аспект становления личности студента в образовательном пространстве / П. И. Бабочкин // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: Зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2009 р., Дрогобич) / Наук. ред. С. А. Щудло. – Дрогобич : ДДПУ, 2009. – С. 201 – 205.
6. Бакуліна Н. Виховання національної свідомості / Н. Бакуліна // Форум Націй. – 2009. – № 10(89). – С. 3.
7. Балакірева О. М. Соціальні настрої та електоральні орієнтації населення України : квітень 2011 / О. М. Балакірева, Д. А. Дмитрук // Український соціум. – 2011. – № 3 (38). – С. 183 – 202.
8. Балакірева О. М. Соціально-політичні орієнтації та громадянська позиція молоді в умовах формування громадянського суспільства в Україні / О. М. Балакірева, В. І. Мельниченко, Я. В. Немирівський // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання : Збірник наукових публікацій

Українського інституту соціальних досліджень за підсумками виконаних програм і проектів у 1997 році. – Вип. 7. – Х. : Студцентр, 1998. – С. 173 – 179.

9. Баришполець О. Медіаосвіта: зарубіжний досвід / О. Баришполець // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 162 – 170.

10. Бебик В. М. Про деякі соціально-психологічні аспекти формування національної самосвідомості української молоді / В. М. Бебик // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (11-13 жовтня 1995р., Київ) ; [редкол. : М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський та ін.]. – К. : А.Л.Д., 1996. – С. 211 – 212.

11. Бебик В. М. Проблеми формування політичної культури сучасної молоді / В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання : Збірник наукових публікацій Українського НДІ проблем молоді за підсумками виконання наукових програм і проектів у 1995 р. – К. : А.Л.Д., 1996. – Вип. 5. – С. 76 – 90.

12. Бекешкіна І. Моніторинг громадської думки щодо НАТО : [Матеріали соціологічного дослідження] / [Електронний ресурс] / І. Бекешкіна // Фонд «Демократичні ініціативи». – Режим доступу до матеріалів: <http://dif.org.ua/ua/archive/>.

13. Беккер Г. Современная социологическая теория в ее преимуществах и изменениях / Г. Беккер, А. Босков; Пер. с англ. В. М. Каразинкина, Ю. В. Семенова ; [Под. общ. ред. Д. И. Чеснокова]. – М. : Изд-во иностран. л-ры, 1961. – 895 с.

14. Бжезінський З. Велика шахівниця: американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжезінський ; Пер. з англ. О. Фешовець ; [Під ред. А. Карася]. – Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.

15. Бородін Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.) : [Монографія] / Є. І. Бородін. – Дніпропетровськ : Герда, 2006. – 472 с.

16. Боряз В. Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования / В. Н. Боряз. – Л. : Наука, 1973. – 155 с.
17. Бродзянська А. Л. Роль засобів масової інформації у формуванні позитивного іміджу країни на світовій арені / А. Л. Бродзянська // Європейські перспективи : Науково-практичний журнал. – 2009. – № 1, 2. – С. 78 – 80.
18. Варзар І. М. Політична етнологія : пропедевтичний курс : Авт. підруч. – 2-ге вид., перероб. та допов. / І. М. Варзар. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 354 с.
19. Ващенко Г. Виховний ідеал : Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків ; 3-тє вид. / Г. Ващенко. – Полтава : Полтавський вісник, 1994. – 191 с.
20. Вебер М. Избранные произведения : Пер. с нем. / М. Вебер ; [Под общ. ред. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – 805 с.
21. Вибори Президента України 2004 року. Електоральна статистика: Інформ.-аналіт. вид. / Редкол.: Я. В. Давидович (голова), М. І. Ставнічук, М. І. Мельник [та ін.]. – К. : ЦВК, 2005. – 608 с.
22. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналіт.-інформ. матеріали / О. В. Бабак [та ін.] ; голова ред. кол. В. І. Довженко ; Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. – К. : [б.в.], 2003. – 191 с.
23. Войтков В. «Третий сектор» загнан в пятый угол / В. Войтков // Власть и политика. – 2003. – № 32-33(177-178). – С. 12 – 13.
24. Гавриленко І. М. Соціальний розвиток: Навчальний посібник / І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха. – К. : Академія ДПС України, 2001. – 484 с.

25. Гаврилук В. В. Динамика ценностных ориентаций в период социальной трансформации (поколенный подход) / В. В. Гаврилук, Н. А. Трикоз // Социологические исследования. – 2002. – № 1. – С. 96 – 105.
26. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку : Учебник для высших учебных заведений ; 2-е изд., перераб. и доп. / К. С. Гаджиев. – М. : Логос, 1997. – 544 с.
27. Галактіонова І. Про роль «радянської спадщини» у формуванні політичної культури незалежної України / І. Галактіонова // Наукові записки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К. : ВД «КМ Академія», 2003. – Т. 22, Ч. 2: Суспільні науки. – С. 208 – 212.
28. Геєць В. М. Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності / В. М. Геєць // Український соціум. – 2011. – № 2(37). – С. 7 – 34.
29. Гнатенко П. И. Идентичность: философский и психологический анализ : [Монография] / П. И. Гнатенко, В. Н. Павленко. – К. : Арт-Пресс, 1999. – 463 с.
30. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної : Пер. з англ. / Т. Гоббс. – К. : Дух і Літера, 2000. – 606 с.
31. Головатий М. Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану / М. Ф. Головатий // Український соціум. – 2002. – № 1. – С. 54 – 62.
32. Головатий М. Ф. Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення : [Монографія] / М. Ф. Головатий. – К. : Наукова думка, 1993. – 236 с.
33. Головатий М. Ф. Політичний менеджмент : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. ; 2-ге вид. допов. / М. Ф. Головатий. – К. : Персонал, 2010. – 296 с.

34. Головатий М. Ф. Проблеми формування національної самосвідомості молоді в процесі духовного відродження України / М. Ф. Головатий // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (11-13 жовтня 1995р., Київ) / [редкол. : М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський та ін.]. – К. : А.Л.Д., 1996. – С. 115 – 119.
35. Головатий М. Ф. Соціологія молоді : Курс лекцій ; 2-ге вид. переробл. і допов. / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2006. – 304 с.
36. Головатий М. Ф. Соціологія політики: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2003. – 504 с.
37. Головаха Є. Політична соціалізація в посткомуністичній Україні / Є. Головаха, В. Пухляк // Політична думка. – 1994. – № 2. – С. 26 – 29.
38. Головаха Є. Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Паніна. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – 141 с.
39. Головенько В. А. Взаємодія органів влади та організацій громадянського суспільства як важливий чинник пом'якшення проблем соціально-економічної нерівності / В. А. Головенько // Український соціум. – 2011. – № 1(36). – С. 177 – 192.
40. Гонтарук О. Роль молодіжних громадських організацій в українському суспільстві / О. Гонтарук // Молодь – громадські організації – громадянське суспільство: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27-28 вересня 2001 р., Київ) / Упоряд. Я. Лепетун [та ін.]. – К. : Міленіум, 2001. – С. 75 – 81.
41. Гончарова Н. О. Основи професійної орієнтації : Навчальний посібник / Н. О. Гончарова ; [За ред. В. Ф. Моргуна]. – К. : Слово, 2010. – 168 с.
42. Гордієнко А. Т. Ціннісні орієнтації: аналіз соціально-філософських концепцій Заходу 80-90-х років / А. Т. Гордієнко,

В. С. Пазенок / АНАН України; Інститут філософії ; [А. Т. Гордієнко – відп. ред.]. – К. : Наук. думка, 1995. – 208 с.

43. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій / В. С. Горський. – К. : Наукова думка, 1997. – 287 с.

44. Гражданское образование – педагогический, социальный и культурный феномен : [Монография] / Науч. ред. Н. И. Элиасберг. – СПб. : Союз, 2006. – 167 с.

45. Гусарев С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : Навчальний посібник / С. Д. Гусарев, О. Д. Тихомиров. – К. : Знання, 2005. – 655 с.

46. Дацюк С. Аналитика СМИ – четвертая власть [Электронный ресурс] / С. Дацюк // Стратегические коммуникации. – Режим доступа до статті : http://www.uis.kiev.ua/~_xyz/vr_media.html.

47. Делягин М. Г. Ценностный кризис: почему формальная демократия не работает / М. Г. Делягин // Полис. – 2008. – № 1(103). – С. 109 – 122.

48. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

49. Динамика ценностей населения реформируемой России / [Н. И. Лапин, Л. А. Беляева, Н. Ф. Наумова, А. Г. Здравомыслов] ; отв. ред-ры Н. И. Лапин, Л. А. Беляева. – М. : Эдиториал УРСС, 1996. – 224 с.

50. Довгань Л. Вплив молодіжного руху на процес реалізації державної молодіжної політики за роки незалежності України: політико-правовий аспект / Л. Довгань // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2008. – № 2. – С. 249 – 258.

51. Донцов Д. Хаос сучасности і молодь / Д. Донцов. – К. : ІНД, 2000. – 40 с.

52. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством ; 3-е изд. доп. / А. Дугин. – М. : АРКТОГЕЯ-центр, 1999. – 928 с.

53. Думка громадян України щодо вступу України до НАТО: стенограма прес-конференції І. Бекешкіної, Б. Тарасюка, (УНІАН, 20 грудня 2002 р.) [Електронний ресурс] // Інститут Євро-Атлантичного співробітництва. – Режим доступу : http://www.ieac.org.ua/index.php?id=4&ch_id=5&ar_id=59&as=0#ar59. – Назва з екрану.

54. Єдерблом Г. Принципи доступу до інформації [Електронний ресурс] / Г. Єдерблом // Українська асоціація видавців періодичної преси. – Режим доступу: http://www.uapp.org/legal_library/12/35.html. – Назва з екрану.

55. Жигайло Н. Національне виховання як чинник соціалізації студентської молоді / Н. Жигайло // Молодіжна політика: проблеми і перспективи: Зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф., (10-11 березня 2006 р., Дрогобич) / [редкол. : С. Щудло та ін.]. – Дрогобич : ДДПУ, 2006. – С. 105 – 109.

56. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми : [Монографія] / Ю. І. Загородній, В. С. Курило, С. В. Савченко. – К. : Генеза, 2004. – 144 с.

57. Загоруй Г. В. Теоретичні основи формування політичної нації в сучасній Україні / Г. В. Загоруй // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Гол. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1. – С. 115 – 119.

58. Законодавство України про освіту. За станом на 14.12.2006р. / Верховна Рада України: Офіц. вид. – К. : Парламентське вид-во, 2007. – 200 с.

59. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 223 с.

60. Зиновьев А. А. Конец коммунизма? (Первый коммунистический кризис) / А. А. Зиновьев // Квинтэссенция: Философский альманах. – М. : Политиздат, 1992. – С. 69 – 94.

61. Зленко А. Конституційна реформа: внутрішні та зовнішні чинники : [інтерв'ю з экс-міністром закордонних справ А. Зленком] / А. Зленко // День. – 2007. – № 36(2488). – С. 4.
62. Зовнішня політика очима громадян : результати соціологічного дослідження // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 2(113). – С. 39 – 72.
63. Зовнішня політика пішла «в тінь» [Електронний ресурс] // Главком. – Режим доступу до статті : <http://glavcom.ua/articles/998.html/>. – Назва з екрану.
64. Зражевська Н. І. Засоби масових комунікацій як фактор зміни сприйняття світу / Н. І. Зражевська // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Літературознавство. Журналістика. – 2006. – № 1. – С. 22 – 27.
65. Иванько Л. И. Ценностно-нормативные механизмы регуляции / Л. И. Иванько // Культурная деятельность: опыт социологического исследования / [Отв. ред. Л. Н. Коган]. – М. : Наука, 1981. – С. 149 – 187.
66. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р. Инглхарт // Политические исследования. – 1997. – № 4. – С. 6 – 32.
67. Ілляшов Г. Структурно-функціональний аналіз політичної духовності / Г. Ілляшов // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. – 2010. – № 4. – С. 87 – 95.
68. Каган М. С. Философская теория ценности / М. С. Каган. – СПб. : Петрополис, 1997. – 205 с.
69. Камінський Є. Є. Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку ХХІ століття : [Монографія] / Є. Є. Камінський. – К. : Центр вільної преси, 2008. – 336 с.
70. Кант И. Сочинения в шести томах / И. Кант ; [Под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гулыги, Т. И. Ойзермана и др.]. – М. : Мысль, 1965. – Т. 4. – Ч. 1. – 1965. – 544 с.

71. Карнаух А. А. Вплив соціально-гуманітарних дисциплін у вищій школі на формування політичної культури студентської молоді / А. А. Карнаух // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Гол. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1. – С. 76 – 80.

72. Карнаух А. А. Роль політичної освіти та виховання у процесі формування політичної культури молоді / А. А. Карнаух // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Гол. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 3. – С. 190 – 195.

73. Квіт С. Масові комунікації : Підручник / С. Квіт. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 206 с.

74. Керимов Д. А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2000. – 560 с.

75. Киссинджер Г. А. Нужна ли Америке внешняя политика? / Пер. с англ. / Г. А. Киссинджер ; Под. ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Ладомир, 2002. – 352 с.

76. Кірмач А. Адміністративні послуги – для громадян, а не для підприємців / А. Кірмач // Юридична Газета. – 2006. – № 18(78). – С. 6

77. Ковальчук В. Педагогічна майстерність викладача – основа його компетентності / В. Ковальчук // Профтехосвіта. – 2011. – № 6 (30). – С. 22 – 34

78. Козырева П. М. Правовое сознание и доверие / П. М. Козырева // Полис. – 2008. – № 4 (106). – С. 86 – 101.

79. Козьма В. Політичні ціннісні орієнтації українського середнього класу / В. Козьма // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1 (28). – С. 94 – 101.

80. Коліушко І. Управлінські послуги – новий інститут адміністративного права / І. Коліушко, В. Тимощук // Право України. – 2001. – № 5. – С. 30 – 34.

81. Конституція України : чинне законодавство станом на 10 лютого 2011 р. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 96 с.

82. Концепція адміністративної реформи в Україні. – К. : Державна комісія з проведення адміністративної реформи, 1998. – 62 с.

83. Корнієвський О. А. До проблеми визначення функціональних версифікацій організованого молодіжного руху / О. А. Корнієвський // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (11-13 жовтня 1995р., Київ) / [редкол. : М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський та ін.]. – К. : А.Л.Д., 1996. – С. 130 – 133.

84. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик / ред. М. Ф. Головатий, В. М. Якушик. – К. : Київське братство, 1997. – 130 с.

85. Короткова О. В. Міжнародний імідж України як інструмент забезпечення національних інтересів держави / О. В. Короткова // Сторінки історії : збірник наукових праць / Гол. ред. Н. Ф. Гнатюк.. – К. : ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2009. – Вип. 29. – С. 262 – 269.

86. Кравчук М. Молодіжна колегія – крок до взаємодії / М. Кравчук // Віче. – 2009. – № 5 (242). – С. 56 – 57.

87. Кресіна І. О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз) : [Монографія] / І. О. Кресіна. – К. : Вища школа, 1998. – 392 с.

88. Кривонос І. В. Український національний характер у національній системі виховання молоді / І. В. Кривонос // Молодежь и общество: пути решения проблем: Сб. научных трудов в 2-х томах [научн. ред. В. Н. Соколов]. – Одесса : ИСЦ, 2001. –

Т. 2. – 2001. – С. 57 – 59.

89. Криворученко В. К. К вопросу о законодательстве субъектов Федерации в сфере молодежной политики / В. К. Криворученко // Молодежная политика : информ. бюл. – М. : Ком. РФ по делам молодежи ; Ин-т молодежи, 1995. – № 1. – С. 93 – 101.

90. Криворученко В. К. Молодежная политика в России / В. К. Криворученко // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: Зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2009 р., Дрогобич) / [Наук. ред. С. А. Щудло]. – Дрогобич : ДДПУ, 2009. – С. 26 – 31.

91. Кулік В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива: Дослідження / В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с.

92. Курас І. Ф. Державна етнонаціональна політика в умовах становлення відкритого суспільства / І. Ф. Курас // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? Збірник. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2002. – С. 3 – 12.

93. Лациба М. В. Чому нам потрібен новий закон «Про громадські організації» / М. Лациба, О. Вінніков, М. Слюсаревський. – К. : УНЦПД, 2008. – 40 с.

94. Лебедев И. А. Политические ценности как сложный и многомерный объект / И. А. Лебедев // Вестник Московского университета ; Серия 12: Политические науки. – 1999. – № 2. – С. 38 – 49.

95. Лебон Г. Психология социализма : пер. с фр. / Г. Лебон ; [Редкол.: А. Лебедев, И. Чеботаева, О. Губарев и др.]. – СПб. : Макет, 1995. – 543 с.

96. Лексикон нонклассики. Художественно-эстетическая культура XX века. / Под ред. В. В. Бычкова. – М. : РОССПЭН, 2003. – 607 с.

97. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15 – 26.

98. Лисовский В. Т. Динамика социальных изменений (опыт сравнительных социологических исследований российской молодежи) / В.Т. Лисовский // Социологические исследования. – 1998. – № 5. – С. 98 – 104.

99. Лисовский В. Т. Эскиз к портрету. Жизненные планы, интересы, стремления советской молодежи (По материалам социологических исследований) / В. Т. Лисовский. – М. : Молодая гвардия, 1969. – 208 с.

100. Лобанова А. С. Ценностные ориентации: концептуализация понятия в контексте социальных изменений / А. С. Лобанова, Н. П. Чутова // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – Дніпропетровськ. – 2009. – №3(65). – С. 89 – 93.

101. Логунова М. М. Основні фактори формування політичної активності молоді як об'єкт наукового дослідження / М. М. Логунова // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (11-13 жовтня 1995р., Київ) / [редкол. : М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський та ін.]. – К. : А.Л.Д., 1996. – С. 119 – 121.

102. Лойко Л. Типологічне позиціонування національних організацій в інституціональній структурі громадянського суспільства / Л. Лойко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5 (14). – С. 51 – 60.

103. Лук'янова Н. Л. Державна молодіжна політика в Україні: світовий і національний досвід формування та реалізації / Н. Л. Лук'янова // Віче. – 2009. – № 22 (259). – С. 15 – 16.

104. Лук'янова Н. Л. Соціально-політичні детермінації цінностей дітей, сім'ї та молоді в контексті глобалізаційних та національних проблем в новітній Україні: політологічний аналіз / Н. Л. Лук'янова // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Гол. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 3. – С. 148 – 154.

105. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман / [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2005. – 256 с.
106. Макаренко А. С. Твори : [у 7 т.] / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1954. –
Т. 5 : Загальні питання педагогіки; Виховання в радянській школі. 1954. – 484 с.
107. Малкіна Г. М. Інститути політичної відповідальності як елементи системи стримувань і противаг / Г. М. Малкіна // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка : філософія, політологія. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – Вип. 100. – С. 48 – 51.
108. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / А. Маслоу ; Пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина ; [Под ред. Е. Строганова]. – СПб. : Питер, 2003. – 352 с.
109. Мас-медиа и гражданское общество : [Монография] / [А. Бартошек, А. Лобанова, С. Михальчик и др.] ; Под ред. А. М. Холода. – Кривой Рог : Человек: язык, культура, познание, 2008. – 227 с.
110. Медвідь Ф. М. Національне виховання в негуманітарному вузі: концептуальні засади / Ф. М. Медвідь // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (11-13 жовтня 1995р., Київ) / [редкол. : М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський та ін.]. – К. : А.Л.Д., 1996. – С. 111 – 114.
111. Мейжис І. Індивідуалізм чи колективізм? Соціально психологічний погляд на історію і політичну культуру України / І. Мейжис, Л. Почебут // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 103. – Вип. 90 : Соціологія. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 6 – 18.
112. Михальченко М. Європа і Євразія 2050 року: результат цивілізаційної взаємодії / М. Михальченко // Політичний менеджмент. – 2011. – № 3. – С. 35 – 42.

113. Молоде покоління нової України: ескіз соціального портрету / О. М. Балакірева [та ін.] ; ред. кол. та упоряд. В. В. Барабаш [та ін.] ; Український НДІ проблем молоді. – К. : А.Л.Д., 1995. – 89 с.

114. Молодежь в меняющемся обществе : региональный мониторинговый доклад № 7 ; Проект MONEE ЦВЕ/СНГ/Балтия ; Исследоват. центр ЮНИСЕФ «Иночети». – Флоренция : ЮНИСЕФ, 2000. – 194 с.

115. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение : [Монография] / [В. Е. Пилипенко, О. И. Вишняк, О. А. Донченко и др.] ; Под ред. В. Е. Пилипенка. – К. : Наукова думка, 1993. – 159 с.

116. Молодіжна Партія України : Архів новин за лютий 2010 р. [Електронний ресурс] // Молодіжна Партія України. – Режим доступу: <http://mpu.org.ua/v2/?m=201002>.

117. Молодіжна політика в Україні: аспекти державного та громадського розвитку / упоряд. О. Я. Хуснутдінов. – К. : Бібліотека НДП, 2002. – 16 с.

118. Молодь Азербайджану, Росії та України: спільне та відмінне: матеріали соціологічного дослідження [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи». – Режим доступу до матеріалів: <http://dif.org.ua/ua/press/i9u9u9u>

119. Молодь за здоровий спосіб життя : матеріали парламентських слухань про становище молоді в Україні / [Відп. за випуск К. Б. Слободянюк]. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – 112 с.

120. Мороз А. С. Динаміка зміни ціннісно-політичних орієнтацій в умовах нестабільної політичної ситуації в Україні / А. С. Мороз // Трибуна. Всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал / Гол. ред. В. І. Меншун. – 2008. – № 11-12. – С. 19 – 20.

121. Мороз А. С. Зовнішня політика України очима молоді: історико-політологічний аналіз / А. С. Мороз // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні

науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Гол. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – Вип. 4. – С. 133 – 140

122. Мороз А. С. Міфологізація політичних цінностей в контексті президентської кампанії 2010 року / А. С. Мороз // Віче. – 2010. – № 2 (263). – С. 23 – 25.

123. Мороз А. С. Політико-орієнтаційні настрої молоді України напередодні президентських виборів 2010 року / А. С. Мороз // Політологічний вісник. Збірник наукових праць. – К. : ІНТАС, 2009. – Вип. 42. – С. 211 – 219.

124. Мороз А. С. Світоглядні орієнтації молоді в контексті євроінтеграційної політики України / А. С. Мороз // Політичний менеджмент. – 2009. – № 4(37). – С. 158 – 164.

125. Мороз А. С. Формування активної громадянської позиції молоді як запорука успішної інтеграції України до світового співтовариства / А. С. Мороз // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2010. – Вип. 41(11). – С. 490 – 501.

126. Набруско І. Ю. Світ повсякденності і світ духовних цінностей: точки дотику / І. Ю. Набруско // Духовні цінності в сучасному інформаційному суспільстві: матеріали наук.-практ. конф. / [упоряд. Л.І. Буряк]. – К. : Національна академія управління, 2007. – С. 107 – 109.

127. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань : [Монографія] / Л. П. Нагорна. – К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 272 с.

128. Надзвичайна резолюція молодіжної організації Європейської народної партії з приводу подій в Україні [Електронний ресурс] // Офіційний сайт молодіжного «крила» Блоку Юлії Тимошенко. – Режим доступу: http://bm.org.ua/article/show/alias/news/article_id/2553.д. – Назва з екрану.

129. Назаров М. М. Массовая коммуникация в современном мире: методология анализа и практика исследований : [Монография] / М. М. Назаров ; 3-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 239 с.

130. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски / Вступ. ст. и пер. с болг. В. М. Софронова; Под ред. В. Д. Зорькина. – М. : Прогресс, 1987 – 248 с.

131. Никифоров О. В. Представления о ценности образования [Электронный ресурс] / О. В. Никифоров // Relga. Электронный научно-культурологический журнал. – 2006. – № 2(124). – Режим доступа до журналу : <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=868&level1=main&level2=articles>.

132. Нова зовнішня політика України: погляди аналітиків / Пер. з англ. О. Цісик. – К. : Міжнародний центр перспективних досліджень, 2010. – 164 с.

133. Нове покоління незалежної України (1991 – 2001 роки): Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2001 р.) / [О. М. Балакірева, Є. І. Бородин, М. Ю. Баран та ін.]. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. – 212 с.

134. Ольшанский Д. В. Основы политической психологии / Д. В. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.

135. Онищук В. Політичні орієнтації та політична активність молоді / В. Онищук // Молодіжна політика: проблеми і перспективи: Зб. матеріалів III міжнар. наук.-практ. конф., (10-11 березня 2006 р., Дрогобич) / [редкол. : С. Щудло та ін.]. – Дрогобич : ДДПУ, 2006. – С. 134 – 136 .

136. Онищук В. Соціальні технології упровадження моделей євроатлантичної інтеграції України та формування світоглядних орієнтирів молоді / В. Онищук // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: Зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2009 р., Дрогобич) / [Наук. ред. С. А. Щудло]. – Дрогобич : ДДПУ, 2009. – С. 46 – 49.

137. Павловський В. В. Основи ювентології. Наукова монографія / В. В. Павловський. – К. : Дакор, КНТ, 2007. – 238 с.
138. Паніна Н. В. Українське суспільство 1994 – 2005: соціологічний моніторинг / Н. В. Паніна. – К. : Софія, 2005. – 160 с.
139. Парахонський Б. Місце та роль України в сучасному геополітичному просторі / Б. Парахонський // Стратегічна панорама. – 1998. – № 1-2. – С. 35 – 42.
140. Перепелиця Г. М. Україна і нові виклики у сфері безпеки / Г. М. Перепелиця // Зовнішня політика України – 2007: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети : [Щорічник] / За ред. Г. М. Перепелиці. – К. : ВД Стилос, 2008. – С. 57 – 77.
141. Перепелиця Г. Янукович переслідує бізнес-інтереси : [інтерв'ю з політологом Г. Перепелицею] / [Електронний ресурс] / Г. Перепелиця // ВВС. – Режим доступу до інтерв'ю : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine/2010/05/100518_pererelytsia_rus_oh.shtml.
142. Перепелиця М. П. Державна молодіжна політика в Україні (регіональний аспект) : [Монографія] / М. П. Перепелиця. – К. : Український інститут соціальних досліджень, Український центр політичного менеджменту, 2001. – 242 с.
143. Поликанов А. А. К вопросу о марксистско-ленинском определении молодежи как социальной категории / А. А. Поликанов // Социальное управление и молодежь: материалы для обсуждения на научно-теоретической конференции [под ред. В. И. Добрыниной]. – М. : [б.и.], 1969. – Вып. 2. – С. 70 – 71
144. Політичні партії в Україні : в 3 т. / Уклад. : Ю. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – Т.1. – 2005. – 876 с.
145. Політичні партії в Україні : в 3 т. / Уклад. : Ю. Шайгородський. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – Т.2. – 2005. – 900 с.

146. Політологічний енциклопедичний словник / [За ред. Ю. С. Шемшученка]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
147. Політологія : Підручник / [В. Г. Антоненко, В. Д. Бабкін, О. В. Бабкіна, та ін.] ; За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка ; 3-тє вид., перероб і доп. – К. : Академія, 2008. – 568 с.
148. Політологія : Підручник / [О. І. Семків, А. І. Пашук, Г. М. Світа] ; За ред. О. І. Семківа ; 2-ге вид., зі змінами. – Львів : Світ, 1994. – 532 с.
149. Поляруш О. О. Роль інститутів громадянського суспільства в забезпеченні інформаційної безпеки України / О. О. Поляруш // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2009. – № 2 (2). – С. 95 – 99.
150. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіакритика / Б. В. Потятиник. – Львів. : ПАІС, 2004. – 312 с.
151. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» : Закон України № 655-XIV від 13.05.1999 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 22. – С. 5.
152. Про внесення змін до статті 1 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» : Закон України № 1659-IV від 23.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 29. – С. 1171.
153. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI від 13.01.2011 // Голос України. – 2011. – № 24(5024). – С. 15 – 17.
154. Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю : Закон України № 2150-IV від 04.11.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 2. – С. 60 – 63.
155. Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні : Декларація № 2859-XII від 15.12.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – С. 407 – 409.

156. Про Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004-2008 роки : Закон України № 1281-IV від 18.11.2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 50. – С. 22 – 33.

157. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України № 2411-17 від 01.07.2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55. – С. 17.

158. Про затвердження концепції національно-патріотичного виховання молоді : Наказ № 3754/981/538/49 від 27.10.2009 [Електронний ресурс] // Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=107963&cat_id=65645.

159. Про заходи щодо підвищення ефективності зовнішньополітичної діяльності держави : Указ Президента № 1387/2003 від 29.11.2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 49. – С. 200 – 202.

160. Про інформацію : Закон України № 2657-XII від 02.10.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 1447 – 1462.

161. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України № 281-XIV від 01.12.1998 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 51. – С. 1– 3.

162. Про об'єднання громадян : Закон України № 2460-XII від 16.06.1992. – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 16 с.

163. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України № 1085/2010 від 09.12.2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – С. 15 – 19.

164. Про основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верховної Ради України № 3360-XII від 02.07.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 37. – С. 935 – 948.

165. Про проведення у 2009 році в Україні Року молоді : Указ Президента № 616/2008 від 03.07.2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 26(64). – С. 30 – 31.

166. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : Закон України № 2558-III від 21.06.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 42. – С. 867 – 872.

167. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні : Закон України № 2998-XII від 05.02.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 16. – С. 409 – 417.

168. Пробийгорова Н. В. Роль ЗМІ у процесі адаптації молодої людини в політичному просторі / Н. В. Пробийгорова // Віче. – 2006. – № 7-8. – С. 57 – 60

169. Пробийгорова Н. Політична освіта як складова політичної соціалізації молоді / Н. Пробийгорова // Політичний менеджмент. – 2008 . – № 1 (28). – С. 128 – 137.

170. Пробийгорова Н. Політична соціалізація як фактор впливу еліти на електоральну активність молоді / Н. Пробийгорова // Політичний менеджмент. – 2006. – Спецвипуск. – С. 206 – 214.

171. Ребкало В. Колективна ідентичність українського суспільства та її вплив на реформування державного управління / В. Ребкало, В. Козаков // Публічне управління: теорія та практика. – Х. : ДокНаукДержУпр, 2010. – № 3–4. – С. 95 – 102.

172. Рейтинг молодіжних ініціатив 2010 [Електронний ресурс] // Агентство Стратегічних Досліджень. – Режим доступу : <http://sd.net.ua/2011/01/31/rejting-molodizhnikh-iniciativ-2010.html>. – назва з екрану.

173. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре : Пер. с нем / Г. Риккерт / [Под общ. ред. А. Ф. Зотовой]. – М. : Республика, 1998. – 413 с.

174. Романів Т. Засади формування активної громадянської позиції молоді / Т. Романів // Молодіжна політика: проблеми та перспективи: Зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф., (15-16 травня 2009 р., Дрогобич) / [Наук. ред. С. А. Щудло]. – Дрогобич : ДДПУ, 2009. – С. 92 – 94.

175. Ротар Н. Ю. Особливості євроінтеграційного дискурсу в Україні у період президентських виборів / Н. Ю. Ротар // Європейські інтеграційні

процеси і транскордонне співробітництво: тези доп. IV міжнар. наук.-практ. конф., (17 – 18 травня 2007 р., Луцьк) / [за ред. В. Й. Лажніка, С. В. Федонюка]. – Луцьк : Вежа, 2007. – С. 105 – 107.

176. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн.– СПб. : Питер Ком, 1999. – 720 с.

177. Рябов С. До обґрунтування Концепції політичної освіти в Україні [Електронний ресурс] / С. Рябов // Лабораторія законодавчих ініціатив. – Режим доступу до статті: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=magazine&id=9&ar_id=1079&iar_id=651&as=2.

178. Саєнко Ю. Консолідація українського суспільства: виклики, ризики, нереалізовані шанси / Ю. Саєнко // Українське суспільство 1992 – 2009. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони та М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2009. – С. 371 – 378.

179. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : [Монография] / [Л. В. Борзикова, В. В. Водзинская, Л. Д. Докторова и др.]; Под. ред. В. А. Ядова. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.

180. Сас Н. М. Система закладів освіти як суб'єкт соціально-педагогічної діяльності / Н. М. Сас // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. Полтав. держ. пед. ун-ту ім. В. Г. Короленка ; Серія: Педагогічні науки. – Полтава : Вид-во ПДПУ ім. В. Г. Короленка, 2008. – Вип. 4. – С. 268– 275.

181. Світовий банк вказав на недоліки Податкового кодексу [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня. – Режим доступу до статті: <http://www.dt.ua/online/articles/71569#article>. – Назва з екрану.

182. Селиванова З. К. Смыслоразнозначные ориентации подростков / З. К. Селиванова // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 87 – 92.

183. Сковорода Г. Твори: У 2 т. / Г. Сковорода / редкол. : М. Жулинський (голова) [та ін.]. – 2-е вид., виправ. – К. : Обереги, 2005. – Т. 1 : Поезії. Байки. Трактати. Діалоги. – 2005. – 528 с.

184. Сліпець П. П. Політичні цінності: теорія і методологія пізнання та реалізації : [Монографія] / П. П. Сліпець. – К. : Знання України, 2009. – 251 с.
185. Смелзер Н. Социология: пер. с англ. / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1994. – 688 с.
186. Смирнов С. К. Бренд «Россия» / С. К. Смирнов // Бренд-менеджмент. – 2008. – № 3 (40). – С. 174 – 179.
187. Соціальні проблеми працевлаштування молоді: аналітичний звіт / О. М. Балакірева [та ін.]. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. – 132 с.
188. Соціологія : Підручник / [В. Г. Городяненко, О. В. Гілюн, А. В. Демічева та ін.] ; За ред. В. Г. Городяненка ; 3-тє вид., перероб і доп. – К. : Академія, 2008. – 544 с.
189. Співробітництво України з ЄС: оцінки громадян : [результати соціологічного дослідження] // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 6 (100). – С. 37 – 56.
190. Справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України : Рішення Конституційного Суду України N 20-рп/2010 від 30.09.2010 // Вісник Конституційного суду України. – 2010. – № 5. – С. 36 – 46.
191. Стасюк Л. О. Поступ християнства за умов глобалізації: взаємовпливи культури і релігії / Л. О. Стасюк // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – № 50. – С. 13 – 16.
192. Стенограма шістдесят другого пленарного засідання Верховної Ради України від 01 липня 2010 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу до стенограми: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl6/6session/STENOGR/01071006_62.htm.
193. Студентська молодь України: сучасний вимір : Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету міністрів України

про становище молоді в Україні (за підсумками 2008 року) [Електронний ресурс] / Ю. О. Павленко, голова ред. кол. // Міністерство у справах сім'ї молоді та спорту. – Режим доступу до документу : http://www.kmu.gov.ua/sport/control/uk/publish/article?art_id=108871&cat_id=108870.

194. Студенты: образ будущего : международное социологическое исследование / [Институт Горшенина] ; [Составители : М. Ткаченко, Л. Четвертухина]. – К. : ВАИТЕ, 2011. – 32 с.

195. Сурина И. А. Ценности. Ценностные ориентации. Ценностное пространство: Вопросы теории и методологии / И. А. Сурина / Институт молодежи. – М. : Социум, 1999. – 184 с.

196. Тадевосян Э. В. Словарь-справочник по социологии и политологии / Э. В. Тадевосян. – М. : Знание, 1996. – 272 с.

197. Телешун С. Електронний інформаційний простір і публічна політика / С. Телешун, А. Журавльов // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 113 – 127.

198. Телешун С. О. Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства / С. О. Телешун // Політичний менеджмент. – 2008. – № 1. – С. 3 – 8.

199. Телешун С. О. Перспективи інституційного розвитку України на шляху до Євроспільноти: політико-правовий аспект / С. О. Телешун // Євроатлантикінформ. – 2007. – № 4 (16). – С. 22 – 24.

200. Тугаринов В. П. Избранные философские труды / В. П. Тугаринов. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1988. – 344 с.

201. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти : [Кол. монографія] / [Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, О. П. Дергачов та ін.] ; За ред. Ф. М. Рудича. – К. : МАУП, 2002. – 488 с.

202. Україна на світовій арені: сучасний стан та перспективи // Національна безпека і оборона. – К. – 2010. – № 2 (113). – С. 6 – 15.

203. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства / за ред. Г. М. Перепелиці. – К. : Стилос, 2004. – 408 с.

204. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: стратегічна перспектива : [Монографія] / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки ; За заг. ред. С. І. Пирожкова. – К. : НІПМБ, 2001 – 624 с.

205. Україна: утвердження незалежної держави (1991 – 2001) : [Кол. монографія] / Н. П. Барановська [та ін.] ; під ред. В. М. Литвина. – К. : Альтернативи, 2001. – 703 с.

206. Философский энциклопедический словарь. 2-е изд. [ред. кол. С. С. Аверцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др.]. – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

207. Фридрих В. Теоретические и методологические проблемы науки о молодежи в ГДР / В. Фридрих // Критика буржуазных теорий молодежи / Пер. с нем. Г. С. Черновой / [Под. общ. ред. Б. К. Лисина]. – М. : Прогресс, 1982. – С. 252 – 311.

208. Ханстантинов В. О. Теоретико-методологічні засади дослідження толерантності / В. О. Ханстантинов // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін / Гол. ред. О. В. Бабкіна. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 5. – С. 36 – 42.

209. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – 603 с.

210. Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти : [Монографія] / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К. : Ін Юре, 2003. – 496 с.

211. Цибін С. Молодіжна політика: основні напрями реалізації / С. Цибін // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис. – 2010. – № 1 (36). – С. 83 – 89.

212. Час змінювати: Програма політичної партії «Молода Україна» [Електронний ресурс] // Політична партія «Молода Україна». – Режим доступу : <http://www.mu.org.ua/programm.asp>. – Назва з екрану.

213. Чекаленко Л. Зовнішня політика України: теорія і практика / Л. Чекаленко // Персонал. – 2007. – № 11-12. – С. 21 – 27.

214. Чернов А. Ю. Электоральная конфликтность поколений в политической игре / А. Ю. Чернов, Е. А. Чернова // Молодежь и государство : Материалы I межд. науч.-практ. конф., (25-27 октября 2002 г., Авдеевка) ; [науч. ред. И. Ю. Древицкая]. – Авдеевка, 2002. – С. 81.

215. Четверик А. Ю. Політична активність у структурі політичної культури, зовнішні та внутрішні чинники її прояву / А. Ю. Четверик // Наукові праці: Науково-методичний журнал ; серія Політологія. – Т. 110. – Вип. 97. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – С. 100 – 105.

216. Члени Євразійського союзу молоді спалюжили державні символи України [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2007/10/19/3305973/>. – Назва з екрану.

217. Чудинова И. М. Социально-политические ценности современного российского общества: проблемы их обновления и усвоения / И. М. Чудинова // Социально-гуманитарное знание. – 2003. – № 5. – С. 3 – 19.

218. Чупров В. И. Развитие молодежи: концептуализация понятия / В. И. Чупров // Молодежь России: социальное развитие / [Отв. ред. В. И. Чупров]. – М. : Наука, 1992. – С. 6 – 22.

219. Шайгородський Ю. Ж. Аксіометрія державної молодіжної політики / Ю. Ж. Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2011. – № 2. – С. 54 – 61.

220. Шайгородський Ю. Ж. Кризис ценностей общества и проблемы становления личности / Ю. Ж. Шайгородський // Вивчення молоді на сучасному етапі: питання методології і методики: Матеріали міжнар. наук.-

практ. конф., (11-13 жовтня 1995р., Київ) / [редкол. : М. Ф. Головатий, Я. В. Немирівський та ін.]. – К. : А.Л.Д., 1996. – С. 199 – 202.

221. Шайгородський Ю. Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу : [Монографія] / Ю. Ж. Шайгородський. – К. : Знання України, 2009. – 400 с.

222. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації / Ю. Ж. Шайгородський // Український соціум. – 2002. – № 1. – С. 41 – 48.

223. Шаповал Ю. І. Європейський вибір України: досвід історії та сьогодення / Ю. І. Шаповал // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект : Зб. наук. пр. – К. : Академперіодика, 2004. – С. 247 – 251.

224. Шевців А. «Пора» чи не «Пора»? [Електронний ресурс] / А. Шевців // Західна інформаційна корпорація. – Режим доступу до статті : <http://zik.com.ua/ua/news/2005/07/17/14432>.

225. Шелер М. Избранные произведения / М. Шелер / Пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филлипова / [Под ред. А. В. Денежкина]. – М. : Гнозис, 1994. – 490 с.

226. Шилов В. Н. Политические ценности и их специфика / В. Н. Шилов // Право и политика. – 2003. – № 4 (40). – С. 7 – 12.

227. Шоккенгофф А. Значення європейських цінностей для України [Електронний ресурс] / А. Шоккенгофф // Фонд Конрада Аденауера. – Режим доступу: <http://www.kas.de/ukraine/ukr/publications/20618/>. – Назва з екрану.

228. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер / авт. вступит. статьи А. П. Дубнов. – Новосибирск : ВО «Наука», 1993. – 592 с.

229. Шульга М. А. Критерії європейської ідентичності / М. А. Шульга // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2. – С. 139 – 147.

230. Щудло С. А. Молодь як об'єкт і суб'єкт молодіжної політики: соціологічний аналіз / С. А. Щудло // Молодіжна політика: проблеми і перспективи: Зб. матеріалів II міжнар. наук.-практ. конф., (20-21 травня 2005р., Дрогобич). – Дрогобич-Львів : Вимір, 2005 – С. 3 – 10.

231. Юшкевич О. О. Молодь як соціально-економічна категорія / О. О. Юшкевич // Вісник ЖІТІ. – 2000. – №6. – С. 113 – 116.

232. Якубовський О. П. Державна влада і громадянське суспільство: система взаємодії : [Монографія] / О. П. Якубовський, Т. О. Бутирська. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2004. – 196 с.

233. Ясюк Т. В. Специфика сознания и поведения молодежи в современном обществе / Т. В. Ясюк // Молодежь и общество: пути решения проблем: Сб. научных трудов в 2-х томах ; [науч. ред. В. Н. Соколов]. – Одесса : ИСЦ, 2001. –

Т. 2. – 2001. – С. 55 – 57.

234. Batt J. National identity and regionalism / J. Batt // Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet transformation / Ed. by T. Kuzio. – N.Y. : M. E. Sharpe, 1998. – P. 57 – 60.

235. Baudrillard J. Ecstasy of Communication / J. Baudrillard // The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture / Ed. H. Foster. – Port Townsend : Bay Press, 1983. – P. 126 – 133.

236. Brugmans H. Europe: one civilization, one destiny / H. Brugmans // Europe: Dream-Adventure-Reality. – N.Y. : Greenwood Press, 1987. – P. 19 – 51.

237. Feci L. Youth Unemployment in the UNECE Region / L. Feci // Youth in the UNECE region: realities, challenges and opportunities ; United Nations Economic Commission for Europe. – Geneva and N.Y. : UN. – P. 22 – 58.

238. Flanagan C. Adolescents and the «social contract»: Development roots of citizenship in seven countries / Constance C. Flanagan, B. Jonsson, L. Botcheva, B. Csapo [and others] // Roots of Civic Engagement: International Perspective on Community Service and Activism in Youth / Ed. by M. Yates, J. Youniss. – N.Y. : Cambridge University Press, 1998. – P. 3 – 40.

239. Growing up Urban: The State of World Population 2007: Youth Supplement / Ed. by A. Marshall, S. Schellekens. – N.Y. : UNFPA, 2007. – VII, 50 p.

240. Jonsson B. Young people's views on distributive justice, rights and obligations: a cross-cultural study / B. Jonsson, C. Flanagan // *International Social Science Journal: Youth in Transition* ; Blackwell Publishers/UNESCO. – 2000. – Vol. 52, №2(164). – P. 195 – 208.

241. Lipset S. M. *Political Man: The social bases of politics* / S. M. Lipset. – N.Y. : Doubleday & Company inc., 1960. – 477 p.

242. Maslow A. H. *Motivation and Personality*. 2nd ed. / A. H. Maslow. – N.Y. : Harper & Row, 1970. – XXX, 369 p.

243. O'Heffernan P. *Mass media and American foreign policy : insider perspectives on global journalism and the foreign policy process* / P. O'Heffernan. – Westport : Norwood, NJ. Ablex Pub. Corp., 1991. – XVI, 262 p.

244. Popadiuk R. *Ukraine: the security Fulcrum of Europe?* / R. Popadiuk // *Strategic Forum*. – 1996. – № 69. – P. 1 – 4.

245. Quarterly and annual rankings of 200 countries and territories, including all 192 UN members, based on how they are described in major media [Электронный ресурс] // *East West Communications*. – Режим доступа: <http://www.eastwestcoms.com/global.htm>

246. Rokeach M. *The Nature of Human Values* / M. Rokeach. – N.Y. : Free Press, 1973. – X, 438 p.

247. *The Public's Right to Know – Principles on Freedom on Information Legislation, Article 19* (London, June, 1999) [Электронный ресурс] // *Article 19*. – Режим доступа: <http://www.article19.org/pdfs/standards/righttoknow.pdf>.

248. *The World Youth Report 2007 – Young People's Transition to Adulthood: Progress and Challenges* / United Nations. – N.Y. : United Nations Press, 2007 – XLI, 305 p.

249. Youniss J. *What we know about engendering civic identity* / James Youniss, Jeffrey A. McLellan, Miranda Yates // *American Behavioral Scientist*. – Mar/Apr 1997. – Vol. 40. – № 5. – P. 620 – 631.

250. *Youth in the 1980s* / [F. Albertoni, F. Ferrarotti, T. R. Forstenzer, and other] ; UNESCO. – Paris : Unesco Press, 1981. – 321 p.